TARTU ÜLIKOOLI PÄRNU KOLLEDŽ

Teenuste disain ja juhtimine

Katri-Liis Ennok

DISAINMÕTLEMISE RAKENDAMINE RUUMILOOME PROTSESSIDE PARENDAMISEKS EESTI LINNADE KESKVÄLJAKUTE NÄITEL

Magistritöö

Juhendaja: Marko Uibu, PhD

Vastutav juhendaja: Gerda Mihhailova

Pärnu 2026

Soovitan suunata kaitsmisele (allkirjastatud digitaalselt)

Marko Uibu

(allkirjastatud digitaalselt)

Gerda Mihhailova

Kaitsmisele lubatud

TÜ Pärnu kolledži programmijuht (allkirjastatud digitaalselt)

Grete Männikus

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

(allkirjastatud digitaalselt)

Katri-Liis Ennok

SISUKORD

Sissejuhatus 5
1. Ruumiloome protsess avaliku ruumi kujundamisel ja disainmõtlemise rakendamise võimalused 10
1.1. Avaliku ruumi käsitlused ja koostööpõhine ruumiloome 10
1.2. Disainmõtlemise ja teenusedisaini töövahendite kasutamine ruumiloomes 18
2. Ruumiloome protsesside parendamise väljakutsed 24
2.1. Keskväljakute ruumiloome protsess ja uuringu metoodika 24
2.2. Keskväljakute ruumiloome protsessi uuringu tulemused ja analüüs 34
2.3. Keskväljakute ruumiloome protsessi uuringu järeldused ja ettepanekud 54
Kokkuvõte 71
Viidatud allikad 75
Lisa 1. Koosloome ja kohaloome võrdlus 86
Lisa 2. Koosloomes läbiviidud disainiprotsessi osalejate roll, panus ja mõju 87
Lisa 3. Disainmõtlemist ja organisatsiooni kultuuri ühendav raamistik 89
Lisa 4. Disainmõtlemise töövahendite kasutusvõimalused 91
Lisa 5: Uuringuetapid, meetodid ja tulem 92
Lisa 6. Elva keskväljaku vaatlus 94
Lisa 7. Tõrva vaatlus 95
Lisa 8. Rapla keskväljak vaatlus 96
Lisa 9. Eesti Arhitektide Liit koosloome töötuba 15.01.2026 97
Lisa 10: Intervjueeritavate huvirühmade kaart 101
Lisa 11. Teoreetiliselt põhistatud intervjuu küsimustik ruumiloome valdkonna ekspertidele 102
Lisa 12. Teoreetiliselt põhistatud intervjuu küsimustik kohaliku omavalitsuse esindajale 106

Lisa 13. Teoreetiliselt põhistatud intervjuu küsimustik keskväljakute arhitektuuribüroode esindajatele 111
Lisa 14: Intervjuude kava 115
Lisa 15: Uuringu alusel loodud persoonad 117
Lisa 16. Huvi-mõju maatriksite koondmaterjal 121
Lisa 17. Koosloome töötuba veebis 129
Lisa 18: Uuringu analüüsiraamistik 137
Lisa 19. Maa-ja Ruumiameti ekspertidega töötuba 140
Lisa 20. Avaliku ruumi väärtuselementide analüüs 144
Summary 147

SISSEJUHATUS

Viimastel kümnenditel on rahvusvahelises ruumiloome käsitluses üha enam rõhutatud avaliku ruumi kvaliteeti kui ühiskondliku heaolu ja sotsiaalse sidususe olulist tegurit. ÜRO kestliku arengu eesmärkides rõhutatakse vajadust kujundada linnad ja asulad kaasavaks, turvaliseks ning kestlikuks, tuues esile nii avaliku ruumi kättesaadavust kui ka kaasava planeerimise tähtsust (United Nations, 2015). Seda toetab ka ÜRO uus linnade tegevuskava, mille kohaselt eeldab kestlik linnastumine erinevate valitsemistasandite, kohalike omavalitsuste ja kodanikuühiskonna sisulisemat koostööd (United Nations, 2017). Seetõttu ei käsitleta avalikku ruumi üksnes füüsilise keskkonnana, vaid ka kaasava otsustusprotsessi ja kõigile kättesaadava elukeskkonna osana, kus kasutajate vajadustel on kanda oluline roll (*United Nations Human Settlements Programme*, 2020, lk 56–57).

Euroopa tasandil on ruumi kvaliteedi aruteludes sarnased põhimõtted koondunud Davosi deklaratsiooni ja Baukulturi käsitlusse, mille järgi on ehitatud keskkonna kujundamine lisaks tehnilist laadi tegevusele ka kultuuriline ja sotsiaalne protsess (Davos Declaration, Conference of Ministers of Culture, 2018). Rõhutatakse, et kvaliteetne ruum peab vastama inimeste sotsiaalsetele, funktsionaalsetele ja tähenduslikele vajadustele (Swiss Federal Office of Culture, s.a.). Kvaliteetse ruumiloome saavutamine eeldab seega liikumist tehniliselt käsitluselt inimkesksele ja väärtuspõhisele planeerimisele, seades fookusesse ruumi kui ühiskondliku väärtuse, mis peegeldaks kogukonna ootusi ja toetaks sotsiaalset sidusust.

Kaasaegsetes ruumiloome teooriates käsitletakse avaliku ruumi kujundamist protsessina, mille eesmärk on luua toimivaid ning tähenduslikke keskkondi, arvestades ühiskonna dünaamiliste vajadustega kogukondade vaates (Gehl 2015, Manzini, 2019; Stickdorn *et al*., 2021). See eeldab valdkondadevahelist koostööd ning pidevat dialoogi ruumi loojate ja selle kasutajate vahel, kuivõrd kaasava disaini keskmes on kasutajate aktiivne osalemine avaliku ruumi ja teenuste kujundamisse (S. Hyysalo, Hyysalo, et al., 2019, lk

73; Stickdorn et. al., 2018). Ruumi kvaliteet ei sõltu seega vaid füüsilisest tulemusest, vaid loomeprotsessi avatusest ja erinevate teadmiste oskuslikust lõimimisest (Roose et al., 2020). Kasutajakeskse ruumiloome olulisus seostub seega laiemate rahvusvaheliste aruteludega kestliku ning kaasava elukeskkonna kujundamisest.

Tänapäevast ruumilist arengut kujundavad olulised demograafilised ja sotsiaal-majanduslikud trendid, sealhulgas globaalne linnastumine (United Nations Department of Economic and Social Affairs, 2019, lk 1). Eesti kontekstis on linnakeskkonna kujundamisel esile tõstetud atraktiivsuse ja inimsõbralikkuse tähtsust, kuid samas seisavad väiksemad omavalitsused silmitsi elanikkonna kahanemise ja vananemisega (Statistikaamet, 2017, lk 136). Avalikku ruumi vaadeldakse siin kui elukeskkonda siduvat komponenti, mille kvaliteet mõjutab piirkondade konkurentsivõimet (Paaver & Kiivet, 2020, lk 106). Kuigi Eesti ruumiloomes on kasutajakesksus üha enam fookuses, on praktikas nende põhimõtete rakendamine ja omavalitsuste suutlikkus jätkuvalt ebaühtlane (*Eesti inimarengu aruanne*, 2019)

OECD (OECD, 2022) ja Arenguseire Keskuse (Arenguseire Keskus, 2023) kohaselt eeldab kasutajate tegelike ootustega arvestamine avalikult sektorilt märksa tugevamat koostöövõimekust ja sisulisemat kaasatust otsustusprotsessidesse. Riigikontroll (Riigikontroll, 2021) on seejuures viidanud, et vaid formaalne teavitamine ei taga kogukondade sisulist osalust, mistõttu tuleks enam eelistada paindlikke mitteformaalseid meetodeid ja digilahendusi. Avaliku ruumi kujundamine kui avaliku halduse juhitud protsess ei tohiks piirduda üksikute projektidega, vaid peab sisaldama pidevat arutelu ja katsetamist (Roose et al., 2020). Tulenevalt eelpool toodust on tekkinud vajadus süsteemsemate ruumiloome lähenemiste järele, mis ühendaksid koostööpõhise juhtimise ja kasutajakeskse kavandamise üheks koordineeritud tervikuks.

Käesoleva magistritöö uurimisprobleem lähtub küsimusest, kuidas suhestuvad Eesti ruumiloome praktikas kasutajakesksed väärtused ja institutsionaalsed protsessid. Kuigi nüüdisaegne teooria rõhutab koosloome olulisust, näitavad varasemad uuringud, et praktikas võib kasutajate kaasamine jääda teavitamise või arvamuse küsimise tasandile, ilma et neil oleks otsustusprotsessile tegelikku mõju (Arnstein, 1969, lk 217; Hyysalo jt, 2019, lk 71). Probleem seisneb selles, et kasutajate vahetu ruumikogemus jääb sageli ametkondliku menetlusloogika ja arhitektuurse visiooni varju (*Eesti inimarengu aruanne*,

2019, lk 128). Nii võib tekkida lõhe ruumiloome ambitsioonide ja tegeliku kasutusmugavuse vahel: näiteks võib keskväljak või muu avaliku ruumi objekt olla esteetiliselt õnnestunud, kuid mitte toetada kohaliku kogukonna igapäevaseid kasutusviise ja vajadusi (Ellery & Ellery, 2019, lk 240, lk 245). See haakub koosloome käsitlusega, mille järgi peaksid avalikud poliitikad ja teenused lähtuma kodanike ning huvirühmade vajadustest ning mõjutatud inimesed peaksid olema lahenduste kujundamisel aktiivsed osalised (Blomkamp, 2018, lk 733; Manzini, 2015/2019, lk 84). Tulenevalt sellest käsitleb töö kasutajavaate ja institutsionaalse ruumiloome vahelist „tõlkeprobleemi“ ning analüüsib, kuidas disainmõtlemise ja teenusedisaini töövahendid võiksid aidata lõimida kasutajavaadet avaliku halduse juhitud ruumiloome protsessi sisulise, mitte üksnes formaalse panusena.

Magistritöö teoreetilise raamistiku moodustavad koosloome (*co-creation*), kohaloome (*placemaking*), ruumiloome ja disainmõtlemise (*design thinking*) käsitlused. Need teoreetilised vaatenurgad võimaldavad analüüsida avalikku ruumi kui dünaamilist ja koostöise tegevuse tulemusel rajatavat keskkonda. Ruumiloomet vaadeldakse töös võrgustunud protsessina, mille eesmärk on parandada elukvaliteeti ning siduda eri osapoolte vajadused ja huvid üheks tervikuks. Teoreetiline süntees loob aluse empiirilise uuringu analüüsile ning aitab kujundada praktilist protsessimudelit.

Olulisemate autoritena leiavad töös käsitlemist E. Manzini, S. ja V. Hyysalo, Källström ja Siljeklint ning P. J. ja J. Ellery. Disainmõtlemise ja teenusedisaini käsitluste puhul tuginetakse autoritele nagu M. Stickdorn, E. B.-N. Sanders, P. Stappers ja T. Brown. Nende autorite seisukohad loovad töö teoreetilise aluse koos- ja kohaloome ning kasutajakeskse ruumiloome mõtestamiseks. Nimetatud teoreetilistele raamistikele tuginetakse ka empiirilise uuringu analüüsis ning lõpliku protsessimudeli koostamisel.

Uurimuse empiiriline osa tugineb Eesti Arhitektide Liidu programmi „Hea avalik ruum“ (Eesti Arhitektide Liit, 2026) raames valminud keskväljakute kavandamise protsessidele Elvas, Raplas ja Tõrvas. Need kaasused valiti, kuna väljakud valmisid võrreldaval ajal ning on olnud piisavalt kaua kasutuses, võimaldades analüüsida koostööpraktikate pikaajalist mõju. Kuigi programm on arhitektuurivaldkonnas hinnatud edukaks, viitavad mitmed uuringud võimalikele pingetele ruumiplaneerimises (MTÜ Ligipääsetavuse foorum, 2018, 2018; Nutt et al., 2024). Programmi tulemusel rajatud keskväljakud

pakuvad sobiva konteksti avaliku ruumi kujundamise protsesside ja kasutajakesksete lähenemiste analüüsimiseks.

Magistritöö eesmärk on hinnata linnade keskväljakute kujundamise protsessi osapoolte rollijaotuse ja koostööpraktikate analüüsi põhjal, milliseid võimalusi pakuvad disainmõtlemise põhimõtted ja töövahendid avaliku ruumi kasutajakesksema kujundamise toetamiseks.

Eesmärgi saavutamiseks püstitab autor järgmised uurimisküsimused:

1. Milline oli osapoolte rollijaotus ja milliseid koostööpraktikaid kasutati Eesti keskväljakute arendamisel ning kuidas kaasati avaliku ruumi kavandamise protsessi kasutajavaade?

2. Milliseid disainmõtlemise etappe ja töövahendeid on võimalik rakendada avaliku ruumi ruumiloome protsessis kasutajakeskse lähenemise toetamiseks?

Uurimisküsimustele vastamine võimaldab liikuda teoreetiliselt käsitluselt praktiliste protsessi parenduste suunas, pakkudes lahendusi nii tellijale, eksperdile kui ka lõppkasutajale. Uuringus kasutatakse kvalitatiivset lähenemist, kombineerides dokumendianalüüsi, poolstruktureeritud intervjuusid, paikvaatlusi, koosloome töötoa formaati ja rakendatakse mõningaid teenusedisaini töövahendeid. Uuring tugineb disainmõtlemise protsessiloogikale, ühendades Ühendkuningriigi Disaininõukogu topeltteemandi mudeli ning seda täiendava kohakeskse „kohateemandi“ mudeli (*Inclusive Place Diamond*) (Källström & Siljeklint, 2021, lk 283). Tulemusi valideeritakse Maa- ja Ruumiameti riigiarhitekti büroo ekspertidega läbiviidavas koosloome töötoas, et hinnata pakutavate töövahendite praktilist rakendatavust. Valitud meetodite kogum tagab andmete mitmekülgsuse ja võimaldab pakkuda lahendusi nii avaliku ruumi tellija ehk kohaliku omavalitsuse jaoks kui ka laiemalt kasutajakesksema ruumiloome edendamiseks.

Magistritöö tulemusena koostatakse kasutajakeskne protsessimudel, mis sobitub Eesti avaliku halduse konteksti. Töö võiks pakkuda huvi eelkõige kohalikele omavalitsustele, kelle ülesandeks on avaliku ruumi arendamise korraldamine ja kasutajakesksete lähenemiste rakendamine. Samuti on tulemused asjakohased Maa- ja Ruumiametile ning

erialaliitudele, toetades ruumiloome protsesside süsteemsemat kujundamist. Lisaks pakub töö uusi vaatenurki arhitektidele ja kogukondadele, kelle jaoks on oluline avaliku ruumi kvaliteet ja tähenduslikkus.

Magistritöö struktuur koosneb sissejuhatusest, kahest osast, kokkuvõttest, viidatud allikate loetelust, ingliskeelsest resümeest ja lisadest. Töö esimeses osas avatakse teoreetiline raamistik, käsitledes avaliku ruumi tähendust, koosloomelisi lähenemisi ning disainmõtlemise töövahendite olemust. Teises osas esitatakse empiirilise uuringu tulemused, analüüsides kolme Eesti linna näitel osapoolte rolle ja koostööpraktikaid. Töö kokkuvõtvas osas on koondatud uuringu järeldused ning autori poolt välja töötatud ettepanekud avaliku halduse juhitud ruumiloome toetamiseks.

Autor tänab magistritöö juhendajat Marko Uibut ja vastutavat juhendajat Gerda Mihhailovat toetuse ning suunamise eest töö valmimise käigus. Eriline tänu kuulub kõigile uuringusse panustanud ruumiloome ekspertidele ning kohalike omavalitsuste, arhitektuuribüroode ja Eesti Arhitektide Liidu esindajatele. Nende jagatud kogemused ja ekspertiis olid asendamatuks sisendiks uurimisprobleemi avamisel ning praktiliste lahenduste väljatöötamisel. Töö valmimine on olnud autorile oluline õppimisprotsess, mis on süvendanud usku koostöö ja disainmõtlemise mõjusse elukeskkonna kujundamisel.

1. RUUMILOOME PROTSESS AVALIKU RUUMI KUJUNDAMISEL JA DISAINMÕTLEMISE RAKENDAMISE VÕIMALUSED

1.1. Avaliku ruumi käsitlused ja koostööpõhine ruumiloome

Käesolev peatükk loob töö teoreetilise raamistiku, avades avaliku ruumi olemuse ja sotsiaalse väärtuse ning käsitledes koosloome põhimõtteid avaliku ruumi kujundamisel. Seejärel liigutakse metoodilisele tasandile, käsitledes disainmõtlemist ja teenusedisaini kui praktilisi töövahendeid, mis võimaldavad rakendada teoreetilisi koosloome põhimõtteid ruumiloome praktikas. Peatüki lõpuks sünteesitakse need tasandid ühtseks kasutajakeskseks ruumiloome mudeliks, mis on aluseks järgnevale empiirilisele uuringule.

Avalikku ruumi on ajalooliselt mõistetud ühiskondlikku elu siduva keskkonnana, mille käsitluse juured ulatuvad Rooma õiguse mõisteni *res publicae* ehk kõigile kasutamiseks mõeldud hüvedeni (Ilus, 2005). Linnadisaini normatiivseid raamistikke aga on kritiseeritud nende kalduvuse eest keskenduda füüsilistele lahendustele, jättes sageli arvestamata ruumi sotsiaal-poliitilise konteksti (Arabindoo, 2014; Biddulph, 2012; Sorkin, 2009). Samas ei seisne probleem normides endis, vaid nende rakendamises, kuna avalik ruum on alati kontekstispetsiifiline (UN-Habitat, 2013).

Arusaam linnast ja avalikust ruumist kui kõigile mõeldud keskkonnast on olnud aluseks paljudele urbanistlikele teooriatele. Lefebvre on avalikku ruumi kirjeldanud, kui füüsilist ühenduspunkti inim- ja linnaliku elu vahel, kus inimesel on võimalus kasutada oma „õigust linnale“ (Lefebvre *et al*., 2013; Marcuse, 2009, lk 185-186). Kuigi avalik ruum eeldab ligipääsetavust, võivad teatud grupid (nt erivajadustega inimesed või sotsiaalselt marginaliseeritud rühmad) olla sellest siiski tõrjutud (Roose et al., 2020). Ruumi väärtus ei sõltu selle omandivormist, vaid võimalustest ühiskondlikuks kasutuseks, kohtumiseks

ja vahetuseks. Avaliku ruumi käsitlustes on keskne „avalikkuse“ mõiste, mida saab kirjeldada ligipääsetavuse, halduse ja kaasatuse kaudu (Li *et al*., 2022, lk 482-483). See ei ole üksnes füüsiline paik, vaid keskkond, kus kujunevad sotsiaalsed suhted ja kasutuspraktikad.

Avalik ruum ei taga automaatselt sotsiaalset sidusust, vaid kujuneb dünaamilise kasutuse ja inimestevahelise koosmõju tulemusena (Aelbrecht & Stevens, 2019; Amin, 2008). Linnaruumi mitmekesisus, tihedus ja ootamatud kohtumised võivad seejuures soodustada elava avaliku ruumi teket (Jacobs, 1992, lk 42–44). Avaliku ruumi kasutus on ajas muutuv ning sõltub erinevatest rütmidest, mistõttu kujuneb see mitmekesise ja dünaamilise kogunemiskohana. Autori hinnangul mõjutavad kasutajad seega ruumi pidevalt, kujundades selle funktsiooni ja sotsiaalse tähenduse, ning avalik ruum kujuneb ja tõlgendub nende osalusel igal ajahetkel uuesti.

Mõiste „ruumiloome“ tuleneb ingliskeelsest terminist *placemaking* ning tähistab ruumi kujunemist suunavate otsuste ja protsesside tervikut, hõlmates planeerimist, disaini ja poliitikakujundamist ning selle teoreetilised juured ulatuvad Lefebvre’i ruumikäsitlusse, kus ruumi nähakse sotsiaalse tootena (Lefebvre *et al*., 2013, lk 33-40). Kohaloome on seejuures kitsam lähenemine, keskendudes konkreetse paiga kvaliteedile ja kasutajakogemusele (Ellery et al., 2021).

Empiirilised käsitlused rõhutavad avaliku ruumi kvaliteedi kujunemisel ruumikujunduse ja kasutajate vajaduste seost. Näiteks toob Wyckoff (Wyckoff, 2014, lk 1) esile kvaliteetse ruumi võtmeelemendid, nagu mitmekesisus, ligipääsetavus ja avaliku ruumi kvaliteet. Teoreetilised allikad (tabelis 1) on tuvastanud mitmeid kriitilisi tegureid, mis on olulised enamikus avalikes ruumides. Tabelis esitatud väärtuselemendid moodustavad töö sisulised kriteeriumid. Empiirilises osas (peatükk 2.2) kasutatakse neid elemente, et analüüsida, milliseid väärtusi osapooled ruumiloome protsessis peavad tähtsaks ning millised väärtused (nt sotsiaalne sidusus või ligipääsetavus) jäävad institutsionaalsete takistuste tõttu tahaplaanile. Seega ei käsitleta neid üksnes teoreetiliste kategooriatena, vaid analüütilise raamistikuna, mille abil hinnata uuritavate protsesside toimimist ja tulemuslikkust.

Tabel 1. Avaliku ruumi väärtuselemendid

Väärtus	Väärtuselement	Ruumi kasutaja vajadus	Ruumi tunnused	„Avalikkuse“ kontseptsioonist lähtuv tunnus
Sotsiaalne	Kuuluvus, tunnustus, eneseteostus	Kaasatus, sotsiaalsed kontaktid	Sidus, tihe, kogukondlik	Kaasatus-ruumi võime mahutada erinevaid kasutajaid ja käitumismustreid
Ligipääsetav	Kõigile avatud, kättesaadav	Ruumi „avalikkus“, valikuvabadus elukvaliteeti - mõjutav	Aktiivsust, erinevaid tegevusi soodustav ja eri liikumisviise tasakaalustav	Ligipääsetav - füüsiline ja psühholoogiline ligipääs avalikule ruumile
Funktsionaalne, otstarbekohane	Mitmekesine, informatiivne kestlik	Kasutaja vajadusele vastav	Erinevate, sh erivajadustega arvestav, ajas ja oludes muutuv, kohandatav, „inimmõõtmeline ruum“	Kaasatus-ruumi võime mahutada erinevaid kasutajaid ja käitumismustreid
Emotsionaalne	Turvaline	Ärevust vähendav, atraktiivne, „valvatud tänavasilmade poolt“	Ohutult kujundatud, visuaalselt esteetiline kohataju tekitav, tähenduslik	--
Füsioloogiline	Baasvajadusi rahuldav	Värske õhk, vesi	„Loodusega koos“, elurikas, lõõgastav	-
Juhitavus, kontroll	Halduse mõistes avalik omand	Avalik staatus kasutajale selge	Vabalt kasutatav	Haldus-ja juhtimisvõtted, mida ruumis rakendatakse, näitavad juhtide eesmärke. Omand- viitab avaliku ruumi juriidilisele staatusele

Allikas: Autori süntees Gehl, 2015; Carmona, 2019; Jacobs, 1961, Wyckoff, Li *et al.*, 2022 alusel

Tänapäevases ruumiloome käsitluses on avaliku ruumi väärtusruum laienenud, hõlmates lisaks funktsionaalsusele ja esteetikale ka universaalse disaini ning „õiglase linna“ põhimõtteid. Universaalne disain rõhutab avaliku ruumi ligipääsetavust ja kasutatavust kõigile, sõltumata inimeste võimetest või sotsiaalsest taustast (Steinfeld & Maisel, 2012, lk 29-33), samas kui „õiglase linna“ (*fair city*) käsitlus tõstab esile ruumi ja ressursside õiglasema jaotuse ning erinevate ühiskonnagruppide võrdse võimaluse osaleda linnaruumi kujundamises (Fainstein, 2010, lk 1-6). Nende käsitluste mõjul on planeerimisprotsessid liikunud eksperdikeskselt lähenemiselt kaasavamate praktikate suunas, kus kasutajat nähakse olulise osapoolena avaliku ruumi kujundamisel (Leetmaa & Hess, 2019). Sellest tulenevalt saab avalikku ruumi käsitleda mitte üksnes füüsilise objektina, vaid koostöise ja sotsiaalse protsessina, mille väärtus kujuneb erinevate osapoolte osaluses ja kasutuskogemuses. Teenusekeskse loogika järgi ei ole väärtus midagi, mida üks osapool valmis kujul loob ja teisele üle annab, vaid see kujuneb kasutajate ja teiste osapoolte koosloomes ning kasutamise käigus (Vargo & Lusch, 2008, 7-8). Sellest lähtudes saab avaliku ruumi kasutajaid käsitleda aktiivsete ruumilise väärtuse kaasloojatena, mitte pelgalt valmis lahenduse tarbijatena. Seda käsitlust toetab ka Hyysalo (S. Hyysalo, Hyysalo, et al., 2019, lk 69) kasutaja-disaineri kogukondade viisil lähenemine, mille kohaselt arendatakse tooteid, teenuseid ja avalikke ruume üha enam koos lõppkasutajatega. Tulenevalt eeltoodust käsitletakse avalikku ruumi selles töös koosloomelise ja sotsiaalse protsessina, mille väärtus kujuneb erinevate osapoolte koostöös ning kus ruumi kasutajad toimivad aktiivsete kaasloojatena.

Erinevad käsitlused toovad esile, et avalikul ruumil ei ole üheselt defineeritav sisu, kuid see toimib füüsilise keskkonna ja kasutajate tegevuste kohtumispaigana, mille väärtus kujuneb kasutajate ja osapoolte koostoimes ning kasutuskogemuses (Wyckoff, 2014, lk 4; Zeithaml, 1988, lk 24-25). Ammendavalt avaliku ruumi mõiste defineerimine hakkaks piirama ruumile või selle elementidele avalikkuse huvides olevate tunnuste omistamist, muutes seeläbi avaliku ruumi olemuslikult vaba sisu. Teenusedisaini vaates võib seda käsitleda kasutajakeskse ja kaasloova avaliku hüve ja teenusena, mille väärtus avaldub nii sotsiaalsetes, funktsionaalsetes kui ka kultuurilistes dimensioonides (De Magalhães, 2010; Parasuraman et al., s.a.; Whitaker, 1980). Avaliku ruumi hüvesid saab seejuures võrrelda ökosüsteemiteenustega, eristades varustavaid, reguleerivaid ja kultuurilisi

väärtusi, mis rõhutab ruumi rolli sotsiaalse ja funktsionaalse infrastruktuurina (Wyckoff, 2014), lk 2. (vt Joonis 1).

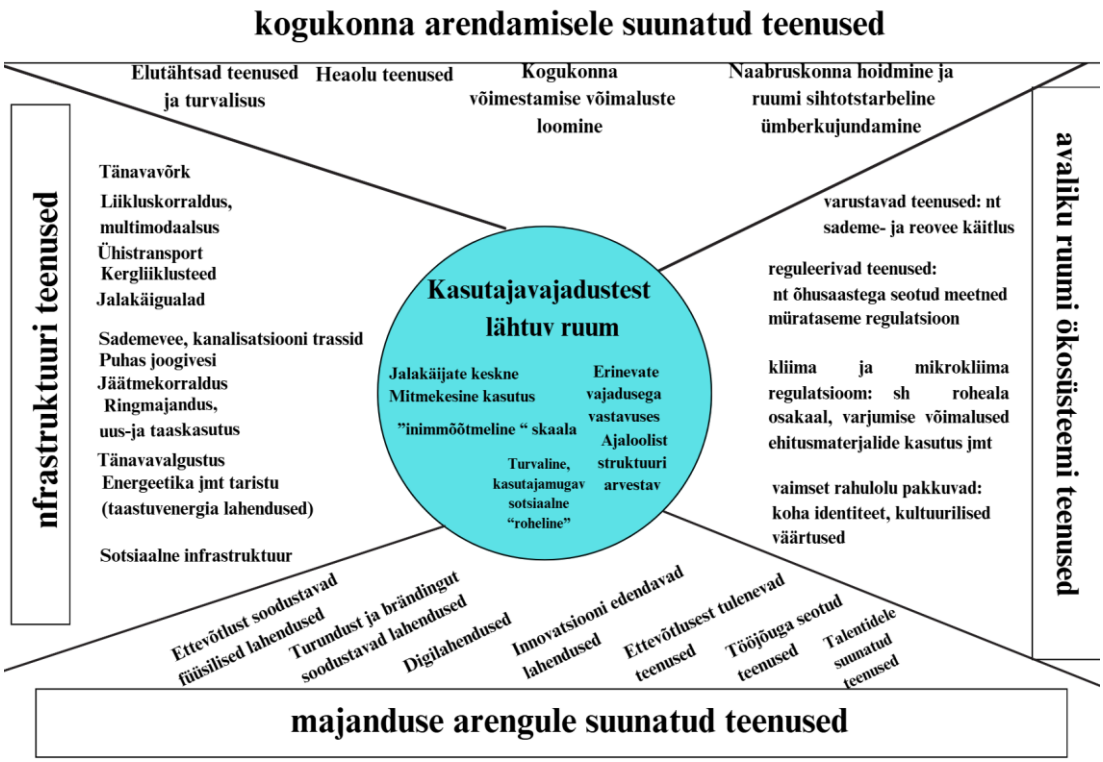

Joonis 1. Avaliku ruumi väärtusloome käsitlus.
Allikas: autori süntees Wyckoff, 2014, lk 4; *Common International Classification of Ecosystem* põhjal.

Selline käsitlus eeldab avaliku sektori võimekust rakendada kasutajakeskseid ja koostööpõhiseid lähenemisi ning juhtida mitmetasandilist koostööd (Hyysalo, 2025). Avalike teenuste ja ruumiloome protsessid on oma olemuselt komplekssed ja võrgustunud, eeldades nii disainivõimekust kui ka sidusrühmade süsteemset kaasamist (Bason & Austin, 2022; Blomkamp, 2018; Manzini, 2019), rõhutades väärtuse koosloomist teenusepakkujate, kasutajate ja teiste osapoolte koostöös (Vargo & Lusch, 2008, lk 148; Vooberg, 2014, lk 15).

Tänapäevased avaliku valitsemise käsitlused rõhutavad avaliku sektori ja kogukonna koosloomelist tegutsemist ühiste eesmärkide saavutamisel. Kui uus avalik haldus (*new public managent*) käsitles kodanikke peamiselt teenuste tarbijatena (Osborne, 2006, lk 377), siis uuemad lähenemised rõhutavad kodanike rolli partnerite ja kaasloojatena

avalike teenuste kujundamises (Osborne, 2006; Torfting et al., 2019; Voets et al., 2021). Koostööpõhine valitsemine on koosloomega võrreldes formaalsem, rõhutades avaliku võimu rolli ning sidusrühmade kaasamist konsensusele suunatud otsustusprotsessidesse (Ansell & Gash, 2008, lk 544; Nabatchi *et al*., 2017, lk 768-769). Nabatchi jt (2017) järgi hõlmab koostööpõhine juhtimine avaliku teenuse tsükli nelja etappi: tellimine, kujundamine, elluviimine ja hindamine. Koosloome seevastu rõhutab osapoolte aktiivset osalust väärtuse loomisel ning käsitleb kasutajat protsessi kaasloojana, kes võib panustada nii teenuse kavandamisse, kujundamisse kui ka elluviimisse (Bovaird, 2007, lk 848-849). Koosloome keskmes on kodanike kaasamine, mille klassikalise käsitlusena tuuakse esile Arnsteini (1969) osalusredel, mis kirjeldab kaasamise tasemeid minimaalsest osalusest kuni tegeliku otsustusvõimuni. Mudel rõhutab kodanike mõju ulatust otsustusprotsessides (Arnstein, 1969, lk 217), kaasamisprotsessid on sageli seotud konfliktide, kompromisside ja näilise kaasamise riskiga (Arnstein, 1969; Torfting *et al*., 2019; Tritter & McCallum, 2006). Arnsteini lineaarset käsitlust on kritiseeritud selle lihtsustatuse tõttu ning selel asemel on pakutud dünaamilisemaid lähenemisi, näiteks mosaiikmudel, kus erinevad kaasamisvormid toimivad paralleelselt ja osapooled tegutsevad partneritena (Tritter & McCallum, 2006, lk 160-162).

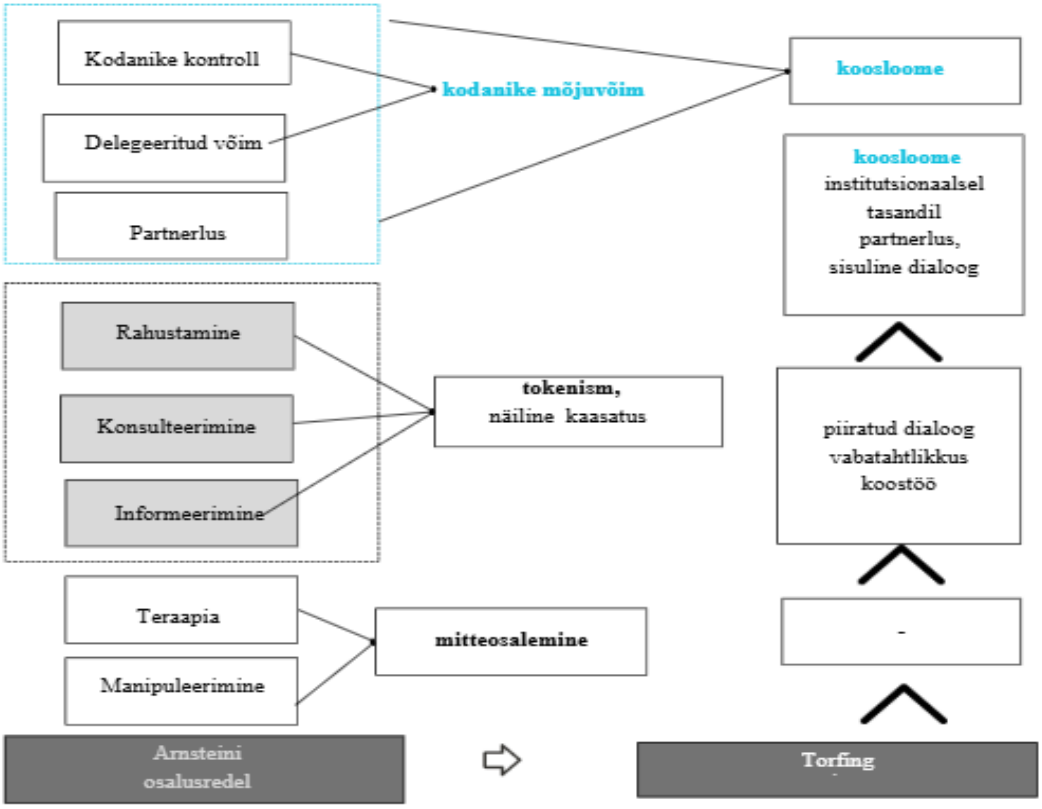

Joonis 2. Allikad: Arnstein, 1969; Torfing *et al*., 2019; Tritter & McCallum, 2006

Koostööpõhises valitsemises on kodanike ja kogukondade kaasamine üha kesksemaks ning koosloome kujuneb selle oluliseks väljundiks. Koosloomet käsitletakse iteratiivse ja mittelineaarse protsessina, mis eeldab teadmiste jagamist ning erinevate osapoolte koostööd (Sanders & Stappers, 2014; Wenger, 1999). Kuigi selle rakendamine võib olla ajamahukas ja nõuda nihet hierarhilistelt juhtimismudelitelt, võimaldab see kujundada kasutajate vajadustele paremini vastavaid lahendusi (Bason & Austin, 2022). Avalikus sektoris seostatakse koosloomet demokraatlikuma ja tõhusama teenuste kujundamisega, kus protsessi edukus sõltub osalejate tegelikust kaasatusest (Blomkamp, 2018, lk 729; Arnstein, 1969; Nabatchi *et al*., 2017).

Koosloome on laienenud avalike teenuste kujundamiselt ka planeerimise ja disaini valdkonda, eristudes teistest kaasamispraktikatest aktiivse osalemise ning kogemus- ja muutuspõhise lähenemise poolest (Bason & Austin, 2022; Sanders & Stappers, 2014). Seda käsitletakse protsessina, kus sidusrühmad loovad ühiselt väärtust ja lahendusi, nähes kasutajat aktiivse osalejana (Bovaird, 2007; Grönroos, 1998). Avaliku ruumi

kujundamine on ressursimahukas ja mitmetasandiline protsess, kus osapooli võib käsitleda ressursside integreerijatena, kelle teadmiste ja kogemuste sidumine on toimivate lahenduste eelduseks (Manzini, 2015/2019, lk 79, 260–261; Vargo & Lusch, 2008, lk 8)

Koosloome kõrval on avaliku ruumi kontekstis esile tõusnud kohaloome (*placemaking*), mis keskendub paikade arendamisele ning kogukonna ja ruumi vahelise seose tugevdamisele. Kui koosloome keskendub lahenduste ja teenuste ühisloomisele, siis kohaloome käsitleb ruumi sotsiaalse ja kogemusliku keskkonnana (Hyysalo, 2022, lk 19), mille tähendused ja väärtused kujunevad eri osapoolte, sh kogukonna aktiivse osaluse kaudu (Ellery & Ellery, 2019; Wyckoff, 2014). See lähenemine suurendab tõenäosust, et kujundatav keskkond vastab kasutajate vajadustele ja toetab positiivset kohatunnetust. Koos- ja kohaloomelise lähenemise võrdlus on toodud lisas 1.

Kuigi kohaloome on levinud praktika, iseloomustab seda teoreetiline mitmetähenduslikkus ning ühtse definitsiooni puudumine (Ellery & Ellery, 2019; Lew, 2017). Mõiste areng on liikunud selgelt määratletud protsessipõhisest käsitlusest hajusama ja sageli instrumentaliseeritud katusmõiste suunas. Seetõttu rõhutatakse vajadust käsitleda kohaloomet kontekstispetsiifilise, süsteemse ja holistilise praktikuna, mis keskendub pikaajalistele protsessidele ja suhetele, mitte üksikutele ruumilistele sekkumistele (Musicant & Shayesteh, 2026). Koos- ja kohaloome tuginevad kasutaja- ja koostööpõhisele disainile, kuid erinevad oma fookuse ja rakendusviiside poolest. Praktikas ilmneb siiski sageli pinge koosloome ideaalide ja tegelikkuse vahel, kuna kasutajate panus võib hajuda professionaalide tõlgendustesse (Manzini, 2019; Steen, 2011).

Ruumiloome käsitluses toimunud mõtteviisi muutus on toonud esile koos- ja kohaloome kui lähenemised, mille kaudu luua tähenduslikke paiku ja tugevdada sotsiaalseid seoseid. Tegemist on koostöise ja kontekstipõhise protsessiga, mis toetab kogukonna kuuluvustunnet (Ellery & Ellery, 2019; Manzini, 2015/2019; Wyckoff, 2014). Kohaloome eri vorme - standardset, strateegilist, loovat ja taktikalist, ühendab eesmärk kujundada kvaliteetset avalikku ruumi, kuigi need erinevad oma ulatuse ja eesmärkide poolest (Wyckoff, 2014, lk 1). Strateegilise mõjuga ruumiprojektid eeldavad ühist visiooni ja tegevuste koordineerimist, mida Manzini (2019, lk 77, 85) kirjeldab

„disainivõrgustike“ ja „tärkavate disainikultuuridena“, kus eri osapooled loovad koostöös väärtust ning tegelevad laiemate ühiskondlike küsimustega.

Sellistes protsessides on keskne kogukonna sisuline kaasamine, mitmekesiste vaatenurkade integreerimine ja teadlikkus kontekstist (Ellery & Ellery, 2019; Hyysalo *et al*., 2019; lk 69-71). Koosloomet käsitletakse seejuures dünaamilise protsessina, kus osapooled täidavad vahelduvaid ja kattuvaid rolle ning nende panus võib muutuda protsessi eri etappides (Hyysalo, 2022; Manzini, 2019). Mitmete osapoolega dünaamilised ruumiloome protsessid eeldavad lähenemist, mis võimaldab siduda erinevad vaatenurgad ja kasutajavajadused ühtseks protsessiloogikaks. Disainmõtlemise ja teenusedisaini töövahendid toetavad selliste protsesside struktureerimist, aidates tuua kasutaja vajadused fookussesse juba protsessi varajastes etappides. Koosloome põhimõttel läbiviidud disainiprotsessi osalejate rolli, panust ja mõju on esitatud kokkuvõttev tabel lisas 2.

1.2. Disainmõtlemise ja teenusedisaini töövahendite kasutamine ruumiloomes

Avaliku ruumi kujundamine ei piirdu füüsilise keskkonna planeerimisega, vaid hõlmab ka teenuste, kasutajakogemuste ja osalusvõimaluste kujundamist. rõhutavad, et avalikke ruume ja teenuseid arendatakse üha enam koos lõppkasutajatega ning kasutajad osalevad aktiivselt arendusprotsessis kaasloojatena. Sellest tulenevalt kasutatakse disaini üha enam avalikus halduses keerukate probleemide lahendamiseks, kaasates nii avaliku sektori osapooli kui ka kodanikuühiskonda (S. Hyysalo, Hyysalo, et al., 2019, lk 69-70).

Disainmõtlemine on inimkeskne ja iteratiivne lähenemine, mille keskmes on empaatia, koostöö, ideede visualiseerimine ning lahenduste katsetamine sidusrühmadega (Elsbach & Stigliani, 2018; Starostka *et al*., 2022, lk 504). Sarnaseid põhimõtteid rõhutab teenusedisain, tuues esile inimkesksuse ja koosloome. (Stickdorn *et al*., 2021, lk 69-74). Avaliku ruumi kujundamisel võimaldavad teenusedisaini põhimõtted käsitleda ruumi kasutajakogemuse kaudu, toetades mitmekesiste kasutajate vajadustega arvestava ja ajas areneva, kohandatava keskkonna loomist. Käesolevas töös kasutatakse disainmõtlemist

analüütilise raamistikuna, mille abil hinnata, millistes ruumiloome protsessi etappides kasutajavaade kaob ning milliste töövahenditega oleks võimalik seda süsteemsemalt integreerida.

Üheks levinumaks disainmõtlemise protsessimudeliks on Ühendkuningriigi Disaininõukogu loodud topeltteemandi mudel (*double diamond*), mis kirjeldab disainiprotsessi nelja etapina: probleemi avastamise ja määratlemise ning lahenduste arendamise ja testimise iteratiivse protsessina (*Design Council*, 2024). Samas on rõhutatud, et kogukonnakesksete ja komplekssete probleemide puhul võib selline mudel osutuda liialt lihtsustatuks, kuna disainiprotsess kujuneb praktikas mittelineaarselt ja kontekstist sõltuvalt erinevate osapoolte koostoimes (Hyysalo, 2022; Manzini, 2019, lk 161-164). Samuti ei pruugi standardiseeritud mudelid piisavalt arvestada osapoolte erineva valmisoleku ja arusaamadega, mis võivad protsessi ja selle tulemusi oluliselt mõjutada. Seda kinnitab ka Helsingi Oodi raamatukogu projekt, kus teenusedisaini meetodite rakendamisel mõjutasid osapoolte erinevad ootused ja teadmised disainiprotsessi kulgu ning tulemusi (Hyysalo, 2022, lk 53-54).

Disainmõtlemist ei käsitleta üksnes töövahendite kogumina, vaid ka organisatsioonilisi muutusi kujundava lähenemisena. Samas ei arvesta standardiseeritud mudelid alati piisavalt protsesside varieeruvuse ega organisatsioonilise organisatsioonilise kontekstiga (Elsbach & Stigliani, 2018, lk 2288). Seega tuleb kasutajakesksete lähenemiste rakendamisel pöörata tähelepanu lisaks disainitöövahenditele ka organisatsioonikultuurile ja disainiküpsusele, mis mõjutavad nende põhimõtete rakendamist praktikas. Organisatsiooni sisemise dünaamika ja disainiküpsuse vastastikust mõju käsitleb lisa 3.

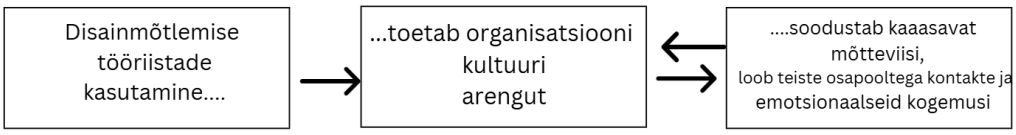

Joonis 3. Disainmõtlemise, organisatsioonikultuuri ja kaasava mõtteviisi vastastikused eosed. Allikas: autori koostatud Elsbach & Stigliani, 2018, lk 2276-2306; Hyysalo, 2022, lk 20-23; Ellery et al., 2021, lk 55-76 põhjal

Avaliku ruumi kujundamisel on oluline arvestada ruumi, kogukonna ja osapoolte dünaamilist suhet. Källström ja Siljeklint (2021) näitavad „kohateemanti“ (*Inclusive Place Diamond)* mudeli kaudu, et disainmõtlemine võib toetada kaasava ruumiloome protsessi struktureerimist ja siduda kasutaja kogemused otsustusprotsessiga. Autorite hinnangul aitab osapoolte kaasamine kaasa tähendusloomele ja kohaseose kujunemisele ning saab suurendada nii protsessi usaldusväärsust kui ka tulemuse vastavust kasutajate ootustele (Källström & Siljeklint, 2021, lk 286–288). Sellest lähtuvalt võib avaliku ruumi kujundamist käsitleda disainiülesandena, mis ühendab füüsilise keskkonna ja kasutajakeskse lähenemise. Avaliku sektori organisatsioonidel on siin oluline roll osapoolte kaasamise ja sektoritevahelise koostöö tingimuste loomisel.

Disainmõtlemine ja teenusedisain pakuvad töövahendeid, mis aitavad mõista kasutajakogemusi ning arendada lahendusi katsetamise ja prototüüpimise kaudu (Manzini, 2015/2019, lk 198–206). Selline lähenemine toetab sotsiaalset innovatsiooni kui koostööl ja usaldusel põhinevat kollektiivset protsessi (Hasbrouck, 2024, lk 99). Kohaloome käsitlemine sotsiaalse protsessina aitab siduda füüsilis-ruumilisi, sotsiaalseid ja osapooltega seotud eesmärke kestlikumate ning kasutajavajadustele vastavate lahenduste kujundamisel (Akbar & Edelenbos, 2021, lk 1-2). Disaniprotsess ei piirdu seejuures üksikute lahendustega, vaid hõlmab laiemate sotsiaalsete praktikate ja suhete kujundamist.

Disainiuurija Hasbrouck (Hasbrouck, 2024, lk 66) eristab suurema mõjuga innovatsiooniprojekte, mis keskenduvad uute lahenduste loomisele, väiksema ulatusega arendusprojektidest, mis on suunatud olemasoleva täiustamisele. Sarnast loogikat kirjeldab ka Wyckoff (2014, lk 4), kelle järgi ulatuvad ruumiloome protsessid strateegilistest ja pikaajalistest muutustest taktikaliste ning ajutiste sekkumisteni. Tegevuse eesmärgist tulenevalt tuleb valida kontekstile vastavad meetodid ja töövahendid arvestades, et strateegilised muutused eeldavad süsteemset lähenemist ja teema sügavamat mõistmist ja tõhusat kommunikatsiooni.

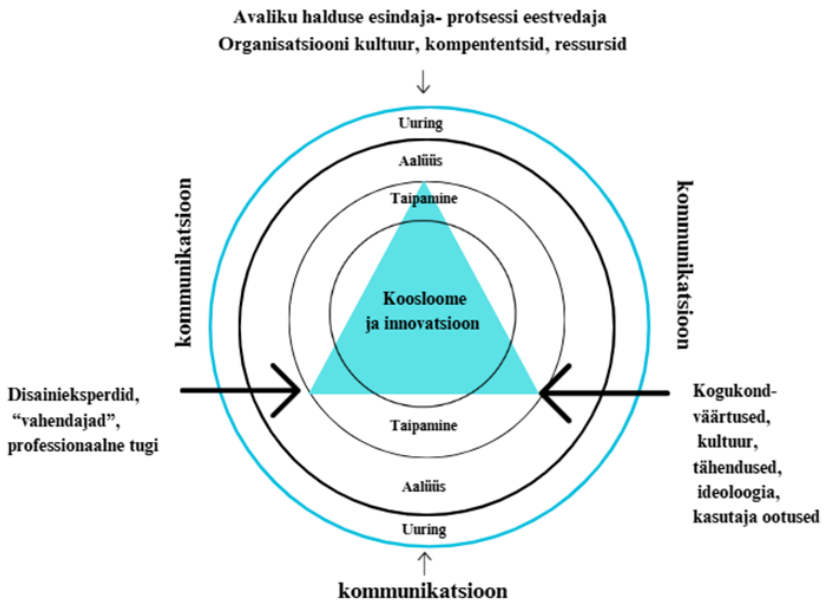

Joonis 4. Sotsiaalsete praktikate ja innovatsiooni raamistik. Allikad: Vihalemm *et al*., 2015, lk 38; Hasbrouck, 2024, lk 99

Koos- ja kohaloome sisuline kaasamine saab teenusedisaini kaudu praktilise väljundi: empaatiapõhised töövahendid, nagu visualiseerimine, stsenaariumid, prototüüpimine ja iteratiivne arendus, aitavad mõista kasutajakogemusi ning kujundada lahendusi eri osapoolte koostöös. (Brown, 2009, lk 228; Manzini, 2015/2019, lk 198; Sanders & Stappers, 2014, lk 8–12). Koosloomes kasutatakse seejuures koostööpõhiseid töövõtteid nagu töötoad, ideearendus ja visioneerimine, mis toetavad kasutajate aktiivset osalemist ja ühise arusaama kujunemist (Hyysalo, 2022, lk 53-54). Kuigi disainmõtlemist ja teenusedisaini on kohati kritiseeritud lihtsustatuse tõttu, pakuvad need tuge eelkõige disainikogemuseta meeskondadele aidates rakendada kasutajauuringuid, koosloomet ja katsetamist ning vähendada kognitiivseid kallutatusi ja otsustamatust (Liedtka, 2015). Vastavaid näiteid on esitletud lisas 4.

Avaliku ruumi kontekstis aitavad disainmõtlemise ja teenusedisaini töövahendid siduda kasutajakogemuse planeerimis- ja disainiotsustega ning toetada süsteemsemat ja kasutajakesksemat ruumiloome protsessi (Carmona, 2019; Hyysalo, 2022). Disainiprotsess algab uurimisfaasiga, mille eesmärk on mõista kasutajate vajadusi ja konteksti. Kasutajate vajaduste mõistmiseks rakendatakse disainiprotsessis mitmekesiseid töövahendeid nagu stsenaariumid, visualiseerimine ja kasutusjuhtude

modelleerimine, mis võimaldavad kujundada ja testida lahendusi erinevatel abstraktsustasanditel. Protsess jätkub ideede arendamise ja prototüüpimisega, mida täiendatakse iteratiivselt kasutajate tagasiside põhjal (Sanders & Stappers, 2014, lk 5-7, lk 8-12). See protsessiloogika on kooskõlas koosloome käsitlusega, mis rõhutab pikaajalist kaasamist ning lahenduste järkjärgulist kujunemist, tuginedes empaatiale ja toetades kogukonna osalust ning kohataju tekkimist, mis väljendub kuuluvustundes, turvalisuses ja emotsionaalses seoses kohaga (Elsbach & Stigliani, 2018; S. Hyysalo, Hyysalo, et al., 2019).

Käesolevas töös käsitletakse disainmõtlemise ja teenusedisaini töövahendeid analüütilise raamistikuna, mille abil hinnata, millistes ruumiloome protsessi etappides kasutajavaade ei kandu edasi ning kuidas seda oleks võimalik süsteemsemalt integreerida. Üldised disainmõtlemise mudelid, nagu Ühendkuningriigi Disaininõukogu topeltteemandi mudel, keskenduvad üldisele probleemilahenduse loogikale ega arvesta piisavalt avaliku sektori institutsionaalse konteksti ja ruumiloome protsessi eripäraga. Samal ajal jäävad koosloome käsitlused aga sageli abstraktseks ega paku selget protsessiloogikat ega töövahendeid kasutajavajaduste tõlkimiseks ruumilisteks lahendusteks. Sellest lähtuvalt töötatakse käesolevas magistritöös välja kasutajakeskne ruumiloome protsessimudel (vt joonis 5), mis ühendab disainmõtlemise protsessiloogika, kasutajakesksed meetodid ja koostööpõhise ruumiloome käsitlused. Disainmõtlemise ja teenusedisaini töövahendite rakendamine võimaldab kaasata ka mitte-eksperte, toetades koostööpõhist ruumiloome protsessi (Manzini, 2019, lk 162-163). Empaatiapõhised töövahendid, nagu prototüüpimine ja iteratiivne arendus, aitavad kujundada lahendusi, mis vastavad kasutajate tegelikele vajadustele. Seejuures peetakse oluliseks huvirühmade varajast kaardistamist, et mõista protsessis osalejate rolle, omavahelisi seoseid ja mõju otsustusprotsessidele (Stickdorn et al., 2021, lk 129–130). Uuringud näitavad, et huvirühmade mitmekesine kaasamine kogu protsessi vältel toetab paremini toimivate lahenduste kujunemist (Lewrick et al., 2020) ja aitab nähtavamaks muuta keerukaid suhteid koostöistes võrgustikes ning struktureerida ruumiloome protsessi süsteemselt ja kasutajakeskselt. Samas on kohati kritiseeritud kohaloome käsitlust kontseptuaalse ühtsuse puudumise tõttu, mistõttu on selle mõju kogukonna arengule keeruline hinnata ning on rõhutatud vajadust selgemate teoreetiliste mudelite järele (Ellery *et al*., 2021, lk

7-12). Kokkuvõtvalt aitab disainmõtlemine ruumiloome protsesse küll struktureerida, kuid selle toimimine eeldab süsteemset lähenemist.

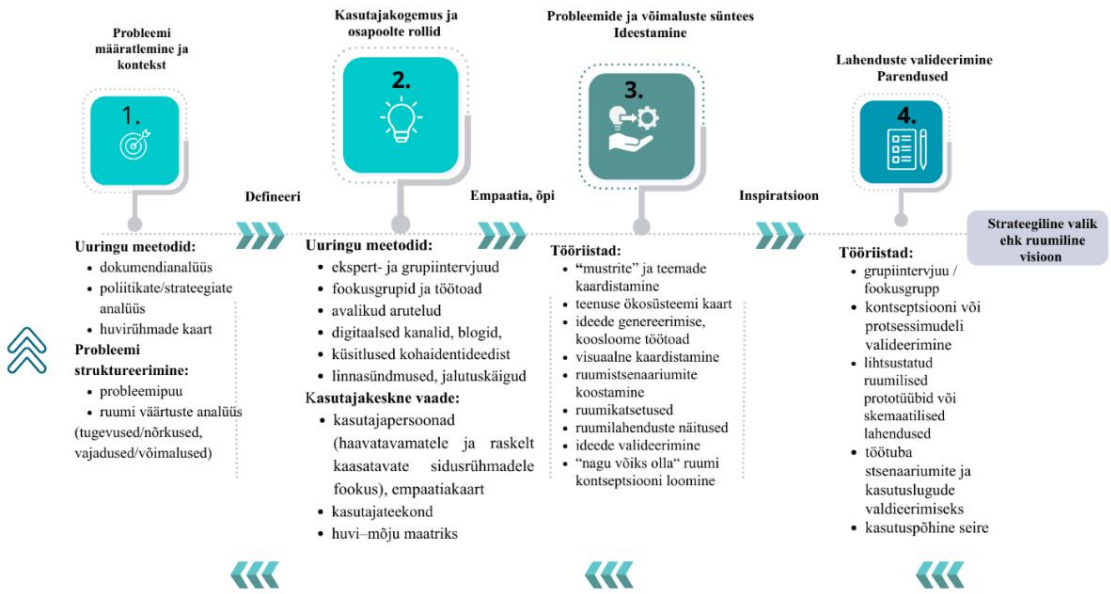

Joonis 5. Kasutajakeskse ruumiloome protsessimudel. Allikad: Sanders & Stappers, 2008; Hasbrouck, 2024; Hyysalo 2019, Hyysalo 2022, Källström & Siljeklint, 2021

Mudel ei asenda olemasolevaid käsitlusi, vaid seob need sidusaks protsessiraamistikuks, asetades disainmõtlemise töövahendid koostööpõhise valitsemise konteksti. See toetab liikumist formaalselt kaasamiselt sisulisema väärtusloome suunas, rõhutades sidusrühmade kaasamist, ühist tähendusloomet ja kasutajavajaduste süsteemsemat arvestamist. Mudel võimaldab kohakeskset lähenemist ning töövahendite paindlikku valikut vastavalt disainiväljakutsele, kontekstile ja protsessi etapile. Töö ei loo uut teoreetilist mudelit laiemas teaduslikus tähenduses, vaid pakub empiiriliselt põhjendatud praktilise raamistiku disainmõtlemise ja koosloome käsitluste kohandamiseks avaliku ruumi konteksti.

Järgnevas töö empiirilises osas analüüsitakse avaliku ruumi kujundamise protsessi ja selles osalejate rolle, et mõista, kuidas kasutajavajadused protsessi eri etappides kujunevad ja edasi kanduvad. Erilist tähelepanu pööratakse sellele, millistes etappides kasutajavaade killustub või kaob ning kuidas disainmõtlemise töövahendid võimaldaksid neid katkestusi paremini siduda.

2. RUUMILOOME PROTSESSIDE PARENDAMISE VÄLJAKUTSED

2.1. Keskväljakute ruumiloome protsess ja uuringu metoodika

Käesolev peatükk käsitleb avaliku ruumi ruumiloome protsessi Eesti kontekstis, keskendudes koostööpõhise ruumiloome ja kaasamispraktikate väljakutsetele. Teoreetiliste lähtekohtade sidumiseks praktikaga analüüsitakse programmi „Hea avalik ruum“ raames valminud keskväljakute näitel Elvas, Raplas ja Tõrvas ruumiloome protsesse, osapoolte rolle ja kasutajavajaduste käsitlemist. Erinevad kohalike omavalitsuste lähenemisviisid ja praktikad võimaldavad võrrelda ruumiloome protsessi kujunemist eri kontekstides.

Magistritöö lähtub inimkeskse innovatsiooni, disainmõtlemise ja koosloomelise ruumiloome käsitlustest, mille kohaselt kujuneb kestlik ja toimiv avalik ruum eri osapoolte koostöös ning kasutajate vajadusi arvestavas protsessis (Hasbrouck, 2024; Källström & Siljeklint, 2021; Hyysalo et al., 2019). Teoreetilise lähtekohana kasutatakse disainmõtlemisel põhinevat „kohateemanti“ mudelit ning Helsinki Oodi raamatukogu teenusedisaini kogemust (S. Hyysalo, Hyysalo, et al., 2019), mis rõhutavad koostööd toetava keskkonna, kontekstipõhise meetodivaliku ja kasutajate kaasamise olulisust ruumiloome protsessis. Nendest käsitlustest lähtudes analüüsitakse magistritöös programmi „Hea avalik ruum“ raames valminud kolme keskväljaku näitel, kuidas on ruumiloome protsessides käsitletud osapoolte koostööd, kasutaja kaasatust ja disainmõtlemise töövahendite rakendamist.

Mõiste „ruumiloome“ on Eesti kontekstis kujunenud rahvusvaheliste käsitluste, eelkõige kohaloome (*placemaking)* mõiste kohandamisel, rõhutades avaliku ruumi kujunemist eri osapoolte koostöise ja protsessipõhise tegevusena (Lefebvre et al., 2013; Ruumiloome ekspertrühma lõpparuanne, 2018). Kuigi avaliku ruumi kvaliteet ja kasutajakesksus on

Eesti ruumipoliitikas järjest enam tähelepanu saanud, jääb ruumikvaliteedi põhimõtete rakendamine praktikas ebaühtlaseks ning kohalike omavalitsuste võimekus avaliku ruumi teadlikul kujundamisel on erinev (Davos Declaration, Conference of Ministers of Culture, 2018; *Eesti inimarengu aruanne*, 2019). OECD ja Arenguseire Keskuse hinnangul eeldab kasutajate ootustega arvestamine avalikus sektoris tugevamat koostöö- ja kaasamisvõimekust ning sisulisemat avalikkuse kaasamist otsustusprotsessidesse (Arenguseire Keskus, 2023; OECD, 2022). Riigikontroll on osundanud, et formaalne kaasamine ei taga kogukondade tegelikku osalust, näiline kaasamine vähendab usaldust, samas kui paindlikud ja mitteformaalsed lahendused (nt sotsiaalmeedia või digirakendused) aitavad paremini arvestada kohalike vajadustega (Riigikontroll, 2021). Sellest tulenevalt on põhjust otsida süsteemsemaid ruumiloome lähenemisi, mis ühendavad koostööpõhise juhtimise, kasutajakeskse kavandamise ja eri osapoolte koordineeritud koostöö.

Eestis on pealinnastumise tasakaalustamiseks peetud oluliseks linnakeskuste tugevdamist ja kvaliteetse avaliku ruumi arendamist. Selle eesmärgiga algatati 2014. aastal programm „Hea avalik ruum“, mille kaudu arendati arhitektuurivõistluste kaudu väikelinnade keskväljakuid ja peatänavaid, sealhulgas Elvas, Tõrvas ja Raplas (Eesti Arhitektide Liit, 2026). Programm on olnud üks olulisemaid algatusi väikelinnade keskuste tugevdamisel ja inimsõbralikuma avaliku ruumi kujundamisel, et luua kogukondlikku identiteeti toetavaid linnasüdameid. Siinjuures pidi algatus lähtuma kohalikult tasandilt ning erialaliit tegutses protsessi koordineerija ja professionaalse partnerina. Programmi raames rajatud keskväljakute puhul on aga esile toodud erinevusi kohalike omavalitsuste lähenemistes ning probleeme kasutajavajaduste arvestamisel (Ehituskunst 61/62 Väikelinnad: mittekasvavad., 2022; Entson, 2020). Ligipääsetavuse auditid ja eakate kasutusvajadusi käsitlevad uuringud näitavad, et ruumilahendused ei vasta alati kasutajate tegelikele vajadustele ning nende kaasamine on jäänud pigem piiratuks ja formaalseks (MTÜ Ligipääsetavuse foorum, 2018; Nutt et al., 2024). Eelpool toodu viitab vajadusele mõtestada avaliku ruumi kavandamist enam kasutajakeskse ja koostööpõhise protsessina.

Eesti inimarengu aruanne toob esile, et avaliku ruumi kujundamine eeldab üksikute füüsiliste sekkumiste asemel järjepidevat ja kasutajate kogemustega seotud ruumiloome

protsessi, kus kohaliku omavalitsuse roll on keskne, kuid praktikas esineb sageli probleeme visiooni, sidususe ja protsesside koordineerimisega (*Eesti inimarengu aruanne*, 2019; Roose et al., 2020). Programmi käsitlevad analüüsid osutavad ka seda, et omavalitsuste lähenemisviisid ja juhtimispraktikad erinesid ning projektide edukus sõltus suurel määral kohaliku tasandi strateegilisest vaatest ja juhtrollist. Toodi esile, et ideaaljuhul peaks selliste projektide algatus lähtuma strateegilisest tasandist, näiteks üldplaneeringust või kaasavast linnafoorumist (Ehituskunst 61/62 Väikelinnad: Mittekasvavad., 2022, lk 258), samas rõhutatakse ka KOV juhtide olulist rolli kavandamisprotsessis (nt Tõrva näide, lk 255). Samuti ilmneb, et lähenemisviisid erinesid omavalitsuste lõikes märkimisväärselt (Entson, 2020).

Keskväljakute programmiga seotud auditid ja uuringud viitavad seejuures puudustele kasutaja vajadustega arvestamisel. Ligipääsetavuse analüüs tõi Elva, Rapla ja Tõrva näitel esile, et universaalse disaini põhimõtteid ei rakendatud järjepidevalt ning kasutajavajaduste käsitlemine jäi sageli ebapiisavaks juba kavandamise varases etapis (MTÜ Ligipääsetavuse foorum, 2018). Sarnastele järeldustele jõuab ka programmi raames rajatud kümne keskväljaku osas läbiviidud eakate kasutusvajadusi käsitlev uuring, mille kohaselt toimus väikelinnade avaliku ruumi kujundamine peamiselt professionaalide juhitud „ülevalt-alla“ protsessina, kus kasutajate kaasamine jäi piiratud ulatusega ning ruumilahendused ei vastanud täielikult tegelikele vajadustele (Nutt et al., 2024). Need tähelepanekud viitavad vajadusele süsteemsema ja koostööpõhisema ruumiloome järele, mis toetab sisulist kaasamist ja tegevuste paremat koordineerimist eri osapoolte vahel, seda vajadust rõhutab ka Eesti inimarengu aruanne, mille järgi eeldab avaliku ruumi kvaliteet teadmistepõhist lähenemist, mis ühendab ekspertteadmise ja kasutajate kogemuse (*Eesti inimarengu aruanne*, 2019).

Järgnevalt antakse ülevaade empiirilise uuringu ülesehitusest, kirjeldades uurimisstrateegiat, meetodeid ning andmekogumise ja -analüüsi põhimõtteid. Meetodite valik ei ole juhuslik. Uuring põhineb kvalitatiivsel avastuslikul lähenemisel, kus juhtumianalüüsi kaudu kaardistatakse avaliku ruumi kujundamise protsessid, osapoolte rollid ning võimalused nende tõhustamiseks. Lähenemine keskendub protsesside ja tähenduste mõtestamisele (Õunapuu, 2014, lk 53) ning sisaldab fenomenoloogilisi elemente, lähtudes osalejate kogemuslikest tõlgendustest. See võimaldab analüüsida

disainmõtlemise põhimõtete rakendumist ja kasutajakesksete lahenduste kujunemist mõjutavaid tegureid. Poolstruktureeritud intervjuud avavad subjektiivsed rollikonfliktid esimese uurimisküsimuse raames (edaspidi: UK1), paikvaatlused pakuvad nendest sõltumatut kinnitust ruumi toimimise kohta ning töötoad võimaldavad leide rist-valideerida ja testida parendatud protsessimudeli rakendatavust praktikute peal teise uurimisküsimuse raames.

Kuna uuringu analüütilisus piirneb professionaalide kogemustega, ei pretendeeri töö kasutajate vaate ammendavale esindamisele, vaid analüüsib, kuidas kasutaja vaade on olnud professionaalide poolt protsessi integreeritud. Meetodite valik on teadlikult kombineeritud nii, et need täiendaksid üksteist ja vastaksid uurimisküsimuste eri tasanditele. Poolstruktureeritud intervjuud valiti vastamiseks esimesele uurimisküsimusele (UK1), kuna need võimaldavad avada osapoolte subjektiivset tähendusloomet ja tuvastada rollikonflikte, mida ametlikud dokumendid ei kajasta. Paikvaatlused (lisa 6-8) valiti, et valideerida intervjuudes väidetut ja näha, kuidas teoreetilised väärtuselemendid füüsilises ruumis tegelikult realiseeruvad. Koosloome töötoad (lisa 9, 17 ja 19) täidavad aga teise uurimisküsimuse (edaspidi: UK2) eesmärki, toimides metoodilise eksperimendina, kui disainmõtlemise töövahendeid testitakse ja valideeritakse koos praktikute ja ekspertidega.

Juhtumianalüüs valiti uurimisstrateegiaks, kuna uurimisobjektiks on protsessid ning üksikjuhtumeid analüüsitakse nende loomulikus keskkonnas (Hirsjärvi *et al.*, 2005, lk 125–126). Käesolevas töös väljendub see keskväljakute kavandamise protsessi uurimises tegelikus institutsionaalses ja ruumilises kontekstis. Mitmikjuhtumianalüüs võimaldab omakorda avaldada uuritava nähtuse erinevaid külgi ning jõuda konkreetsema ja üldistatavama tulemuseni (Yin, 1994, lk 18–29). Uuringus kasutati eesmärgipärast kaasuste valimit (*purposive sample)*, mis võimaldab leida asjakohaseid vastuseid uurimisküsimustele (Etikan, 2016).

Uuringu näidiskaasusteks valiti kolme Eesti kohaliku omavalitsuse – Elva, Tõrva ja Rapla keskväljakud. Valik on põhjendatud järgmiste kaalutlustega:

1. Ühine institutsionaalne ja protsessiline raamistik. Valitud objektid moodustavad ühe neljandiku Eesti Arhitektide Liit (EAL) eestvedamisel programmi „Hea avalik ruum“

raames rajatud keskväljakutest. Kõik objektid on valminud EAL korraldatud arhitektuurivõistluste tulemusel ja neid ühendavad tunnused on sarnased: rahastustingimused, planeerimisprotsessi loogika ning ajaraam (ligikaudu 2014–2020). See loob hea aluse juhtumite võrdlemiseks.

2. Objektide arhitektuurne kvaliteet ja uurimisfookus protsessil. Valitud keskväljakuid on üldiselt hinnatud arhitektuurselt ja esteetiliselt õnnestunuteks. See võimaldab hoida analüüsi fookust eelkõige ruumiloome protsessil - osapoolte koostööl, otsustusmehhanismidel ja kasutajakesksuse kujunemisel, mitte niivõrd ruumilise lahenduse disainikvaliteedi hindamisel.
3. Võrreldav ajaperspektiiv ja kasutuskogemus. Kõik objektid on olnud kasutuses ligikaudu 5-7 aastat, mis võimaldab hinnata nii kavandamise protsessi kui ka ruumikasutuse kujunemist ajas ning kasutajate kogemuse avaldumist praktikas.
4. Erinevused protsessi juhtimises sarnases raamistikus. Kuigi institutsionaalne raamistik on sarnane, ilmnesid uurimistöö ettevalmistamise faasis juhtumite vahel erinevused protsessi juhtimises ja koostööpraktikates:
   4.1. Tõrvas iseloomustab protsessi tugev kohaliku liidri eestvedamine;
   4.2. Elvas paistab silma aktiivne kommunikatsioon ja konfliktide tasakaalustamine;
   4.3. Raplas on domineerinud pigem formaalne lineaarne menetluslik lähenemine.

Sarnase lähteolukorra, kuid erinevate praktikate tõttu võimaldavad valitud juhtumid analüüsida, kuidas erinevad juhtimis- ja koostööviisid mõjutavad kavandamise protsessi, osapoolte vahelise „tõlkeprotsessi“ kujunemist ning kasutajakogemust ja protsessi tulemusi. Lisandväärtuse annab asjaolu, et mitmete intervjueeritavate kogemus ulatub ka teistesse sama programmi keskväljaku projektidesse. Näiteks on Elva keskväljaku autor loonud ka Viljandi keskväljaku võidutöö ning osalenud mitmete arhitektuurikonkursside lähteülesannete koostamises ja kogukondade kaasamises. Tõrva keskväljaku autorid arhitektuuribüroost Must on omakorda võitnud nelja keskväljaku arhitektuurikonkursid. See võimaldab asetada uuritavad juhtumid laiemasse konteksti ning võrrelda erinevaid koostöö- ja ruumiloome praktikaid.

’Tabel 2. Uuringu näidiskaasused

KOV üksus	KOV suurus (elanike arv)	Arhitektuurikonkursi periood	Projekti eelarve, ressursid	Objekti valmimine/ kasutus	Autorid
Elva vald	14 505 (2025)	15.12.2015–07.03.2016	3,2 mln € (EAS 1 mln, 31%)	01.07.2020; ~5 a	Maiste; Taalfeld; Saarniit; Helbre; Kuningas
Tõrva linn	5 874 (2025)	18.11.2014–26.01.2015	2,36 mln € (EAS 1,2 mln, 51%)	24.02.2018; ~7 a	Rass;Alver; Järving; Klammer
Rapla linn	13 206 (2025)	21.01.2015–31.03.2015	1,19 mln € (EAS 1 mln, 84%)	17.11.2018; ~7 a	Vallner; Peil

Uuring ei keskendu keskväljakutele füüsiliste objektidena, vaid käsitleb nende kavandamise protsessi läbi erinevate osapoolte kogemuste: kohalik omavalitsus (edaspidi: KOV) tellija ja vastutaja rollis, arhitektuuribürood (edaspidi: ABd) ruumilahenduse loojana, Eesti Arhitektide Liit (edaspidi: EAL) programmi eestvedajana ning kogemusega ruumiloome eksperdid (edaspidi: RL) protsessivälise vaatega. Intervjueeritavate profiilid koostati lähtudes nende positsioonist ruumiloome protsessis ja rollist konkreetsetes keskväljakute projektides. See võimaldas analüüsietapis võrrelda osapoolte rühmade vaateid ja kogemusi. Intervjueeritavate valikul kasutati eesmärgipärast valimit, kuhu kuulus kümme spetsialisti: 3 KOV esindajat, 3 arhitekti ja 4 ruumiloome eksperti. Selline jaotus võimaldas kõrvutada juhtumipõhist praktilist kogemus laiema ekspertvaatega. Analüütilises mõttes panustavad ekspertide (RL1-RL4) vaated töösse järelduste üldistajatena, samas kui KOV-ide ja ABde kogemused on annavad sisendi parendatud protsessimudeli praktilisele sisustamisele. Huvirühmade kaardistus ja seda täiendavad intervjuude baasil loodud persoonad, mis aitavad esile tuua osapoolte rolle ja vastastikuseid seoseid, on esitatud lisades 5 ja 15.

Intervjueeritavad jaotati nelja rühma vastavalt nende rollile ruumiloome protsessis.

Tabel 3. Uuringu huvirühmad

Roll	Tunnuskood	Positsioon ruumiloomes
Ruumiloome ekspert	RL1–RL4	Väline sarnase kogemuse ja kompetentsiga ruumiloome ekspert (sh kohaloome ekspert)
KOV esindaja	KOV1–KOV3	Tellija, otsustaja esindaja (linnaarhitektid, protsessi eestvedajad)
Keskväljaku ruumilahenduse autorid	AB1–AB3	Arhitektuuribüroo (lahenduste autorid, arhitektid)
Keskväljakute programmi tervikvaade Uuringu tulemuste ja järelduste valideerimine	-	„Hea avalik ruum“ programmi eestvedaja Eesti Arhitektide Liit (direktor ja programmi juht); Maa- ja Ruumiameti riigiarhitekti büroo, ruumiloome eest vastutav ametiasutus (kaasamisnõunik, planeeringunõunik)

Uuring jagunes neljaks etapiks: 1) disainiväljakutse määratlemine ja olemasoleva protsessi kaardistamine dokumendianalüüsi ning koosloome töötoa kaudu, mille tulemusel koostati „nagu-on" protsessimudeli versioon; 2) avastuslik etapp paikvaatluste, poolstruktureeritud intervjuude ja koosloome töötoaga; 3) mõtestamise etapp, kus andmed kodeeriti, analüüsiti; 4) valideerimise etapp- „nagu on“ protsessimudeli versiooni parendusettepanekud ekspertidega läbi viidud grupiintervjuude ja Maa-ja Ruumiameti ekspertidega koosloome töötoa tulemuste põhjal. Lõppeesmärk oli koguda sisend kasutajakeskse „nagu võiks olla“ ruumiloome protsessimudeli väljatöötamiseks ning sõnastada teooriale ja uuringutulemustele tuginevad institutsionaalsed ja sisulised ettepanekud muudatusteks avaliku ruumi kavandamise protsessides. Detailne uuringuplaan on esitatud lisas 5.

I DISAINIVÄLJAKUTSE MÄÄRATLEMINE Defineeri!	II AVASTUSLIK, UURIV FAAS Empaatia, õpi!	III MÕTESTAMINE, IDEEDE GENEREERIMINE Inspireeri!	IV KOOSLOOME PARENDUSED JA TAGASISIDE Strateegiline valik!
Dokumendianalüüs Töötuba Eesti Arhitektide Liiduga, "nagu on" protsessi kaardistus Uurimisvälja huvirühmade kaart Eeltöö valimisse võetavate kohalike omavalitsustega Intervjuude küsimustikud	I. etapi andmete analüüs Poolstruktureeritud ekspert-ja grupiintevjuud Töötoa formaat: avaliku ruumi väärtuste reastamine, "nagu on " protsessi kaardistus kitsaskohtadega, "huvi/mõju" maatriks Protsessi osaliste persoonad	II. etapi andmete süntees, "mustrite" otsimine Uurimisfaasi tulemuste võrdlus teoreetilise raamistikuga Visualiseeritud protsessi mudel kitsaskohtadega	Poolstruktureeritud ja/või srtuktureerimata grupiintervjuu(d) huvirühmade esindajatega Töötuba "nagu võiks olla" protsessi mudeli testimiseks Saadud suuniste analüüs ja info koondamine

Joonis 4. Uuringu metoodikat selgitav skeem

Esimeses etapis viidi läbi kvalitatiivne dokumendianalüüs, et kaardistada keskväljakute kavandamise senine protsess. Analüüs hõlmas EAL arhitektuurivõistluste dokumente, lähteülesandeid ja KOVide veebimaterjale, mida täiendati aruteluvideote ja kohapealsete vaatlustega (lisad 6–8). Tulemuste valideerimiseks toimus EALiga töötuba „nagu on" protsessimudeli täpsustamiseks (lisa 9). Tulemusena koostati huvirühmade kaart ja intervjuuküsimustikud (lisad 10–13) ning täpsustati uurimisfookust. Andmete analüüsil keskendutakse eeskätt sellele, kuidas osapoolte vahelised rollid ja kommunikatsioonitõrked tekitavad püstitatud uurimisprobleemi. Disainmõtlemise töövahendeid ei kasutata siin pelgalt kirjeldamiseks, vaid instrumendina, et näidata, kuhu ja miks kasutajavaade ruumiloome protsessis kaob.

Teises etapis koguti empiirilisi andmeid poolstruktureeritud intervjuude ja koosloome töötoa kaudu, võttes arvesse, et andmekogumise viis mõjutab saadava teadmise iseloomu (Lagerspetz, 2017, lk 145–152). Intervjuud võimaldavad avada osapoolte kogemusi ja tähendusloomet ja valideerida teoreetilisi lähtekohti. Poolstruktureeritud intervjuudes lähtuti uuringuplaanist (lisa 5), kuid küsimuste järjekord oli paindlik. Intervjuukava alusel (lisa 14) viidi läbi kümme ekspertintervjuud ja üks grupiintervjuu, mis andsid mitmekülgse ülevaate osapoolte väärtustest, rollidest ja vaatenurkadest. Intervjuud

toimusid silmast silma, need salvestati (iPhone'i „*Voice Memos*“) ja transkribeeriti Tallinna Tehnikaülikooli Küberneetika Instituudi kõnetuvastustehnoloogia abil (Alumäe & Olev, 2022). Kuigi täielik konfidentsiaalsus ei olnud objektide spetsiifika tõttu võimalik, ei esitata töös seisukohti personaliseeritult.

Ekspertintervjuude abil analüüsiti protsessi ning tuvastati peamised kitsaskohad. Andmestiku struktureerimiseks kasutati disainmõtlemise töövahendeid (nt huvi–mõju maatriks, empaatiakaart, persoonad) (Lewrick *et al*., 2020, lk 83–122), mille abil analüüsiti osapoolte rolle, võimu ja kompetentse ning EALi kui fasilitaatori rolli (Manzini, 2019, lk 108). Intervjuude põhjal loodi seitse persoonat (lisa 15), mis aitasid sünteesida andmed huvirühma esindaja tüüpideks ning tuua esile peamised mustrid, ootused protsessile ja probleemkohad.

Intervjuude raames rakendatud huvi–mõju maatriksi töövahendi abil kaardistati huvirühmade positsioonid ja rollijaotused. Tugineti Mendelow' (1981) käsitlusele, mille kohaselt saab sidusrühmi kaardistada nende mõju ja huvi alusel (Aitken & Compelo, 2011), et toetada strateegiliste otsuste tegemist (lisa 16). Intervjueeritavate profiilid koos persoona töövahendiga võimaldasid võrrelda protsessis osalenute ja väliste ekspertide vaateid, tuua esile nii ühisosad kui ka erinevused ning toetada edaspidi kasutajakesksema ruumiloome kujundamist. Teise etapi lõpetas koosloome töötuba ruumiloome ekspertide, KOVide ja arhitektuuribüroode osalusel, mille käigus kaardistati protsessimudeli „nagu on“ versiooni kitsaskohad ning koondati tehtud parendusettepanekud (lisa 17).

Kolmandas etapis analüüsiti ja sünteesiti kogutud andmeid, et tuvastada kitsaskohti ja häid praktikaid ning võrrelda tulemusi teoreetilise raamistikuga. Andmeanalüüsis rakendati deduktiivset sisuanalüüsi, mis võimaldab analüüsida, kuidas teoorias kirjeldatud nähtused ja struktuurid avalduvad uuritavas kontekstis ning kuivõrd on need kooskõlas tegelike praktikatega. Analüüsiprotsess hõlmas järgmisi etappe: 1) kategooriate määratlemine, 2) alamkategooriate loomine, 3) kategoriseerimismaatriksi koostamine, 4) andmete kodeerimine ning 5) analüüs ja tõlgendamine (Elo & Kyngäs, 2008).

Uuringu usaldusväärsuse tagamiseks rakendati andmete triangulatsiooni, kombineerides kolme andmekogumise meetodit: dokumendianalüüsi, poolstruktureeritud intervjuusid ja

töötubade sisendit ning kaasates analüüsi kolme erineva rolliga huvirühma esindajad. Andmete analüüsimisel kasutati deduktiivset lähenemist, kus teoreetilises osas (peatükk 1) defineeritud väärtuselemendid ja disainmõtlemise etapid on aluseks empiirilise materjali kategoriseerimisele. See tagab, et analüüs on otseses seoses teooriaga.

Uuringutulemusi võrreldi teoreetilise raamistikuga, et tuvastada mustrid ja seosed ning hinnata disainmõtlemise põhimõtete rakendatavust avaliku ruumi kavandamise protsessis. Uurimistöö eesmärgist lähtuvalt ja analüüsi tulemusena moodustati koostati uuringu analüüsimaatriks, milles neli põhikategooriat ning kaksteist alamkategooriat, mis seovad teoreetilised lähtekohad empiiriliste andmetega ning struktureerivad empiirilise osa ülesehitust (lisa 18). Maatriksi eesmärk on filtreerida intervjuudest välja rollid ja barjäärid, mis vastavad UK1-le, ning kaardistada töövahendid, mis vastavad UK2-le, luues seeläbi tõenduspõhise aluse töös pakutud mudeli valideerimiseks. Analüüsimaatriks võimaldab siduda teoreetilised kategooriad empiiriliste andmetega, muutes nähtavaks, millised protsessi etapid ja osapooled on seotud kasutajavaate kadumisega ning millised disainmõtlemise töövahendid võiksid neid kitsaskohti leevendada. Selle põhjal sõnastati järeldused ning koostati ettepanekud osapoolte rolle ja kasutajate vajadusi arvestava protsessimudeli arendamiseks („nagu võiks olla“ versiooni sisend).

Neljandas etapis viidi uuringu tulemuste valiidsuse suurendamiseks läbi grupiintervjuu programmi eestvedanud EAL esindajatega, võrreldi valitud näidiskaasuste sisendit programmi „Hea avalik ruum“ tulemuste laiema praktikaga. Tagasisidet koguti fookusgrupi intervjuu ja avatud arutelu vormis (Õunapuu, 2014, lk 173), hinnates järelduste põhjendatust uurimistulemuste ja osalejate tagasiside põhjal (Õunapuu, 2014, lk 208). Disainmõtlemisel põhinev koosloome töötuba Maa- ja Ruumiameti riigiarhitekti büroo ekspertidega keskendus uuringu olulisemate leidude valideerimisele. Visualiseeritud materjalide ja kaardistamise abil arutati töötoas läbi parendusettepanekud (lisa 19) Saadud tulemuste põhjal sõnastati ettepanekud avaliku ruumi kavandamise ”nagu võiks olla” vaate arendamiseks („nagu võiks olla“ versioon ruumiloome protsessist).

Autor rõhutab, et kuna intervjueeritavad kirjeldasid oma isiklikku kogemust konkreetsetes projektides, kajastavad tulemused osalejate tõlgendusi ega pretendeeri ammendavale üldistusele kõigi Eesti väikelinnade ruumiloome protsesside kohta. Samas

hõlmab uuritud kaasuste valik ligikaudu veerandit kõigist Eestis „Hea avalik ruum“ programmi raames rajatud linnade keskväljakutest ning mitmel intervjueeritaval on kogemus mitme programmi raames rajatud või kavandatud objektiga (nt AB1, AB2). Uuringu üldistatavuse piiriks on strateegiline ruumiloome mudel, kus kohtuvad arhitektuurne visioon ja kohaliku kogukonna vajadused. Järeldused ei ole mõeldud vastustena tavapärase planeerimis-või ehitusloa menetluse kohta, vaid keskenduvad disainimahukatele mõjukamatele avaliku sektori sekkumistele.

2.2. Keskväljakute ruumiloome protsessi uuringu tulemused ja analüüs

Käesolevas analüüsis kasutati deduktiivset sisuanalüüsi, mille eesmärk on rakendada ja testida olemasolevaid kontseptsioone ning teooriaid uues kontekstis eelnevalt määratletud kategooriate abil (Elo & Kyngäs, 2008). Analüüsi aluseks koostati kategoriseerimismaatriks, mis lähtus uurimisküsimustest ja teoreetilisest raamistikust, sh kaasamise tasemetest, osapoolte rollidest ja protsessi etappidest. Maatriksi abil struktureeriti intervjuudest kogutud andmed ning hinnati, mil määral realiseerub kasutajakeskne ruumiloome praktikas. Erilist tähelepanu pöörati sellele, millistes protsessi etappides ja milliste osapoolte tegevuses tekivad katkestused kasutajavajaduste integreerimisel (lisa 18). Oluline on siinkohal rõhutada, et uuringu näidiskaasustes (Elva, Rapla, Tõrva) ei olnud disainmõtlemise ega teenusedisaini raamistikud teadlikult ega süsteemselt rakendatud. Seetõttu ei uuri autor mitte disainmõtlemise tegelikku esinemist neis protsessides, vaid kasutab disainmõtlemist kui analüütilist prismat, et hinnata traditsioonilisi planeerimispraktikaid uue metoodilise nurga alt. Mitte vähem tähtis on märkida, et kui uuringus räägitakse „teadvustamata disainmõtlemisest“, viitab autor olukordadele, kus tavapärane töövõte (nt jalutuskäik kogukonnaga ruumiliste väärtuste kaardistamiseks) kattub sisuliselt disainmõtlemise põhimõtetega, kuid seda ei käsitleta teadliku ega süsteemselt juhitud osana terviklikust protsessist.

Uurimistöö analüütiline osa on struktureeritud vastavalt uurimisküsimustele. UK1 analüüs keskendub sellele, kuidas osapoolte rollijaotus ja koostööpraktikad mõjutavad kasutajate vajaduste jõudmist otsustusprotsessi. UK2 analüüs käsitleb, milliste

disainmõtlemise töövahendite abil oleks võimalik neid katkestusi ületada. Seejärel hinnatakse disainmõtlemise etappide ja töövahendite potentsiaali (UK2) nende takistuste ületamiseks ja uue protsessimudeli sisustamiseks. Töö eesmärgi püstituse alusel ning empiirilise materjali analüüsi käigus eristus neli keskset teemat, mis said aluseks analüüsimaatriksi koostamisel ja andmete kategoriseerimisel (joonis 7). Neist kaks esimest seostuvad UK1-ga, võimaldades analüüsida osapoolte rolle ja tähendusloomet. Kaks ülejäänut seonduvad aga UK2-ga, käsitledes disainmõtlemise põhimõtete rakendamist ja sellest tulenevaid ettepanekuid. Analüüs algab UK1 käsitlusega, keskendudes avaliku ruumi tähendusele ning ruumiloome protsessi olemusele.

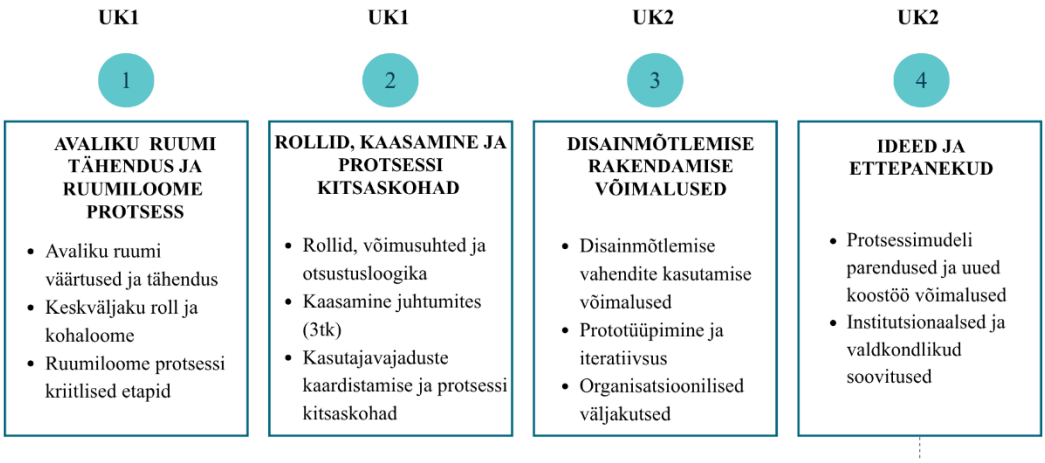

Joonis 5. Keskväljakute kujundamise protsessi uuringu andmekategooriate maatriksi joonis (vt. detailne tabel lisa 18)

Avaliku ruumi väärtust ja tähendust analüüsides tugineti teoreetilises osas käsitletud avaliku ruumi väärtuselementidele (tabel 1), kaardistati empiirilises analüüsis osapoolte väärtusruum, mis kujundab nende rollitaju, tegutsemispõhimõtteid ja panust ning mõjutab ruumiloome protsessi ja lõpptulemuse kvaliteeti, eriti olukordades, kus osapooled tegutsevad paralleelselt, kuid erinevatest lähtekohtadest. Teoreetilisest osast tuletatud avaliku ruumi väärtuselementide loetelu alusel (lisa 20), paluti kõigil intervjueeritavatel järjestamisülesande abil hinnata avaliku ruumi väärtusi oma valdkondliku kogemuse põhjal.

Analüüs näitas osapoolte vaadetes nii kattuvusi kui erisusi:

1. Kõige olulisemaks peeti inimlikku mõõtkava ehk ruumi, kus on mugav viibida, mida eksperdid (RL) pidasid esmatähtsaks ja arhitektid (AB) paigutasid esikolmikusse.

2. Universaalseteks väärtusteks osutusid koha identiteet ja tähenduslikkus ning igapäevane kasutatavus ja aktiivne elu, mis esinesid kõigi intervjueeritavate gruppide esikolmikus (joonis 8). Sotsiaalne mitmekesisus sai keskpärase tulemuse. Omavalitsused ja arhitektid paigutasid selle pigem kolmandaks, ent arhitektid ei pidanud seda eraldi väärtusena oluliseks.

3. Paindlikkust ei rõhutatud, mis on keskväljakute eri kasutusviise arvestades üllatav.

4. Kasutajate omanikutunne ja jagatud vastutus esinesid kõigis osapoolte rühmades, ent enamasti mitte esikolmiku väärtusena.

5. Turvalisust ja hoolitsetust peeti enesestmõistetavateks ja pigem normidega tagatuks.

6. Institutsionaalselt koordineeritud arendust ja pikaajalist vaadet ei tõstnud ükski osapool esile. Ruumiloome eksperdid tõid selle küll välja, kuid asetasid pigem 6-8 kohale. See peegeldab „nagu on “ olukorda, kus väärtusi mõtestatakse pigem lõpptulemuse, mitte protsessijuhtimise kaudu (UK1).

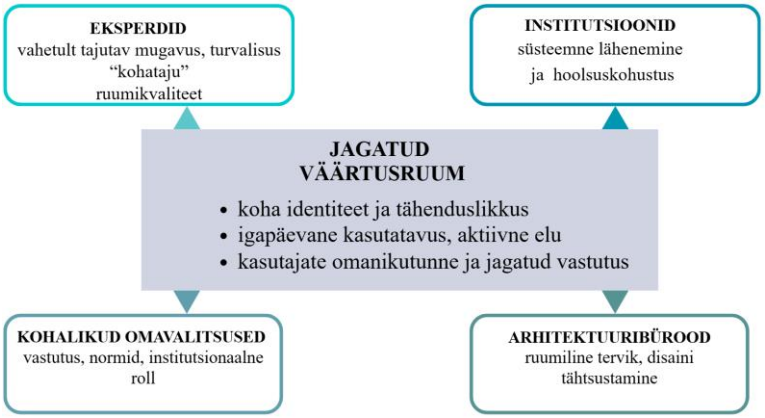

Joonis 6. Avaliku ruumi väärtuste kattuvus ja jaotumine osapoolte lõikes

Intervjuudest ilmnes, et inimlik mõõtkava ei tähenda ainult füüsilist mugavust, vaid ka emotsionaalset seost ja usaldust ruumi vastu. Hea ruum on intuitiivne ja võimaldab erinevaid kasutusviise ka sündmuste väliselt – „saad olla üksi, koos, püsti, pikali, varjus või päikese käes“ (AB1). Oluliseks peeti ligipääsetavust, sotsiaalset mitmekesisust ning ruumi seost kohaliku konteksti ja identiteediga („targasti mõtestatud ruumikasutus ja asukoha tugevused on kokku saanud“ (RL3). Eesti väikelinnade puhul rõhutati kohandatavust ja kohaliku eripära arvestamist paikades, kus keskväljakud on sageli avatud ja pigem hõredad ruumid.

Turvalisuse käsitluses ilmnesid erinevad vaated: omavalitsused rõhutasid normidel põhinevat ohutust („keegi ei tohi viga saada“), eksperdid aga aktiivset kasutust ja sotsiaalset kontrolli. Samuti peeti oluliseks kogukonna kaasamist ja omanikutunde kujunemist, „ilma käed külge panemise“ võimaluseta ei teki kasutajatel seost ruumiga (RL1). Samas nenditi, et suuremates linnades võib selline kaasamine põhjustada menetluslikke keerukusi (AB1, AB2). Ruumiloome kasu mõtestati eelkõige kaudselt: rahulolu kasvu, liikumismustrite muutuse ning majandusliku elavnemise kaudu, sealhulgas kinnisvara väärtuse tõusu, ettevõtluse ja turismi arenguna.

Universaalseteks väärtusteks loeti koha identiteet ja tähenduslikkus, igapäevane kasutatavus ja aktiivne elu, ningkasutajate omanikutunne ja jagatud vastutus. Analüüs aga näitab, et selles protsessi etapis ei pruugi kasutajavajaduste tuvastamine ja tõlgendamine olla süsteemne. Seetõttu esineb risk, et kasutajavaade pole otsustusprotsessi järgmiste etappide keskmes (joonis 8).

Intervjuude analüüs tõi esile, et keskväljakute peamine eesmärk on tuua inimesed avalikku ruumi (AB1, AB2, AB3, KOV1, KOV3, RL1, RL3, EAL). See haakub RL1 käsitlusega, mis jaotab tegevused kohustuslikeks, vabatahtlikeks ja spontaanseteks. Kui kohustuslikud liikumised toimuvad sõltumata ruumi kvaliteedist, siis väljaku tegelik väärtus peitub spontaansetes tegevustes - „peatumised, kohtumised, olemised“- , mis on küll raskesti planeeritavad, kuid määravad ruumi tegeliku elavuse. (RL1; RL3). Keskväljaku roll on pakkuda mitmekesiseid kasutusvõimalusi, nii aktiivset suhtlust kui ka vaikset viibimist. Hea väljak ei ole pelgalt esindusruum, vaid ühtaegu sündmuspaik, turuplats ja kogukonnakeskus. Kui KOV-id toetavad kasutust sündmuste ja maamärkide kaudu, siis arhitektid ja ruumiplaneerijad keskenduvad ruumi kvaliteedile ja igapäevasele

kasutajakogemusele. Keskväljakute kavandamise protsessis oli arhitektidele (AB1; AB2) suureks väljakutseks luua ühtpidi hea avalik ruum igapäevasteks tegevusteks ja teisalt täita suurte sündmuste ootust, paraadlikumat funktsiooni. AB3 seadis lausa kahtluse alla, kas väikelinnades see viimane üleüldse on peamine mure, mida avalik ruum peaks lahendama.

Kohaloome käsitlusest lähtuv ruumi kui koha mõiste lisab ruumile tähendusliku mõõtme: ruum on füüsiline keskkond, koht aga see, mille inimesed kasutuse ja kogemuse kaudu loovad. Intervjueeritavad olid üksmeelel, et koht ei sünni pelgalt disainist, vaid inimeste tegevustest (AB1, KOV1, RL1, RL2, EAL), mis on kooskõlas kohaloome teooriaga (Ellery et al., 2021). Intervjueeritavad tõid esile, et kohatunnet kujundavad eelkõige kasutajate emotsionaalne seotus ja omanikutunne, mida Eestis piirab sageli arusaam avalikust ruumist kui „kellegi teise vastutusest“ (AB1;AB2;AB3). See aitab selgitada, miks kogukondlikud algatused, nagu nn Rapla metallist kassid (lisa 8), on pigem erandlikud. Kohatunnet kujundavad eelkõige kasutajate emotsionaalne seotus ja kogemus, samas kui majanduslik mõju avaldub pigem kaudselt ja ajas – näiteks ettevõtluse elavnemise või kinnisvara korrastamise kaudu. (RL3; KOV1; KOV3).

Lisaks rõhutati, et kuigi ruum mõjutab kasutajate käitumist, tõlgendavad osapooled seda erinevalt: omavalitsused ja arhitektid seostasid seda peamiselt funktsioonide ja sündmustega, ruumiloome eksperdid aga kasutajate tegeliku kohalolu ja kogemusega. oetab vabalt kasutatavate avalike võimaluste olemasolu. Tähtsaks peeti erinevate kasutajagruppide teadlikku arvestamist ning tasuta ja tasuliste teenuste tasakaalu, kusjuures avalikus ruumis peeti olulisemaks vabalt kasutatavate võimaluste olemasolu ehk nn tasuta teenuseid (trenažöörid, istumiskohad, lesimiskohad, kiiged, purskkaev, laste mänguväljakud jne) (KOV1; AB1;AB3). Intervjuude ja töötoa sisend näitas, et ruumiloome võib praktikas toimida ka nn „tagurpidi“ planeerimisena, kus tegevused eelnevad ruumilistele lahendustele. Täiendavalt rõhutasid eksperdid, et lisaks disainile sõltub ruumikogemus turvalisusest ja hoolitsetusest ning et väikelinnade avaliku ruumi puhul tuleb eelistada kohapõhiseid ja kontekstispetsiifilisi lahendusi universaalsetele lähenemistele (RL1, RL3).

Analüüsist ilmnes, et omavalitsuste, arhitektide ja ruumiloome ekspertide vahel esineb märkimisväärne väärtuslik ühisosa, kuid ka olulisi erinevusi väärtuste praktikas

rakendamises. Kuigi inimkesksus ja sotsiaalsed väärtused on deklaratiivselt aktsepteeritud, ei realiseeru need ruumiloome protsessis süsteemselt ning kasutajate kaasamine jääb sageli fragmentaarseks, jõudmata sisulise koosloome tasandile. Seetõttu ei seisne peamine probleem mitte väärtuste puudumises, vaid nende tõlkimises praktilisteks planeerimis- ja juhtimisotsusteks. Analüüs viitab paradoksile deklaratiivsete väärtuste ja institutsionaalse võimekuse vahel: ruumiloome protsessides eelistatakse sageli kontrollitavaid ja mõõdetavaid lahendusi, nagu eelarve ja hooldus, raskemini hinnatavate sotsiaalsete väärtuste arvelt. Sellest tulenevalt käsitletakse ruumiloomet Eestis endiselt pigem objektikeskse ehitusprotsessi kui sotsiaalse kohaloome protsessina.

Järgnevalt vaadeldakse kuidas ruumiloome protsessis eelpool käsitletud väärtused praktikas realiseeruvad või kaotsi lähevad. Intervjuudest ilmnes muster: kasutajavaade kaasatakse liiga hilja või jääb üldse integreerimata (AB2, KOV1, KOV2). Kriitilise etapina toodi esile lähteülesande koostamine (RL1, RL2, AB1), millele eelneva süsteemse eeltöö puudumine mõjutab negatiivselt kogu protsessi edasist kulgu. Töötoa tulemused rõhutasid selgelt vajadust eraldiseisva eeltöö etapi järele, mis ei piirduks kaasamisega, vaid eeldaks KOV-ide poolt varasemat ruumianalüüsi ja kasutajavajaduste kaardistamist. Senises praktikas on disainmõtlemise uurimise ja empaatia etapid valdavalt puudu. Lähteülesande koostamist iseloomustab ajasurve, mistõttu käsitletakse seda pigem haldusliku kui sisulise etapina (RL4). Sageli jääb projekti algpõhjus ebaselgeks või kommunikatsioonis varjatuks (KOV2, RL1, RL2). Kuigi lähteülesandeid peetakse formaalselt läbimõelduks, kujundab nende sisu tugevalt rahastusloogika. Kasutajate määratlemine toimub enamasti üldistavalt, käsitledes kogukonda ühtse rühmana, mitte erinevate vajadustega sihtrühmadena. Kuigi erinevate kasutajate peale mõeldakse, ei tehta seda süstemaatiliselt ega metoodiliselt (KOV1–KOV3).

Uuringul tuginev kolme juhtumi võrdlus näitab, et peamine erinevus seisneb eeltöö mahus ja kvaliteedis, mis kajastub ka tulemustes. Tõrvas toetas protsessi tugev kohalik eestvedaja ja kogukonna usaldus, Raplas jäi arutelu formaalseks ning Elvas tasakaalustati esialgseid pingeid hilisema kommunikatsiooniga. See kinnitab, et kasutajakesksus ei teki protsessi käigus iseenesest, vaid eeldab teadlikku ja järjepidevat juhtimist. Tõhus ruumiloome eeldab süsteemset kasutajakeskset lähenemist ja pikaajalist tööd kogukonnaga. Heade näidetena toodil esile Siuru keskuse protsess Tartus (süsteemne

protsessi üleehitus ja ligipääsetavuse eksperdi kaasatus protsessis läbivalt) (RL1;RL3) ja Vana-Kalamaja tänava rajamine Tallinnas (piisav arutelude aeg ja täpne teadmine kasutajate vajadustest) (RL2; AB3).

Analüüsist joonistuvad välja ruumiloome kriitilised etapid: eeltöö, lähteülesande koostamine, kaasamine, teostus ning läbivalt kommunikatsioon. Nende etappide nõrk sidusus ja lineaarne ülesehitus selgitavad, miks kasutajakesksed väärtused protsessis ei realiseeru. Seega ei ole probleem pigem mitte kaasamise puudumises üksikutes etappides, vaid protsessiloogikas tervikuna ehk süsteemis, mis käsitleb kasutajavaadet ühekordse sisendina, mitte pideva ja suunava komponendina kogu ruumiloome vältel.

Formaalselt on rollid ja võimusuhted küll selged (KOV - tellija, arhitekt - looja, kogukond - kaasatav osapool), kuid tegelikult on pilt keerulisem ja pinge kolme osapoole vahel on protsessi läbiv joon. Siin põrkuvad UK1 raames tuvastatud rollid ja sama küsimuse fookuses olev vajadus koostöö järele. Ilmnes, et ideaalis peaks omavalitsus võtma juhtiva rolli, kuid mitte klassikalise tellijana, vaid pigem vahendajana. Kasutaja oma vajadustega on protsessi keskmes ehk tegelik „tellija“, samas kui eksperdi roll on nõustada, mitte otsustada. See ei tähenda, et kasutaja vastutaks eelarve või tehniliste detailide eest, vaid et ta suudab sõnastada oma vajadused. Selline rollijaotus vastab disainmõtlemise ja teenusedisaini loogikale, kus kasutaja on oma kogemuse ja ekspert lahenduse ekspert. Praktikas on omavalitsus aga samaaegselt tellija, rahastaja ja otsustaja, mistõttu muutub ta domineerivaks osapooleks ning kasutaja hääl jõuab lahendusse vaid omavalitsuse poolt vahendatult ja piiratult.

Arhitekti roll ruumiloomes ületab sageli tema formaalse otsustusõiguse, mistõttu on usaldus tema vastu määrava tähtsusega - selle puudumine takistab koosloomet ja seab arhitekti valikud kahtluse alla. Kasutaja roll jääb protsessis nõrgemaks: kuigi huvi on suur, on mõju otsustele pigem kaudne. Omavalitsusel tuleb kogukonna usaldus teadlikult ja pikaajaliselt välja teenida (KOV3), see ei ole pelgalt ühe protsessi eeltingimus vaid laiem eeldus koostöös õnnestumiseks. Kaasatud ekspertide, nt EAL, roll on ajas muutuv. Suurim mõju on visiooni loomisel ja üha vähenev protsessi edenedes. Sama kinnitas ka koosloome töötubade protsessikaardi “nagu on” versiooni analüüs (lisa 17).

Töötubade ja intervjuude põhjal ilmnes vajadus laiapõhjalisema meeskonna järele, kuhu kuuluksid lisaks arhitektile näiteks protsessidisaini, kommunikatsiooni, universaalse disaini- ja kliimaeksperdid, kuigi samas nenditi, et väiksematele omavalitsustele võib see olla ressursimahukas (KOV1, KOV3). Olulisena kerkis esile sõltumatu vahendaja ehk nn „neljanda partneri“ roll, kes aitaks tasakaalustada omavalitsuse, arhitekti ja kogukonna huve. Eestis on selline praktika seni olnud pigem nõrk ning seda rolli täitis „Hea avaliku ruumi“ programmis osaliselt EAL, kuid ajaliselt piiratud viisil. Lisaks toodi esile, et omavalitsuse ametnik tegutseb sageli vahendajana kogukonna ja poliitilise tasandi vahel, kus otsuseid mõjutavad tugevalt eelarvepiirangud ja valimistsüklid, nagu üks intervjueeritav märkis: „see on kuskil kokku lepitud nii, et see peab nii olema“ (KOV1). Poliitilised muutused võivad katkestada protsessi järjepidevuse, mistõttu peeti tähtsaks institutsionaalset mälu kandvaid rolle, näiteks nagu linnaarhitekt (RL1;RL 2;RL3;AB1).

Uuringu intervjuude käigus kasutati töövahendina huvi–mõju maatriksi instrumenti, mille abil intervjueeritavad kaardistasid ja visualiseerisid oma tajutud rolli, huvi ning mõju vahekorda konkreetses ruumiloome protsessis. Huvi-mõju maatriks (joonis 9) visualiseerib protsessi rollid ja hetke, kui kasutajavaade kaob fookusest. See toob esile dilemma, et kuigi avaliku ruumi väärtuste keskmes on deklaratiivselt justkui kasutaja vajadused ja ruumi kasutamise aktiivsus, jääb ta protsessis pigem passiivseks kõrvaltvaatajaks.

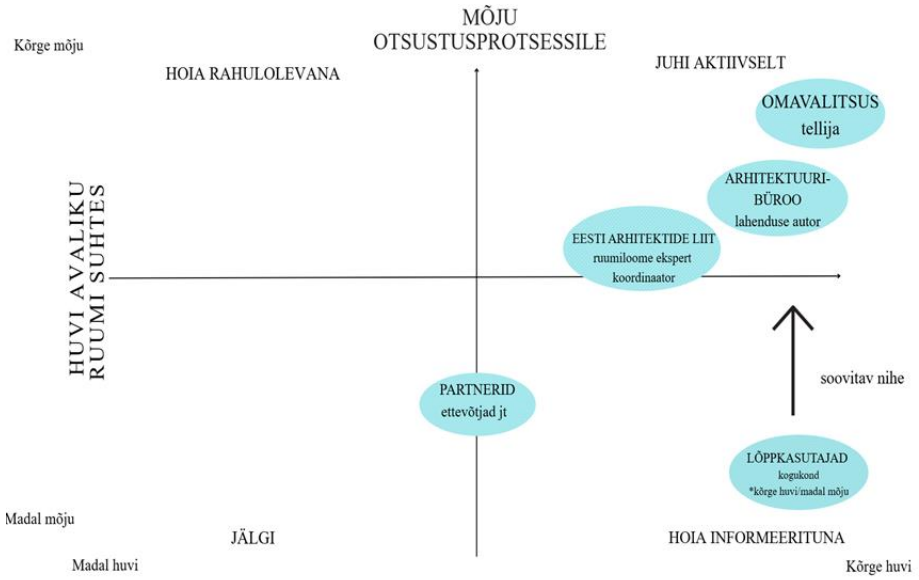

Joonis 9. Huvirühmade huvi-mõju maatriks koondvaade intervjuude sisendi põhjal

Käesoleva analüüsi osa peamine järeldus on nn „tõlgendusahela“ domineerimine, kus kasutaja hääl nõrgeneb omavalitsuse ja arhitekti vahelises vahendusprotsessis. Rollide hierarhilisus viitab struktuursete mehhanismide puudumisele, mis seoksid kasutajavaate süsteemselt ruumiloome protsessiga.

Protsessi katkestused on analüüsi kohaselt lineaarsesse planeerimisloogikasse sisse kirjutatud. Puudub tagasiside võimalus, projekt liigub ühest etapist teise ning eelmise etapi kasutajasisendit enam uuesti ei valideerita. Disainmõtlemise puudumine tähendab siinkohal iteratsiooni puudumist (UK2). Katkestused tekivad, sest protsess ei võimalda astuda sammu tagasi, mis on laiem avaliku halduse juhtimiskultuuri probleem. Projekti lõpetamine ja eelarve täitmine on olulisemad kui ruumi tegelik funktsionaalne toimivus. Analüüsist joonistuvad välja neli peamist katkestuste tüüpi, mis takistavad kasutajavaate jõudmist otsustesse.

1. Kommunikatsioonibarjäär. Erialane keel ja üleolev hoiak võivad kogukonna protsessist eemale tõugata („elevandiluutornis olekust tuleb hoiduda“ (RL4, KOV1, KOV2)). Kui osapooled ei räägi ühist keelt, kaob sisuline dialoog. Lahendusena nähti fasilitaatori rolli, kes toimib tõlgina ekspertide ja kogukonna vahel.

2. Projekteerimisfaasi “kabinetistumine”. Projekteerimine on ajamahukas ja toob paratamatult kaasa pause kogukonnaga suhtluses. Koosloome töötoas (lisa 17) käsitletu tõi selgelt esile, et kuigi töörahu on mingil projekti perioodil vajalik, tekib probleem siis, kui kogukond tunneb end kõrvalejäetuna. Seda saab leevendada selge kommunikatsiooni strateegiaga, mis hoiab projekti nähtavana ka siis, kui kasutaja sisend ei ole parajasti vajalik.

3. Usalduse kadumine. Usalduse loomine on ajamahukas ja ajasurve tingimustes kipub kaasamine jääma pealiskaudseks. (KOV1, KOV2) Tulemuseks on rahulolematus ja olukord, kus kasutajal puudub võimalus oma murega pöörduda. See ei mõjuta ainult konkreetset projekti, vaid vähendab usaldust ka tulevaste protsesside vastu.

4. Kaasamise formaalsus. Läbimõtlemata kaasamine võib taanduda soovide kogumiseks, mida ei suudeta ruumilisteks otsusteks tõlkida. Eriti paistab see silma siis, kui nt kaasamispäev on korraldatud läbi mõtlemata („kõik pakkuge, mida teie tahate näha oma keskväljakul. Ja siis ongi arhitektile esitatud post-it'idega mingisugune suur nimekiri." (AB2). Selle tulemus on struktureerimata soovide loend, mida keegi ei suuda tõlkida või mõtestada ruumilisteks otsusteks, kaasamine muutub näiliseks (Arnstein, 1969). KOVid tõid esile ka ebakindluse kaasamise juhtimisel kuna puuduvad piisavad oskused. Samas kinnitati valmisolekut õppida ja uusi lähenemisi katsetada (RL1, KOV1, KOV2).

Kokkuvõtteks juhtumite võrdlus näitab, et katkestused peegeldavad eeltöö kvaliteeti: Elvas tekkis konflikt kogukonnaga pärast arhitektuurikonkurssi, mis lahendati reaktiivselt kommunikatsiooni abil; Tõrvas ilmnesid probleemid ehitusfaasis; Raplas katkestusi ei tajutud, kuid kasutajavaade jäi nõrgaks. Katkestused ei ole juhuslikud, vaid süsteemsed - need tulenevad protsessist, mis ei toeta pidevat dialoogi ega võimalda kasutajasisendit iteratiivselt protsessi lõimida. Läbivaks takistuseks on ka eelarveline ja ajaline surve, mis suunab otsuseid funktsionaalsuse ja kuluefektiivsuse poole. Kasutajakogemus, mis eeldab aega ja empaatiat, jääb sageli selle varju (AB1, AB2, KOV1-KOV3, RL1). Väiksemates omavalitsustes on eelarved piiratud, minnakse pigem funktsionaalsuse teed. Ehituses võidakse valida odavamaid materjale, mis tõenäoliselt võib kärpida ruumi teenuseid või vähendada arhitektuurse lahenduse kvaliteeti.

Vaadeldud juhtumites joonistus välja kolm erinevat kaasamisprotsessi näidet:

1. Elvas kujunes kaasamisprotsess kahe-etapiliseks. Enne arhitektuurikonkurssi avalikku kaasamist ei toimunud, kuid pärast võidutöö valikut see intensiivistus, jäädes siiski reaktiivseks. Võidutöö „Sõstrapõõsaste vahel" koos korraldatud näitusega vallandas kogukonnas tugeva vastureaktsiooni („mis mõttes mingid arhitektid kusagilt pealinnast tahavad meist teha provintsilinna marjapõõsaste vahel" (EAL, KOV1, RL3). See omakorda sundis omavalitsust kommunikatsiooni ümber kujundama. Hilisemas etapis muutus protsess sujuvamaks tänu aktiivsele ja mitmekesisele teavitusele (nt blogi, visuaalid, droonivideod, proaktiivsed ehitustegevuse selgitused). Elvas toimis keskse vahendaja rollis KOV arhitekt, kes sidus eksperdid ja kogukonna. Peale esmast

õppetundi väärtustas KOV aktiivset suhtumist kogukonda, vajadusel mindi ise kogukonnaga rääkima, selle asemel, et kutsuda huvirühmad vallamajja (KOV1).

2. Tõrvas toimus kaasamine kitsamas ringis aktiivse ja vajalike kogemustega KOV juhi eestvedamisel. Visiooni kujundas tema eestvedamisel pädev aktivistide grupp ning toimis pidev dialoog arhitektiga, kuid eraldi kaasamise tegevusi ega kasutajauuringuid ei tehtud (KOV3). Seega jäi laiem kogukond mitte ruumilahenduse mõjutajaks vaid pigem valmis lahenduse vastuvõtjaks.

3. Raplas oli kaasamine kõige formaalsem, piirdudes peamiselt detailplaneeringu seadusekohase menetlusega, kus ruumilahendusi sisuliselt ei kaalutud (KOV2, AB3) Avalik arutelu enne arhitektuurikonkurssi oli nõrk ning mitmed olulised otsused (nt keskväljaku asukoha valik) tehti kasutajaid kaasamata ja pigem EAL kui KOVi eestvedamisel (AB3). Probleemina toodi esile mh kommunikatsiooni ajastus: „Inimesed said hommikul teate, et nende kinnistule seatakse sundvaldus, ja samal päeval tuli koosolek“ , mis omakorda näitas, et alati ei ole oluline, milline see info on vaid inimestel tuleb anda aega muudatustega harjuda ja selle mõju neile selgitada (KOV2, AB3).

Kõigis juhtumites kaasati peamiselt neid, kes ise aktiivselt osaleda soovisid, samas kui mitmed sihtrühmad, eriti eakad ja noored, jäid kõrvale või nende vajadusi ei käsitletud eraldi. Kaasamine sõltus suuresti üksikute ametnike initsiatiivist, mitte intstitutsionaalsest süsteemist. Kasutatud meetodid (nt arutelud, kohtumised, sündmuspõhine kaasamine) jäid killustatuks ega moodustanud järjepidevat kaasamise töövahendite komplekti (KOV1, KOV2, KOV3).

Kokkuvõtteks joonistusid koostöömudelite analüüsis välja kolm erinevat lähenemist. Elvas täitis KOV arhitekt keskse vahendaja rolli, kes vajadusel läks kohtadele kogukonnaga suhtlema (peegeldab disainmõtlemise empaatiafaasi loogikat). Tõrvas domineeris tugev eestvedaja ja usaldusepõhine vahendamine. Raplas ilmnes formaalne, lineaarselt kulgev KOVi-keskne administratiivsem tegevusmudel. Analüüs näitab, et kaasamispraktikad sõltuvad sageli üksikute ametnike initsiatiivist, mitte institutsionaalselt väljakujunenud süsteemist.

Uuringus rakendatud huvi–mõju maatriks võimaldas nähtavaks teha osapoolte rolle, hierarhiaid, koostöömustreid ja tasakaalupunkte, mida intervjueeritavad ei olnud varem süsteemselt sõnastanud. See viitab, et disainmõtlemise töövahendid aitavad struktureerida ja mõtestada osapooltevahelisi suhteid ka siis, kui neid ei kasutata teadlikult disainimeetoditena. Tõdemus toetab uurimisküsimuse UK2 järeldust, et selliste töövahendite süsteemsem rakendamine võiks muuta ruumiloome protsessi läbipaistvamaks, paremini juhitavaks ja kasutajavajadustele tundlikumaks.

Intervjuudest ilmnes, et eksperdi roll ei ole otsustada kogukonna eest, vaid suunata protsessi ja tasakaalustada erinevaid sisendeid, eristada olulist ebaolulisest. Koosloome protsessis aitab ekspert tõlgendada kasutajavajadusi ruumilisteks lahendusteks ning kujundada pikaajaline visioon, mis tagab ruumi jätkusuutliku toimimise ja väldib lühinägelikest otsustest tulenevaid kulusid. Kuigi mitmed kaasamis- ja koostöömeetodid (nt kohapealsed kohtumised, visualiseerimine, võrgustikupõhine KOVide suhtlus) on praktikas episoodilisena olemas, ei ole need süsteemselt juurutatud.

Uuringust joonistus välja killustatud ja lineaarne protsess, kus terviklik kasutajavaade ei kandu järjepidevalt läb ruumiloome eri etappide. Kaasamine algab hilises etapis, ei ole järjepidev ega teadlikult disainitud ning sõltub ajastusest, kontekstist ja eestvedajatest. Ruumiloome praktikat iseloomustab omavalitsuse ja arhitektide keskne roll, sest nemad teevad põhilised valikud samas, kui kogukond kaasatakse enamasti alles siis, kui visioon ja tegevustre põhisuunad on juba määratud. See sarnaneb informeeriva kaasamise tasandiga Arsteini käsitluses (Arnstein, 1969). Sellest tulenevalt jäävad nii ruumi tähendusloome kui ka disainmõtlemise põhimõtete rakendamine sageli juhuslikuks, mitte ei kujune süsteemseks praktikaks.

Analüüsist nähtub, et disainmõtlemise põhimõtted, nagu põhjalik eeltöö, varajane kaasamine, iteratiivsus ja kasutajavajaduste sihipärane kaardistamine, võiksid aidata muuta kasutajavaate ruumiloome protsessi järjepidevamaks ja sisulisemaks osaks. Kolme juhtumi võrdlev analüüs viitas andmete küllastumisele (Guest et al., 2006), kuna juba teisest kaasusest alates hakkasid korduma samad protsessilised mustrid ja probleemkohad. Täiendavad juhtumid ei toonud enam esile uusi kvalitatiivseid

kategooriaid, vaid kinnitasid olemasolevaid tõlgendusmustreid, mis toetab leidude analüütilist ülekantavust analoogsetesse Eesti ruumiloome protsessidesse.

Disainmõtlemise rakenduspotentsiaali avaliku ruumi kujundamise protsessis ning selle senist praktiseerimist uuriti UK 2 raames. Kuna fookuses oli kasutajavajadustest lähtuv disainiprotsess, käsitleti intervjuudes avalikku ruumi ka teenusepõhise keskkonnana, et mõista, mil määral tajuvad osapooled ruumi kasutusvõimaluste ja avalike hüvede loojana. Analüüs näitas, et kuigi mõiste „ruum kui teenus“ oli intervjueeritavatele pigem võõras, mõisteti selle sisu intuitiivselt. Avalikku ruumi käsitleti kasutajat teeniva ja multifunktsionaalse keskkonnana, kus oluline on tasuta kasutusvõimaluste olemasolu ning võimalus ruumis viibida ilma tarbimata (KOV1, AB3, RL4). Intervjuudest ilmnes, et ruumi kavandatakse erinevate kasutusviiside tarbeks, lähtudes kasutaja liikumisest ja vajadustest. Kuna linna keskväljak eelduslikult pakub teenuseid või vähemalt nende lähedus on arvesse võetud, siis peetakse elementaarseks erinevate tasuta hüvede (nt istumiskohad, sportimisvõimalused) pakkumist.

Avaliku ruumi tasuta teenuste olulisust kirjeldab RL3 Noblessneri sadamakai näitel: „ilus ruum, päikeseloojang, meri ja ilma midagi ostmata ma ei saa, ei tohi seda kohta ära kasutada.“ Valitses üksmeel, et avalik ruum peab olema multifunktsionaalne, tasuta teenused on selles kesksel kohal ning ruumis peab saama viibida ilma tarbimata (KOV2, KOV2, AB1, RL 2, RL4). Ruum kui teenus kontseptsioon avaldub ka kasutajateekonnas. KOV1 kirjeldatud Elva keskväljaku kasutus, „liikumine kohvi ostmisest mänguväljakule ja sealt edasi puhkealadele justkui erinevates väiksemates ruumides“ peegeldab teenusedisaini loogikat, kus ruum koosneb erinevatest teenuspunktidest ning kasutaja liigub nende vahel vastavalt vajadustele. Samas eeldab see, et kasutaja oskab ruumi n-ö lugeda. Intervjuudest ilmnes, et Eesti väikelinnades võib ruum olla liiga hajus ning kasutajal puuduvad selged vihjed selle kasutamiseks (KOV1, AB3). Teenusedisaini vaates on see kriitiline, sest teenus, mida ei leita, ei saa toimida teenusena.

Avalikku ruumi tajuti intuitiivselt kasutajat teeniva ja mitmekesiseid tegevusi võimaldava keskkonnana, kuid selle käsitlemine teenusedisaini loogikast lähtuva tervikliku kasutajakogemusena ei ole süsteemselt juurdunud. See viitab disainmõtlemise potentsiaalile aidata siduda ruumi funktsionaalsus, kasutajateekonnad ja kasutajakogemus teadlikumaks ning paremini juhitud ruumiloome protsessiks.

Empiiriline analüüs näitas, et kasutajate vajaduste süsteemne kaardistamine enne lähteülesande koostamist on pigem erandlik. Enamasti tugineti varasemale kogemusele, ekspertteadmisele või kitsale spetsialistide ringile. Kaasamine toimus sageli hilises etapis ning ruumi toimivuse järelhindamine ja kasutajauuringud puudusid. Lähenemine viitab pigem reaktiivsele kui proaktiivsele protsessile, kus probleemidele reageeritakse alles kasutuse käigus. Olulise teemana kerkis teenuste kättesaadavusega seonduvalt esile ligipääsetavus. Osapooled tõdesid, et veel kümme aastat tagasi oli teema tänases tähenduses vähe teadvustatud (RL1, RL3, KOV1, KOV2, AB3). Viimastel aastatel on teadlikkus märkimisväärselt kasvanud. Ligipääsetavust käsitletakse eelkõige eetilise ja moraalse küsimusena: „mitte ühtegi projekti avalikus ruumis ei tohi teha nii, et sa nende peale ei mõtle“ (KOV1,KOV2, RL3, RL4). Ka läbiviidud koosloome töötoas (lisa 17) tuli esile, et uue avaliku ruumi objekti kavandamisel on oluline kaasata ligipääsetavuse pädevus läbivalt projekti kõigis kriitilistes etappides. Seda vajadust tõendavad ligipääsetavuse audit ja keskväljakute eakate kasutajauuring (MTÜ Ligipääsetavuse foorum, 2018; Nutt et al., 2024) Positiivsena toodi esile, et arhitektid ja planeerijad lähtuvad üha enam „õiglase linna“ põhimõttest, mille kohaselt haavatavamatele gruppidele sobiv ruum on üldjuhul parem kõigile (KOV1, KOV2, AB1, RL1, RL3).

Ruum kui kasutajat teeniv keskkond seostus seega intervjueeritavate jaoks eelkõige funktsionaalsusega, kuigi rõhutati ka vajadust jätta kasutajale vabadust ja tõlgendusruumi. Arhitektide hinnangul on nende roll luua kontekst, kus kasutused ja elu saavad tekkida. Lisaks funktsionaalsetele elementidele peeti oluliseks ka kohaliku identiteedi ja tähendusloomega seotud ruumilisi elemente (nt Tõrva mulgi muster, tõrvatilga kujulised vormid, või Elva uus jõulukuuse asukoht kui kohalike kogunemiskoht) (AB1; AB3; KOV1; KOV3; EAL).

Analüüsi põhjal võib järeldada, et puudub süsteemne raamistik eeltoodud põhimõtete järjepidevaks rakendamiseks. Andmetest selgub, et kasutajate vajadustega arvestamine on praktikas ebaühtlane, mis on üks peamisi “nagu-on” mudeli probleeme (UK1). Vaid üksikud intervjueeritavad tõid esile süsteemse kasutajauuringu; enamasti lähtuti varasemast kogemusest, usaldati arhitekte või kaasati kitsas ring spetsialiste, kes vahendasid kasutajate vajadusi. Märkimisväärne on, et kasutajate vajadusi ei kaardistata põhjalikult enne lähteülesande koostamist ega arhitektuurivõistluse väljakuulutamist.

Disainmõtlemise töövahendeid hinnatakse nende võimekuse alusel toetada kasutajavajaduste süsteemset kogumist, tõlgendamist ja integreerimist protsessi kriitilistes etappides. Töö teoreetilises osas esile toodud disainmõtlemise töövahendid, nagu kasutajapersoonad, empaatiakaardistamine, koosloometöötoad, prototüüpimine ja kasutajateekonna kaardistamine, on ruumiloome kontekstis sobivad (S.Hyysalo, Hyysalo, *et al*., 2019; Manzini, 2019; Sanders & Stappers, 2014). Intervjuudest ilmnes, et mitmeid disainmõtlemise töövahendeid kasutatakse praktikas intuitiivselt, ilma neid teadlikult disainimeetoditena käsitlemata. Näiteks rakendati keskväljakute puhul empaatia kaardistamisele ja kasutajateekonna mõtestamisele sarnaseid võtteid küsimuste kaudu nagu „mis on sinu lemmikkoht“ või „mida tahad siin teha“ (AB1). Samuti peeti tõhusamaks kasutaja juurde minekut kohapealsete kohtumiste ja väikeste töötubade kaudu, mitte viia läbi formaalseid avalikke arutelusid (KOV1; RL1; RL3; RL4).

Visualiseerimist peeti üheks olulisemaks töövahendiks, kuid selle kasutus jäi enamasti esitlemise, mitte tagasiside kogumise tasandile (KOV1; KOV2). Elva keskväljaku näitus merekonteineris näitas, et ilma selgitava konteksti ja kommunikatsioonita võib visualiseerimine jääda pelgaks esitlusvahendiks või tekitada lausa vastuseisu. RL3 tõi positiivse näitena välja ajaloolise konteksti visualiseerimise Tartu Siuru projektis, mis aitas kasutajatel uut lahendust paremini mõtestada. R2 tõi intervjuus samuti esile ruumi senise ajaloolise tausta ja pärandi teema olulisuse. Samas leidsid AB1 ja AB2, et arhirektuurikonkursside lähteülesannetes oli ajaloolist tausta vahel isegi liiga palju ning tulevikunägemust pigem vähem (AB1), kuigi see just oleks arhitekti vaates pigem oluline.

Kohapealset kaasamist kirjeldati tõhusa alternatiivina klassikalisele avalikule arutelule. Intervjuudest ilmnes ka innovaatilisemaid kaasamispraktikaid, näiteks juhuvalimi kasutamine kliima- ja toidukogude formaadis, et kaasata inimesi, kes tavapärastelt protsessides ei osale (RL4). Väikestes töötubades ja kohapealsetes aruteludes jõutakse kasutajateni vahetumalt (RL1; RL3; RL4), kuid keeruliseks peeti noorte ja eakate kaasamist (KOV1; KOV2). Ka varasemalt viidatud eakate rahulolu-uuring (Nutt et al., 2024) tõi esile, et nende vajadusi sageli kas ei kaardistata või tehakse seda liiga hilises faasis.

Analüüsist ilmnes, et teadlikkus disainmõtlemise töövahenditest on pigem madal ning nende süsteemne kasutamine erandlik. Samas rakendatakse mitmeid disainmõtlemise

elemente intuitiivselt ja neid eraldi esile toomata. Läbivaks mustriks kogu empiirilises analüüsis kujunes teadvustamata disainmõtlemine. Empaatia kaardistamist, kasutajateekondi, visualiseerimist ja kohaloome elemente kasutatakse episoodiliselt, kuid need ei moodusta terviklikku ega iteratiivset protsessi ning ka prototüüpimine ja lahenduste katsetamine on protsessis alakasutatud. Kolmes uuritud juhtumis ei rakendatud ajutisi ruumisekkumisi ega kasutuspõhist testimist enne lõplike lahenduste elluviimist. Intervjueeritavad eksperdid tõid esile, et ruumi toimivust on keeruline hinnata üksnes jooniste põhjal ning kasutuskogemus kujuneb ajas (RL1; RL3; RL4). Intervjueeritavad tõid esile keskväljaku objektide kliimast tulenevaid probleeme, mis viitavad pigem reaktiivsele kui proaktiivsele lähenemisele (nt Elva itaalia valgustite halduse mure ja ülekuumenevate müügipaviljonide näited) (AB1; KOV1). Ka koosloome töötoast saadud sisend osundas selgelt protsessi kitsaskohale: eelnev testimine ja kohandamine peaksid olema osa varajasest projekteerimisest vältimaks hilisemaid kasutusprobleeme. Samuti puudub keskväljakute puhul ruumi toimivuse järelhindamine, seire ja kasutajauuringud, et edaspidi teha teadmispõhiseid otsuseid (AB1;KOV1;KOV2;RL1,RL3). Intervjueeritavad (RL1, RL3, RL4) rõhutasid muuhulgas ajalise mõõtme olulisust, kuna ruumi toimivus ja kohatunnetus kujunevad erinevate aastaaegade ja kasutuskogemuste kaudu.

Intervjuude ja töötubade põhjal analüüsiti ka kasutajakeskse ruumiloome parendusvõimalusi juba valminud keskväljakute kontekstis. Selgus, et avaliku ruumi kasutust ja kvaliteeti ei seirata süsteemselt ning puudub järjepidev alus lahenduste hindamiseks ja parendamiseks. Kuigi mainiti näitajaid nagu kogukonna tagasiside ja kasutusaktiivsus, kasutatakse neid ebajärjekindlalt ning kasutajate tegelikke motiive on keeruline mõõta. Võimalik on mõõta, kui palju inimesi mingis kohas käib, kuid keerulisem on hinnata, miks nad seda ruumi kasutavad (RL1;RL4;KOV1;KOV2,KOV3).

Analüüs tõi esile, et prototüüpimine ja katsetamine on eelarvepiirangute ning ebaselge vastutuse ja väheste oskuste tõttu alakasutatud ning kolmes uuritud juhtumis neid ei rakendatud. Samas rõhutati kasutajakeskset projekteerimist ja testimist, kui dialoogis kujunevat protsessi. Eeltoodu näitab, et praegune protsess on pigem lineaarne kui iteratiivne ning valmis ehitatud ruum muutub sageli ise kasutuskatseks. Ruumi toimivuse järelhindamine jääb reaktiivseks, killustatuks ning seda ei teostata regulaarselt.

Empiiriline materjal viitab, et disainmõtlemise süsteemset rakendamist ei takista üksnes töövahendite puudumine, vaid eelkõige organisatsioonikultuur ja institutsionaalne ülesehitus. Omavalitsustes domineerib menetluspõhine ja lineaarne protsessiloogika, kus rõhk on menetluste korrektsel läbiviimisel, mitte katsetamisel, õppimisel ja koostööl (RL1, RL2, RL3). Seetõttu kasutatakse kaasamist ja visualiseerimist sageli pigem info edastamiseks kui dialoogi ja ühise tähendusloome toetamiseks. Intervjueeritavad rõhutasid, et kasutajakeskse lähenemise rakendamine eeldab nii kompetentside arendamist kui ka institutsionaalset valmisolekut koostööpõhiseks tööviisiks kompetentside arendamist (nt kohaloome) kui ka institutsionaalset valmisolekut koostööpõhiseks tööviisiks (AB1;KOV1;KOV2). Analüüs näitas, et spetsialistidel on intuitiivne valmisolek kasutajakesksuseks olemas, kuid puudub raamistik selle järjepidevaks ja süsteemseks rakendamiseks. Seetõttu kasutatakse disainmõtlemise töövahendeid episoodiliselt ning pigem toetava lisana kui strateegilise juhtimisviisina.

Olulise arenguvõimalusena tõusis esile KOV-ide vaheline orgaaniliselt kujunenud mentorlus, mida peeti tõhusaks viisiks kogemuste ja teadmiste jagamisel (RL1;RL3;RL4). Omavalitsused tõid välja, et teiste linnade kogemustega tutvumine ja omavaheline nõustamine on praktikas juba kasutusel („keskväljakutest jutlemisi on meil siin kümmekond olnud“ (KOV1); „Pool Eesti KOV-i on käinud tutvumas“ (KOV1; KOV3). See näitab, et vajadus teadmiste ja kompetentsi järele on olemas, kuid selle toetamiseks puudub süsteemne tugistruktuur.

Intervjuude ja töötubade põhjal selgus ka, et avaliku ruumi kasutust ja kvaliteeti ei seirata süsteemselt. Kuigi mainiti näitajaid nagu kogukonna tagasiside ja kasutusaktiivsus, kasutatakse neid ebajärjekindlalt. Töötubades rõhutati vajadust süsteemse eeltöö järele nii uute objektide kui olemasolevate arendamisel (RL3;EAL). KOV-id peaksid olema teadlikud oma kogukonna vajadustest ka väljaspool konkreetseid projekte. Maa-ja Ruumiameti ruumiloome ekspertide (edaspidi: MaRu) poolt toodi esile tööriistu, nagu kvaliteetse ruumi aluspõhimõtted (New Bauhausi raamistik) (*New European Bauhaus*, s.a.) ja lihtsamal puhul Kodukoha kompassi tööriista (*Kodukoha Kompass*, s.a.) kasutamine, mis võimaldavad hinnata ruumi kvaliteeti terviklikult, hõlmates lisaks füüsilisele keskkonnale ka juhtimist, kohatunnetust ja kasutajakogemust (RL1; RL3;

MaRu eksperdid). Kuigi koolitusvõimalused on viimastel aastatel paranenud, nähakse kasutajakeskse lähenemise rakendamises endiselt arenguruumi.

Peamiste organisatsioonilise takistustena kasutajakesksema ruumiloome rakendamisel toodi esile aja- ja kompetentsipuudus. Intervjueeritavad tõdesid, et kaasamisoskused ja kasutajakeskne kompetents on kujunenud järk-järgult ning varasemates projektides puudusid vastavad teadmised sageli täielikult (KOV1;KOV2;KOV3; AB2). Kaasamine toimub praktikas endiselt liiga hilja ning muutub sageli sisulise dialoogi asemel formaalseks esitluseks. Koosloome töötoas protsessi analüüsides jõuti tulemusele, et osa erialaeksperte (nt ligipääsetavus, dendroloogia jm) kaastakse pigem protsessi lõppfaasis, kuigi nende panus oleks kõige väärtuslikum alguses. Eelarveliste vahendite nappusat peeti küll piiranguks, kuid määravamaks hinnati organsiatsiooni väärtusi, prioriteete ja organisatsioonilist valmisolekut (RL4; AB2; KOV3).

Olulise arengusuunana nägid osapooled 2025. aastal loodud riigiarhitekti büroo loomist. Seda käsitleti eelkõige kompetentsilünga vähendaja ja väiksemate omavalitsuste toetajana (KOV1;KOV2;KOV3). Samas rõhutati, et büroo roll on alles kujunemisjärgus ning seda nähakse praegu pigem konsultatiivse kui kontrolliva osapoolena (EAL). Ka Maa-ja Ruumiameti riigiarhitekti büroo eksperdid kinnitasid koosloome töötoas, et büroo roll KOV-ide toetamisel on alles kujunemisjärgus (MaRu).

Analüüsist ilmnes, et kasutajakeskse ruumiloome peamised piirangud ei tulene niivõrd töövahendite puudumisest, kuivõrd organisatsioonilisest ülesehitusest, lineaarsest protsessiloogikast ja vähesest võimekusest kasutajakeskseid põhimõtteid süsteemselt rakendada. Kuigi praktikas kasutatakse erinevaid disainmõtlemise elemente, toimub see enamasti episoodiliselt ja ilma tervikliku protsessiloogikata. Samuti ilmnes vajadus varasema ja sisulisema kaasamise, regulaarse järelhindamise ning omavalitsuste vahelise koostöö ja kogemuste vahetamise järele. Seetõttu eeldab kasutajakesksem ruumiloome lisaks meetoditele ka organisatsiooniliste töömeetodite ja koostööpraktikate teadlikku arendamist.

Teise uurimisküsimuse analüüs viitab, et disainmõtlemise põhimõtetel on avaliku ruumi kujundamise protsessis selge rakenduspotentsiaal, kuid nende kasutamine Eesti ruumiloome praktikas on seni pigem intuitiivne, episoodiline ja institutsionaalselt nõrgalt

toetatud. Kuigi intervjueeritavad ei kasutanud sageli disainmõtlemise või teenusedisaini terminoloogiat, ilmnes nende praktikates mitmeid kasutajakesksele lähenemisele omaseid elemente. Avalikku ruumi käsitleti kasutajat teeniva ja multifunktsionaalse keskkonnana, kus oluline on võimalus ruumi vabalt kasutada, liikuda erinevate tegevuste vahel ning viibida avalikus ruumis ilma tarbimissurveta (RL1, RL2, RL3, KOV1, KOV3, AB1). Selline arusaam peegeldab teenusedisaini loogikat, kus ruumi nähakse kasutajakogemusena, mitte üksnes füüsilise objektina.

Analüüs tõi sarnaselt esimese uurimisküsimusega siiski esile olulise lõhe kasutajakesksete väärtuste ja nende süsteemse rakendamise vahel. Kasutajate vajaduste kaardistamine enne projekteerimisotsuste tegemist oli pigem erandlik ning enamasti tugineti ekspertteadmisele, varasemale kogemusele või kitsale spetsialistide ringile. Kaasamine toimus sageli hilises etapis ning jäi valdavalt informeerimise või valmis lahenduste tutvustamise tasandile. (RL1; KOV1; KOV2; EAL). See viitab, et kuigi kasutajakesksust peetakse oluliseks, ei ole selle rakendamiseks välja kujunenud järjepidevat protsessiloogikat ega tööraamistikku.

Empiirilisest materjalist ilmnes läbiv muster, mida võib kirjeldada kui teadvustamata disainmõtlemist. Mitmeid disainmõtlemise töövõtteid – näiteks empaatia kaardistamist, kasutajateekondade mõtestamist, visualiseerimist või kohapealseid töötubasid – rakendati intuitiivselt, ilma neid teadlikult disainimeetoditena käsitlemata. Osa intervjueeritavaid pidas tõhusamaks vahetut ja kohapealset suhtlust kasutajatega kui formaalseid avalikke arutelusid (KOV1; AB1). Esile toodi vajadus minna kasutajaga suhtlema, mitte jääda ootama tema aktiivset osalust. Samuti nähti visualiseerimises olulist töövahendit, kuid selle kasutus piirdus enamasti ideede esitlemise, mitte lahenduste testimisega (KOV1;KOV2;KOV3;AB; AB3).

Olulise kitsaskohana tõusis esile iteratiivsuse ja prototüüpimise vähesus. Uuritud juhtumites ei kasutatud ajutisi ruumisekkumisi ega kasutuspõhist testimist enne lõplike lahenduste elluviimist. Intervjueeritavad tõdesid, et avaliku ruumi toimivust on keeruline hinnata üksnes jooniste põhjal ning ruumi tegelik kasutus ja kohatunnetus kujunevad ajas (RL1:RL3). Seetõttu muutub valmis ehitatud ruum sageli ise prototüübiks, kus testimine toimub alles kasutuse käigus ja kasutaja poolt (Elva, Rapla näited). Samal ajal puudub

süsteemne järelhindamine ja kasutuskogemuse seire, mis võimaldaks ruumilahendusi teadmispõhiselt edasi arendada.

Analüüs näitas, et disainmõtlemise süsteemset rakendamist ei takista niivõrd üksikute töövahendite puudumine, kuivõrd organisatsioonikultuur ja institutsionaalne protsessiloogika. Omavalitsustes domineerib menetluspõhine ja lineaarne töökorraldus, kus rõhk on korrektsel menetlusel, mitte katsetamisel, õppimisel ja koosloomel (KOV1; KOV2, AB1). Seetõttu kasutatakse kaasamist, visualiseerimist jmt sageli pigem kommunikatsiooni- kui koostöövahendina. Intervjuud ja töötubade tulemus tõi esile, et kasutajakeskse lähenemise rakendamine eeldab lisaks oskustele ka organisatsioonilist valmisolekut koostööpõhiseks tööviisiks ning selgemat raamistikku, mis aitaks olemasolevaid praktikaid teadlikult siduda.

Samas ilmnes uuringust vajadus täiendavate koos- ja kohaloomealaste teadmiste ning kogemuste jagamise järele (KOV1;KOV2). Positiivse arenguvõimalusena kirjeldati omavalitsustevahelise koostöö ja kogemuste vahetamise tugevdamist ning 2025. aastal loodud riigiarhitekti büroo võimalikku rolli omavalitsuste kompetentsilünga vähendamisel (KOV1;KOV3;EAL). Intervjuudest ja töötubadest jäi kõlama, et kasutajakesksema ruumiloome eelduseks ei ole tingimata uute tööriistade loomine, vaid olemasolevate praktikate teadlikum ja süsteemsem rakendamine.

Kokkuvõtteks toob teise uurimisküsimuse empiiriline analüüs esile, et disainmõtlemise loogika rakendamist takistavad neli konkreetset metoodilist lünka. Esiteks, empaatiafaasi lünk. Uuringust (dokumendianalüüsi, intervjuude ja töötubade tulemuste sünteesina) selgus, et lähteülesannete koostamisel tugineti valdavalt KOV-i sisekaemusele või ekspertide oletustele, mitte süsteemsele kasutajauuuringule. Teiseks esines lünk koosloomes. Kaasamine on uuringu põhjal olnud pigem reaktiivse iseloomuga menetluslik faas, mitte väärtust loov koostöö. Kogukonnale esitleti juba valmis visioone (vt Elva juhtum), selle asemel, et neid lahenduse loomisse sisuliselt kaasata. Kolmandaks leiti prototüüpimise lünk. Arhitektide (AB1, AB2) ja ekspertide (RL1, RL4) tagasiside viitab, et avaliku ruumi lahendusi ei testita enne lõplikku ehitust. Nenditi, et "paberil joonist on raske testida" ning taktikalisi ruumisekkumisi testimise eesmärgil ei rakendatud. Viimaks esines valideerimise lünk. Analüüs näitas süsteemse järelhindamise puudumist. KOV-id peavad protsessi lõppenuks objekti valmimisega, ignoreerides

kasutuskogemuse seiret, mis on disainmõtlemises aluseks. Samas uuringust ilmnes, et Eesti ruumiloome praktikas on olemas intuitiivne valmisolek kasutajakeskseks ja koostööpõhiseks lähenemiseks, kuid puudub terviklik raamistik, mis seoks kasutajauuringu, kaasamise, testimise ja järelhindamise ühtseks protsessiks. Disainmõtlemine on veel suhteliselt uus nähtus ning vajab osapoolte (sh kogukond, ametnikud, arhitektid) teadlikku võimestamist. Selle potentsiaal avaldub eelkõige võimaluses muuta ruumiloome protsess iteratiivsemaks, teadmispõhisemaks ja kasutajakogemust paremini arvestavaks, sidudes erinevad osapooled ja tööetapid süsteemsemaks tervikuks.

Järgnevalt esitab autor uuringu järeldused ja ettepanekud, et pakkuda lahendusi tuvastatud kitsaskohtade ületamiseks ning leida võimalusi ruumiloome protsessi parendamiseks disainmõtlemise rakendamise abil.

2.3. Keskväljakute ruumiloome protsessi uuringu järeldused ja ettepanekud

Käesolevas peatükis sünteesitakse uuringu peamised järeldused ja ettepanekud ruumiloome protsessi parendamiseks, sidudes empiirilised leiud teoreetilise käsitlusega. Järeldused on esitatud kolmeastmelise struktuurina: empiiriline leid, teoreetiline tõlgendus ja ettepanek, tagades seega järelduste otsese seose andmetega ja nende teoreetilise põhjendatuse. Tulemused näitavad, et ruumiloome protsessis põimuvad erinevate osapoolte huvid, teadmised ja võimupositsioonid, mis on iseloomulikud kompleksetele koostööpõhistele avaliku sektori protsessidele (Ansell & Gash, 2008, lk 544). Kuigi esineb disainmõtlemisele omaseid elemente, mida episoodiliselt rakendatakse, ei ole see süsteemne ning üksikute meetodite kasutamine ei too kaasa sisulist muutust (Brown, 2009, lk 39-40). Seega ei seisne disainmõtlemise peamine potentsiaal ruumiloome kontekstis üksikute meetodite kasutamises, vaid kasutajate teadmise, väärtuste ja kogemusliku sisendi süsteemses sidumises iteratiivse otsustus- ja õppimisprotsessiga (S. Hyysalo, Hyysalo, et al., 2019, lk 76, 79).

Järeldused esimese uurimisküsimuse osas keskenduvad osapoolte rollidele, kaasamise praktikatele ja ruumiloome protsessi ülesehitusele, et hinnata, millisel määral toetab senine protsess kasutajavajaduste süsteemset arvestamist avaliku ruumi kujundamisel. Empiiriliseks leiuks oli asjaolu, et kasutajavajaduste käsitlemine ruumiloome protsessis oli ebaühtlane ning sõltus suuresti tellija ja projekteerija valmisolekust kasutajate sisendit protsessi integreerida. Kaasamine toimus valdavalt protsessi etappides, kus olulised ruumilised lähtekohad olid juba määratletud, mistõttu jäi kasutajate roll pigem reageerivaks kui protsessi kujundavaks (AB2, KOV1, KOV2). Avaliku ruumi väärtust mõtestati mitmemõõtmeliselt, tuues esile sotsiaalseid, funktsionaalseid ja emotsionaalseid aspekte, kuid need väärtused ei kandunud süsteemselt otsustusprotsessi. Ilmneb vastuolu Gehli inimkeskse linnaruumi käsitlusega, mille järgi avaldub ruumi kvaliteet eelkõige selle kasutuses, inimestevahelises suhtluses ja avaliku elu aktiivsuses (Gehl, 2010/2015, lk 27–28) ning Sim'i „pehme linna" käsitlusega, mis rõhutab ruumi ja inimese läheduse ning igapäevase kasutuskogemuse olulisust (Sim, 2021, lk 3-7) Intervjuudes tõusis esile keskväljakute tähtsus kuuluvustunde loomisel ning avaliku ruumi kogemisel ühise ja tähendusliku kohtumispaigana. See haakub kohaloome teooriaga, mille järgi kujuneb tähendus kasutajate kogemuste ja seoste kaudu, mitte üksnes selle füüsilistest omadustest (Ellery & Ellery, 2019, lk 60-61). Samas viitab empaatiafaasi nõrkus kasutajakeskse disainiprotsessi puudulikkusele (Sanders & Stappers, 2014; Stickdorn et al., 2021), mistõttu ei rakendunud kohaloome põhimõtted praktikas süsteemselt ega kandunud sisuliselt ruumiloome protsessi. Ettepanek on viia KOV-i tasandil enne lähteülesande koostamist läbi süsteemne eeltöö ruumi arenguvajaduste ja väärtuste kaardistamiseks, et ruumiline lahendus tugineks lisaks professionaalide visioonile ka kogukonna sisulisele kaasatusele, kohalikele sümbolväärtustele ja kohaspetsiifilistele vajadustele.

Teise empiirilise leiuna ilmnes, et avaliku ruumi kavandamises esineb lõhe ruumi kui füüsilise keskkonna ja koha kui tähendusliku nähtuse vahel. Kuigi keskväljakul nähakse kogukonda ühendavat potentsiaali, keskendub praktika peamiselt selle visuaalsetele ja funktsionaalsetele omadustele, jättes tahaplaanile kohaspetsiifilised kogemused ja tähendused. Keskväljakute kavandamisel domineeris professionaalide loodud ruumikäsitlus, samas kui kasutajate kogemus ja tähendusloome jäid teisejärguliseks. Selline lähnemise tulemusel liigutakse pigem universaalsete ja standardiseeritud

lahenduste suunas, mis ei toeta kohataju kujunemist ega ruumi sotsiaalset omaksvõttu (Ellery & Ellery, 2019). Eriti selgelt ilmnes see Elva juhtumis, kus professionaalne ruumivisioon ei kattunud kasutajate ootustega, põhjustades algselt vastuseisu.

Uuringus osalejatele jäi „ruum kui teenus“ mõtteviis pigem võõraks, kuid avalikku ruumi tajuti intuitiivselt kasutajat teeniva ja tasuta tegevusi võimaldava keskkonnana. Seda ilmestab kirjeldus Elva keskväljaku kasutusest, kus kasutaja teekond võib liikuda: “kohvi ostmisest mänguväljakule ja sealt edasi puhkealadele”(KOV1). Teenusdominantse loogika järgi ei teki väärtus objekti loomisel, vaid kujuneb selle kasutamise kogemuses (Vargo & Lusch, 2008). Hyysalo jt kasutaja-disaineri kogukondade käsitlusest lähtudes (S. Hyysalo, Hyysalo, et al., 2019) eeldab ruum kui teenus lähenemine kasutajate aktiivsemat rolli kaasloojatena, mitte ainult tarbijatena. Uuring näitas, et kuigi see mõtteviis on praktikas intuitiivselt mõistetav, puudub selle teadlikult rakendamiseks selge raamistik.

Eelnev seostub Lefebrve’i (2013) ruumikäsitlusega, kus “kujutatud ruum” (arhitektide loome) ei kattu “elatud ruumiga” (kasutajate kogemus) (Lefebvre *et al*., 2013, lk 33; lk 39-40). Domineeriv professionaalne vaade pärsib sotsiaalset sidusust, mida Jacobs (Jacobs, 1992) ja Amin (Amin, 2008) peavad elava avaliku ruumi eelduseks. Kasutajate tähendusloome integreerimiseks tuleb KOV-i tasandil viia läbi süsteemne eeltöö ja väärtuste kaardistamine (vt tabel 4) enne ruumiloome protsessi lähteülesande koostamist, et ruumiline lahendus tugineks lisaks professionaalide visioonile ka kogukondlikel sümbolitel ja kohaspetsiifilistel vajadustel. Ettepanek on luua protsessi alguses püsiv koostöövõrgustik KOV-i, arhitektide ja kogukonna või selle „häälekandjate“ ehk esindajate vahel ning määratleda selged rollid, vastutus ja ühine tegevusraamistik. Samuti rakendada ruum kui teenus mõtteviisi teadlikumalt, kaardistades koostöös huvirühmad, kasutajateekonnad ja soovitud teenuspunktid juba eeltöö etapis (Sanders & Stappers, 2008, lk 6-7).

Kolmanda järeldusena ilmnes kasutaja kaudne roll ruumiloome protsessis ning sellest tulenev tõlgendusahela probleem. Uuring näitas, et kasutajakeskse ruumiloome peamiseks takistuseks on osapoolte hierarhiline rollijaotus ja kasutajavaate vahendatus kohalike omavalitsuste kaudu. Kui arhitektide jaoks oli keskne ruumiline kvaliteet ja omavalitsuste jaoks projekti teostatavus, siis kasutajate ootused seostusid eelkõige

kasutusmugavuse, ligipääsetavuse ja ruumi sotsiaalse tähenduslikkusega. Praktikas kujunes KOV domineerivaks osapooleks, olles samaaegselt tellija, rahastaja ja otsustaja, samal ajal kui arhitekti roll hõlmas lisaks lahenduste loomisele ka kasutajasisendi tõlgendamist ja protsessi juhtimist. Kuigi avaliku ruumi aktiivset kasutust väärtustatakse tugevalt (joonis 8), ei olnud kasutaja perspektiiv ruumiloome protsessis keskne, vaid jäi vahendatuks erinevate institutsionaalsete tasandite kaudu. Kolme juhtumi põhjal koostatud osapoolte huvi-mõju maatriks (joonis 9) näitas, et kasutaja vajadusi peetakse väärtustasandil oluliseks, kuid nende tegelik mõju otsustusprotsessile on piiratud, paigutudes Arnsteini (1969) osalusredeli järgi informeerimise tasandile. Seega ilmneb vastuolu deklaratiivse kasutajakesksuse ja tegeliku praktika vahel. Leid kinnitab Hyysalo jt (2019) käsitlust, mille kohaselt ei tähenda kaasatus automaatselt tegelikku mõju. Sellega haakub Manzini (2019) käsitlus kasutajatest kui aktiivsetest kaasloojatest, mis loob eelduse tugevama kohataju kujunemiseks (Ellery et al., 2020). Seetõttu eeldab kasutajakeskne ruumiloome liikumist formaalselt kaasamiselt sisulise koosloome suunas, kus kasutajad osalevad protsessis mitte pelgalt informatiivsel tasandil vaid aktiivsete kaasloojatena.

Ettepanek on liikuda enam sisulise koosloome suunas, kaasata kogukonna „häälekandjad“ varajases etapis selge nõuandva rolliga, sh žüriides ja töötubades ning eraldada kaasamisprotsessi juhtimine ruumilisest projekteerimisest. Selleks on otstarbekas KOV-is määratleda eraldi kaasamise eest vastutav roll ning vajadusel kaaluda sõltumatu vahendaja ehk “neljanda partneri“ kaasamist, nt kohaloome või kommunikatsiooni ekspert (Manzini, 2015/2019, lk 260-261).

Ruumiloome protsessi tervikuna vaadeldes ilmnes, et kuigi keskväljakute kujundamine toimus erialaliidu koordineerimisel, kujunes protsess KOVide tasandil pigem projektipõhiseks ja ebaühtlaseks. Protsessi kulg ja kvaliteet sõltusid suuresti konkreetse omavalitsuse kompetentsist ja eestvedamise võimekusest ning seda mõjutasid protsessi rahastusmeetmetest tulenevad tingimused ja ajaline surve. Empiiriliste juhtumite põhjal joonistus välja lineaarne, kuueetapiline protsess (poliitiline otsus ja rahastus→ lähteülesanne → arhitektuurikonkurss → projekteerimine → ehitus → kasutuselevõtt), mida iseloomustas vähene iteratiivsus ja tagasisidestamine. Kasutaja perspektiiv nõrgenesprotsessi vältel järk- järgult võrreldes tellijaruumiloome ekspertidemõjuga.

Analüüs näitas, et ruumiloome peamine kitsaskoht ei seisne üksikute kaasamismeetodite puudumises, vaid lineaarse protsessiloogikas ja kasutajavaate vähese süsteemse integreerimise koosmõjus. Sellest tulenevalt ilmnes neli süsteemset katkestust: kommunikatsioonibarjäär, projekteerimisfaasi sulgumine, usalduse kadumine, kaasamise formaalsus.

Teooria kohaselt on selline lähenemine vastuolus disainmõtlemise iteratiivse ja õppimist toetava loogikaga (Brown, 2009; Liedtka, 2015). Protsessi peamine kitsaskoht ei seisne üksikute kaasamismeetodite puudumises, vaid lineaarse ülesehituse ja kasutajavaate vähese süsteemse integreerimise koosmõjus. Samuti ei toeta see koostööl ja usaldusel põhinevat kollektiivset protsessi (Hasbrouck, 2024, lk 99) ning kasutajavajadustele paremini vastavate lahenduste kujunemist. Uuring viitab laiemale avaliku halduse juhtimiskultuuri probleemile, kus projekti lõpetamine ja eelarve täitmine on olulisemad kui ruumi tegelik sotsiaalne toimivus. Ettepanek on liikuda projektipõhiselt ja lineaarse loogikaga lähenemiselt iteratiivsema, kasutajakesksema ja õppimist toetava protsessimudeli suunas, kus iga etapi lõpus on tagasisidemoment ning vajadusel saab naasta varasemasse etappi (vt joonis 10).

Esimese uurimisküsimuse (UK1) eesmärk oli analüüsi kaudu hinnata osapoolte rolle ja ja kasutajavaate rakendumist keskväljakute ruumiloome protsessis. Empiiriline analüüs näitas, et kasutajakeskse ruumiloome peamised kitsaskohad tulenevad vähesest eeltööst, kasutajavaate kaudsest vahendamisest ning protsessi hierarhilisest ja lineaarsest ülesehitusest. Kaasav koha kujundamine tugevdab tähendusloomet ja omanikutunnet, kuid protsessi võivad raskendada vastuolulised kohakuvandid ja osapoolte vastuseis mõjuvõimu jagamisele (Källström & Siljeklint, 2021, lk 273).

Uuringust ilmnes, et osapooled mõtestavad ruumiloome protsessi erinevalt: omavalitsuste fookuses on eelkõige projekti teostatavus ja menetluslik pool, arhitektidel ruumiline kvaliteet ning kasutajatel ruumi igapäevane kasutuskogemus ja tähenduslikkus (Gehl, 2010/2015). Kuigi inimkeskse ruumi põhimõtteid peetakse väärtustasandil oluliseks, ei rakendu need protsessis süsteemselt. Eriti ilmnes see lähteülesande koostamises, mida käsitletakse pigem administratiivse kui sisulise disainietapina. Akbar ja Edelenbos (Akbar & Edelenbos, 2021) rõhutavad, et kohaloome ei peaks keskenduma üksnes füüsilise keskkonna muutmisele, vaid seda tuleks mõista iteratiivse protsessina, kus

osalevad erinevad osapooled ning kus arvestatakse nii osalejate rollide kui ka koha füüsilis-ruumiliste elementide koosmõju. Just selles faasis peaks keskenduma probleemi mõistmisele, kasutajauuringule ja huvirühmade vajaduste kaardistamisele (Lewrick et al., 2020; Stickdorn et al., 2021).

Samuti näitas uuring, et kasutaja roll jääb ruumiloome protsessis valdavalt kaudseks ning tema vajadused liiguvad läbi institutsionaalse „tõlgendusahela“, mille käigus võib kasutajavajaduste algne tähendus hajuda. Selline rollijaotus ei toeta koosloomelist lähenemist (Ansell & Gash, 2008; Manzini, 2015/2019) ega kasutajavajaduste süsteemset integreerimist ruumilistesse otsustesse. Seetõttu käsitletakse ruumiloomet endiselt valdavalt tehnilise ja projektipõhise tegevusena, mitte koostööpõhise ja iteratiivse protsessina.

Uuring näitas, et kasutajakeskne ruumiloome eeldab süsteemsemat kasutajavajaduste integreerimist kogu protsessi vältel ning selgemat koostööd erinevate osapoolte vahel. See tähendab kasutaja käsitlemist aktiivse osapoolena ning ruumiloome mõtestamist lisaks tehnilisele kavandamisele ka tähendusloomet kujundava koostööprotsessina. Järgnev tabel koondab uuringu peamised järeldused, keskse probleemistiku ning autori ettepanekud kasutajakeskse ruumiloome protsessi parendamiseks.

Tabel 4. Uuringu peamised järeldused ja ettepanekud kasutajakeskse ruumiloome protsessi parendamiseks

Teemaplokk	**Keskne probleem**	**Ettepanek KOV-ile**	**Seos teooriaga**
Kasutajavajaduste vähene integreeritus protsessi	Empaatiafaas ja kasutajavajaduste kaardistamine on nõrgalt esindatud.	Viia enne lähteülesannet läbi ruumiliste väärtuste ja arenguvajaduste kaardistamine. Viia läbi kasutajauuring ning kaasata kogukonna „häälekandjad“.	SiM, 2021, lk 12; Gehl 2015, lk 67-71 Grönroos, 1998, lk 322; Stickdorn et al., 2018, lk 528; Manzini 2015/2019, lk 108;Steen et al., 2011; Hyysalo, 2022, lk 5; Källström&Siljeklint, 2021, lk 273
Lõhe ruumilise kavandamise ja kasutajakogemuse vahel	Professionaalne ruumikäsitlus domineerib kasutajakogemuse üle.	Luua varajases etapis koostöövõrgustik KOV-i, arhitektide ja kogukonna vahel ning kaardistada huvirühmad ja kasutajateekonnad.	Lefebvre et al., 2013, lk 33; lk 39-40Stickdorn, et al., 2018, lk 129–130, Stickdorn et al., 2018, lk 44; 50; Wyzcoff,2010, lk 3–8.
Kasutaja kaudne roll ja vähene koosloome	Kaasamine jääb formaalseks ja kasutaja mõju otsustele on piiratud.	Liikuda kaasamiselt sisulise koosloome suunas protsessis läbivalt ning kaasata vajadusel sõltumatu vahendaja.	Arnstein, 1969, lk 217, Manzini 2015/2019, lk 108; Hyysalo, 2019, lk 69-71, lk 78-79; Ellery et al., 2021, lk 55-76; Källström&Siljeklint, 2021, lk 273
Ruumiloome eksperdi roll on ülekoormatud	Disainmõtlemises oluline rollide selgus ja koostööprotsessi teadlik juhtimine.	Eraldada kaasamise ja kommunikatsiooni roll administratiivsest protsessist, tugevdada KOV-i protsessijuhtimise kompetentsi.	Manzini 2015/2019, lk 108-113; Ellery et al., 2021, lk 55-76
Lineaarne ja vähese tagasisidega protsess	Iteratiivsus, prototüüpimine ja järelhindamine puuduvad.	Rakendada prototüüpimist, korduvat tagasisidestamist ja kasutuspõhist järelhindamist.	*British Design Council* 2015, lk 4; Kallström,&Siljeklint 2021, lk 284; Hasbrouck 2024, lk 99;Liedtka, 2015, lk 925-928, Stickdorn et. al.,2018, lk 72-73

Kokkuvõttes nähtus uurimisüsimuse (UK1) analüüsist, et kasutajakeskse ruumiloome peamised kitsaskohad ei tulene üksnes üksikute kaasamismeetodite puudumisest, vaid protsessi ülesehitusest, selle katkestustest, rollijaotusest ja vähesest iteratiivsusest.

Teine uurimisküsimus (UK2) keskendub disainmõtlemise võimalustele kujundada ruumiloome protsess teadlikumaks, koostööpõhisemaks ja kasutajakesksemaks. Sellele vastates tuuakse esile disainmõtlemise rakendamise võimalused Eesti ruumiloome praktikas. Empiiriline analüüs näitas, et kasutatakse mitmeid disainmõtlemisele omaseid töövõtteid - empaatia kaardistamist (AB1 küsimused "mis on sinu lemmikkoht", "mida tahad siin teha"), kasutajakeskkonna visandamist, visualiseerimist ja kohapealset kaasamist, kuid nende rakendamine on intuitiivne ja episoodiline (AB1, KOV1). Teadlikkus töövahenditest aga on pigem madal (AB1, AB2, KOV1-KOV3, RL1-RL4) ning uuringust ilmnes neli metoodilist lünka:

- empaatiafaasi lünk: lähteülesannete koostamisel tugineti KOV-i sisekaemusele, mitte süsteemsele kasuatajuuringule;
- koosloome lünk: kogukonnale esitleti valmis ruumililahendusi;
- prototüüpimise lünk: lahendusi ei testitud enne ehitust;
- valideerimise lünk: järelhindamine puudub.

Sellist olukorda võib käsitleda disainmõtlemise osalise või teadvustamata rakendamisena: kasutatakse küll üksikuid kasutajakeskseid ja loovaid töövõtteid, kuid puudub neid ühendav terviklik ja iteratiivne protsessiloogika. Browni (Brown, 2009) järgi on disainmõtlemine inimkeskne innovatsioonikäsitlus, Ühendkuningriigi Disaininõukogu topeltteemandi mudel aga rõhutab probleemi uurimise, määratlemise, lahenduste arendamise ja testimise järjestikust ning korduvat seost. Seega jääb disainmõtlemine katkendlikuks, kui kaasamine, ideekorje või visandamine ei liigu edasi prototüüpimise, testimise ja tagasisidepõhise täiustamiseni (Brown, 2009; *The Double Diamond - Design Council*, n.d.). Puuduvad või on nõrgalt esindatud disainmõtlemise kesksed etapid (S. Hyysalo, Hyysalo, et al., 2019; Sanders & Stappers, 2014; Stickdorn et al., 2021). Elsbach ja Stigliani (Elsbach & Stigliani, 2018) märgivad, et organisatsioonid kipuvad piirduma pinnapealse parendamisega, muutmata aluseks olevaid otsustusloogikaid. Disainmõtlemist saab avaliku ruumi kavandamises käsitleda mitmetasandilisena: üksikute ruumilahenduste vahendina, organisatsioonisiseste

funktsioonide toetajana või strateegiliselt kogu protsessi kujundava loogikana (Bason & Austin, 2022, lk 1739–1740; Elsbach & Stigliani, 2018, lk 228–235). Disainmõtlemise süsteemne rakendamine eeldab lisaks tööriistade tundmisele ka psühholoogilist valmisolekut, õppimiskultuuri ja organisatsioonilist keskkonda, mis toetab katsetamist, ebamäärasusega töötamist ja kasutajakogemusest lähtuvat otsustamist (Liedtka, 2015; Bason & Austin, 2022, lk 1739–1740). Avalikus sektoris tähendab see ühtlasi bürokraatliku, reeglipõhise ja hierarhilise toimimisloogika täiendamist inimkesksema, võrgustikul põhineva ja refleksiivse lähenemisega (Bason & Austin, 2022, lk 1744).

Ettepanek on rakendada terviklikku disainmõtlemisel põhinevat protsessimudelt, mis seob hajutatud praktikad ühtseks tervikuks. Erialaliitude ja riigiarhitekti büroo toel on võimalik tõsta KOV-ide disainivõimekust asjakohaste koolituste ja metoodiliste ruumiloome töövahendite loomise abil.

Empiiriline analüüs näitas, et ruumiloome protsessis puuduvad süsteemne kasutuspõhine eel- ja järelhindamine, prototüüpimine ning valideerimine Probleemid ilmnevad sageli alles pärast ruumi kasutuselevõttu, näiteks Elva juhtumis tõusid esile Itaalia valgustite hooldusprobleemid ja ülekuumenevad müügipaviljonid. Ka ligipääsetavuse puudujäägid avastati alles kasutusfaasis läbiviidud auditi käigus (MTÜ Ligipääsetavuse foorum, 2018). Arhitektid (AB1, AB2) ja eksperdid (RL1) tõdesid, et „paberil joonistust on raske testida“, rõhutades samas, et ühest seirehooajast ei piisa, kuna kohatunnetus ja ruumi kasutus kujunevad ajas (RL1, RL3, RL4). Samuti puuduvad selged kvaliteedimõõdikud ja järjepidevad hindamisraamistikud avaliku ruumi tegeliku toimivuse ja kasutuskogemuse hindamiseks.

Empiirilised leiud viitavad, et ruumiloome protsessis domineerib endiselt projektipõhine loogika, kus koostöö lõpeb suuresti ehitusfaasi või objekti valmimisega ning edasine vastutus jääb kohaliku omavalitsuse hallata. Selline lähenemine on vastuolus topeltteemandi mudeli (*The Double Diamond - Design Council*, s.a.) ja generatiivse disaini põhimõtetega, mille kohaselt peaks lahenduste arendamine hõlmama pidevat testimist, tagasisidestamist ja ümberhindamist (Sanders & Stappers, 2014). Iteratiivsuse puudumine ei toeta disainmõtlemise tsüklilist ja prototüüpimisel põhinevat loogikat, kus lahendused kujunevad järk-järgulise õppimise ja kasutuspõhise valideerimise kaudu (Brown, 2009; Stickdorn et al., 2021). Lähenemine on oluline ka ruumiloome kontekstis,

kuna ruumi väärtus, kohataju ja kasutuskogemus ei kujune üksnes lahenduse valmimise hetkel, vaid kasutamise, korduva kogemise ja sotsiaalse interaktsiooni kaudu ajas (Ellery & Ellery, 2019).

Peamised takistused ei tulene üksnes rahalistest ressurssidest, vaid ka kompetentsi, aja ja organisatsioonilise valmisoleku puudumisest. Oluliseks peeti KOV-ide protsessijuhtimise ja kommunikatsioonivõimekuse arendamist ning piisava aja kavandamist eeltööks, kaasamiseks ja testimiseks. Samas suunavad projektipõhine loogika ja poliitiline ajasurve protsessi sageli kiirete lahenduste poole, mis ei toeta iteratiivsust ega protsessis õppimist. Seetõttu eeldab disainmõtlemise rakendamine, et kasutuspõhine järelhindamine seotakse ka teostus- ja kasutusjärgse etapiga, hõlmates süsteemset tagasisidet, regulaarset hindamist ja selgelt määratletud vastutust.

Ettepanek on juurutada süsteemne prototüüpimine ja testimine enne lõpliku lahenduse valmimist (ideaalis eri aastaaegade lõikes). Samuti on otstarbekas rakendada kasutuspõhist järelhindamist (nt aasta pärast valmimist) ning hinnata ruumi mõju regulaarselt (nt 2-3 aasta järel), kombineerides kvantitatiivseid andmeid ja kasutajakogemust. Autorijärelevalve on soovitav siduda ehituslepingu perioodiga, fookusega sisulisel järelevalvel.

Empiiriline uuring tõi esile teatud praktilised piirangud huvirühmade kaasamisel. Väiksemate omavalitsuste jaoks on ressursimahukate kaasamisprotsesside läbiviimine keeruline ning osalus koondub sageli aktiivsemate huvirühmade kätte (Manzini, 2015/2019) lk 150). Samuti ei ole kõik kogukonnaliikmed valmis või võimelised protsessis osalema, mistõttu jäävad näiteks eakad kõrvale (Nutt et al., 2024). Seega jääb kaasamine sageli pigem Arnsteini (1969) käsitluse järgi informeerimise või konsultatsiooni tasandile ega kujune sisuliseks koosloomeks Samuti võib kaasamine jääda näiliseks, kui kodanike ja organisatsioonide kaasamisele küll viidatakse, kuid nende mõju lõplikele lahendustele on väike (Torfting et al., 2019), lk 14–15). Intervjueeritavad tõid esile, et varasemalt puudusid kaasamisalased teadmised tänases tähenduses ning protsessi juhtimise oskused olid piiratud (KOV1; KOV2; AB2).

KOV-ide vaheline mentorlus on kujunenud orgaaniliselt ning on potentsiaalselt tõhus kompetentsi jagamise viis ("keskväljakutest jutlemisi on meil siin kümmekond olnud"

(KOV1), kuid seni süsteemselt koordineerimata. Samuti nähakse 2025. aastal loodud Maa-ja Ruumiameti riigiarhitekti bürood võimaliku kompetentsikeskusena, kuid selle roll on alles kujunemisjärgus (MaRu, EAL).

Teoreetiliselt kinnitab leid Manzini (2019) käsitlust, mille kohaselt eeldab koosloome paindlikke ja mitmekesisemaid osalusvorme. Elsbach & Stigliani (2018) ja Hasbrouck (2024) rõhutavad omakorda, et pelgalt ühekordselt protsessi nähtavate osade parendamine ilma otsustusloogikat muutmata ei too kaasa sisulist muutust. Seega ei seisne probleem üksnes kaasamismeetodite vähesuses, vaid ka kohalike omavalitsuste piiratud võimekuses juhtida järjepidevat ja teadmispõhist koostööprotsessi.

Ettepanek on rakendada visualiseerimist interaktiivse kaasamisvahendina, mitte pelgalt info esitamise viisina, kasutades näiteks liigutatavaid elemente, digitaalseid lahendusi ja arutelupõhiseid formaate. Samuti mitmekesistada kaasamismeetodeid näiteks kaasates vähem esindatud rühmi neile sobivates keskkondades. KOV-ide ruumiloome võimekuse tugevdamiseks on ettepanek määratleda riigiarhitekti büroole kohalikke omavalitsusi toetav roll ning süsteemsemalt arendada KOV-ide vahelist mentorlust ja soodustada valdkondlike teadmiste vahetamist.

Tabel 5. Uuringu peamised järeldused ja ettepanekud disainmõtlemise rakendamiseks ruumiloome protsessis

Teemaplokk	**Peamine probleem ruumiloome praktikas**	**Ettepanekud KOV-ile ja MaRu-le**	**Seos teooriaga**
Teadvustamata disainmõtlemine ja süsteemse raamistiku puudumine	Disainmõtlemise töövõtteid kasutatakse intuitiivselt ja episoodiliselt ning empaatiafaas, koosloome, prototüüpimine ja valideerimine on nõrgalt esindatud.	Rakendada terviklikku kasutajakeskset protsessiloogikat, mis seob kasutajauuringu, kaasamise, testimise ja järelhindamise.Tugevdada KOV-ide disainivõimekust koolituste, juhendmaterjalide ja koostöövõrgustike kaudu.	British Design Council 2015, lk 4; Brown, 2009, lk 39-40, 227; Källström&Siljeklint 2021, lk 282-284; Stickdorn& Schneider, lk 21, 34–45; Elsbach & Stigliani, 2018, lk 2276-2306
Iteratiivsuse ja valideerimise puudumine	Prototüüpimine, kasutuspõhine testimine ja süsteemne järelhindamine puuduvad ning probleemid ilmnevad sageli alles kasutusfaasis.	Rakendada ajutisi ruumikatsetusi, prototüüpimist ja kasutuspõhist testimist enne lõplikke otsuseid. Siduda teostus- ja kasutusjärgse etapiga süsteemne järelhindamine, regulaarne seire ja selgelt määratletud vastutus.	Stickdorn et al., 2018, lk 69–74; Källström&Siljeklint,lk 282,284; Brown 2009, lk 22; Hyysalo 2019, 69-82; Sanders& Stappers lk 5-18.
Kaasamise praktilised piirangud ja kompetentsilüngad	Kaasamisprotsessid sõltuvad KOV-i võimekusest, osalus jääb ebaühtlaseks ning vähem esindatud sihtrühmad kaasamata.	Mitmekesistada kaasamismeetodeid ning kaasata noori, eakaid ja teisi vähem esindatud rühmi neile sobivates keskkondades. Tugevdada ligipääsetavuse teemal teadlikkust ning KOV-ide vahelist mentorlust ja määratleda riigiarhitekti büroole KOVe toetav roll.	Bason&Austin, lk 1739-1740, 1744; Arnstein, 1969; Torfing et al.,2019, lk 6, 8–9, 15;Källström&Siljeklint 2021, lk 282-286; Hyysalo, 2022, lk 20-23; Ellery & Ellery, 2019, lk 60-61; Nutt et al., 2024

Teisele uurimisküsimusele (UK2) vastates ilmnes, et disainmõtlemise ja teenusedisaini põhimõtetel on Eesti avaliku ruumi ruumiloome protsessis selge rakenduspotentsiaal, kuid nende kasutamine on seni olnud valdavalt intuitiivne, episoodiline ja tervikliku

protsessiloogikaga sidumata. Empiiriline analüüs näitas, et ruumiloome protsess on peamiselt lineaarne ja projektipõhine, kus keskseks eesmärgiks on objekti valmimine, mitte kasutuskogemuse järjepidev mõistmine, õppimine ja ruumi kohandamine ajas. Kuigi praktikas kasutatakse episoodiliselt üksikuid disainmõtlemisele omaseid töövõtteid, näiteks visualiseerimist, kohapealset kaasamist ja arutelupõhiseid formaate, ei moodusta need süsteemset ega iteratiivset protsessi. Sellist olukorda võib kirjeldada kui teadvustamata disainmõtlemist, kus töövahendeid kasutatakse ilma neid ühendava strateegilise raamistikuta. Kõige nõrgemalt olid esindatud disainmõtlemise kriitilised etapid: kasutajavajaduste varajane kaardistamine, prototüüpimine, valideerimine ja kasutuspõhine järelhindamine.

Uuring näitas, et disainmõtlemise peamine väärtus ruumiloome kontekstis seisneb võimaluses kujundada protsess iteratiivsemaks, õppivamaks ja kasutajakesksemaks. Analüüsi põhjal on ruumiloome protsessi parendamiseks ostarbekas integreerida disainmõtlemise etapid süsteemsemalt eelkõigeprotsessi algus- ja lõppfaasi.

See tähendab eelkõige:

1) eraldiseisva empaatiafaasi rakendamist enne lähteülesande koostamist (huvirühmade, kasutajateekondade ja väärtuste kaardistamine);
2) iteratiivset prototüüpimist projekteerimise käigus, sh taktikalisi ruumisekkumisi ja katsetamist;
3) kasutuspõhist valideerimist ja järelhindamist pärast objekti valmimist.

Samuti ilmnes vajadus tugevdada ruumiloome protsessi toetavaid rolle ja kompetentse. Oluliseks peeti sõltumatu erinevaid huve tasakaalustava vahendaja või kohaloome eksperdi kaasamist, kogukonna „häälekandjate“ suuremat rolli ning kommunikatsiooni- ja ligipääsetavuse ekspertide varajast kaasamist. Täiendava vajadusena toodi esile süsteemsem metoodiline tugi, mida võiksid pakkuda erialaliidud ja riigiarhitekti büroo.

Analüüs tõi esile ka lõhe kasutajakesksuse põhimõttelise väärtustamise ja selle praktilise rakendamise vahel. Kaasamine toimub sageli hilises etapis ning jääb pigem formaalse informeerimise kui sisulise koosloome tasandile. Kasutaja roll ruumiloome protsessis on valdavalt kaudne ja vahendatud ning tema tegelik mõju ruumilistele otsustele jääb piiratuks. Tulenevalt eelpool toodust seisneb disainmõtlemise peamine potentsiaal

ruumiloome kontekstis mitte üksikute meetodite kasutamises, vaid kasutajate teadmise, väärtuste ja kogemusliku sisendi süsteemses sidumises iteratiivse otsustus- ja õppimisprotsessiga.

Disainmõtlemise rakendamise peamine potentsiaal ruumiloomes seisneb võimaluses kujundada protsess:

1) kasutajakesksemaks, sidudes kasutajauuringu, ruumikasutuse analüüsi ning kasutajate vajaduste ja liikumismustrite mõistmise ruumiloome varajasse eeltöö faasi;
2) koostööpõhisemaks ja iteratiivsemaks, viies kaasamise ühekordsest informeerimisest pidevaks koosloome protsessiks, kus kasutajasisend mõjutab ruumilisi otsuseid kogu protsessi vältel;
3) paindlikumaks ja teadmispõhisemaks, võimaldades lahenduste varajast testimist visualiseerimise, prototüüpimise ja ajutiste ruumikatsetuste kaudu enne lõplike otsuste tegemist;
4) õppivamaks, sidudes ruumiloome protsessiga süsteemse kasutuspõhise seire ja järelhindamise, et ruumi toimivus, ligipääsetavus ja kasutajakogemus toetaksid edasist õppimist ja ruumi arendamist.

Kokkuvõtvalt tõi uuring esile, et kuigi disainmõtlemise elemente kasutatakse Eesti ruumiloome praktikas osaliselt juba praegu, ei ole kasutajakeskne, iteratiivne ja õppimist toetav protsessiloogika süsteemselt rakendunud. Empiiriline analüüs viitas, et need elemendid esinevad peamiselt killustatult ja teadvustamata kujul ning suurimad lüngad avalduvad empaatiafaasis, koosloomes, prototüüpimises ja valideerimises. Nõrga valideerimise, kasutuspõhise tagasiside ja iteratiivsuse tõttu jääb ruumiloome protsess valdavalt lineaarseks ega toeta ajas kohanduvate ja kasutajavajadustele vastavate ruumiliste lahenduste kujunemist.

Uuringu eesmärk ei ole vähendada arhitektuurivõistluste olulisust ega kohaliku omavalitsuse rolli ruumiloome protsessis, vaid täiustada olemasolevat praktikat asjakohaste etappide ja töövahendite kasutamise soovitustega. Tuginedes uuringu järeldustele koostas autor kasutajakeskse ruumiloome protsessi ettepaneku, mis aitab käsitleda „nagu on“ protsessi peamisi kitsaskohti. Mudel (joonis 10) ei ole mõeldud senise protsessi asendamiseks, vaid selle täiustamiseks. Oluline on lisada seni puuduvad

elemendid nii, et protsess ei muutuks praktikas rakendamatuks. Mudeli uudsus seisneb selles, et see ei paku pelgalt disainitööriistu, vaid integreerib need ruumiloome kriitilistesse etappidesse (empaatiafaas enne lähteülesannet ja valideerimine pärast valmimist), kus uuring tuvastas suurimad lüngad.

Täiendatud protsess erineb senisest neljas põhimõttelises aspektis:

1) protsess algab kasutajavajaduste ja ruumikogemuse süvitsi mõistmisest;
2) protsess on paindlik ja iteratiivne, võimaldades lahenduste testimist ja kohandamist;
3) kasutajad ja huvirühmad on kaasatud läbivalt ning selgemalt määratletud rollides;
4) protsess jätkub ka pärast objekti valmimist valideerimise ja kasutuspõhise järelhindamise kaudu.

Mudel toimib paindliku raamistikuna, millest KOV saab valida oma kontekstile ja kogukonnale sobivad elemendid, tagades samas, et ükski protsessi põhifaas ei jää teadlikult käsitlemata. Kolme juhtumi kogemused näitasid, et selline lähenemine on praktikas teostatav ega eelda tingimata märkimisväärseid lisaressursse. Näidetena ilmnesid Tõrva varajane eeltöö väikese meeskonnaga, Elva loominguline ehitusaegne kommunikatsioon, Rapla kohaloomelised lisandused ning KOV-ide vaheline kogemuste vahetamine.

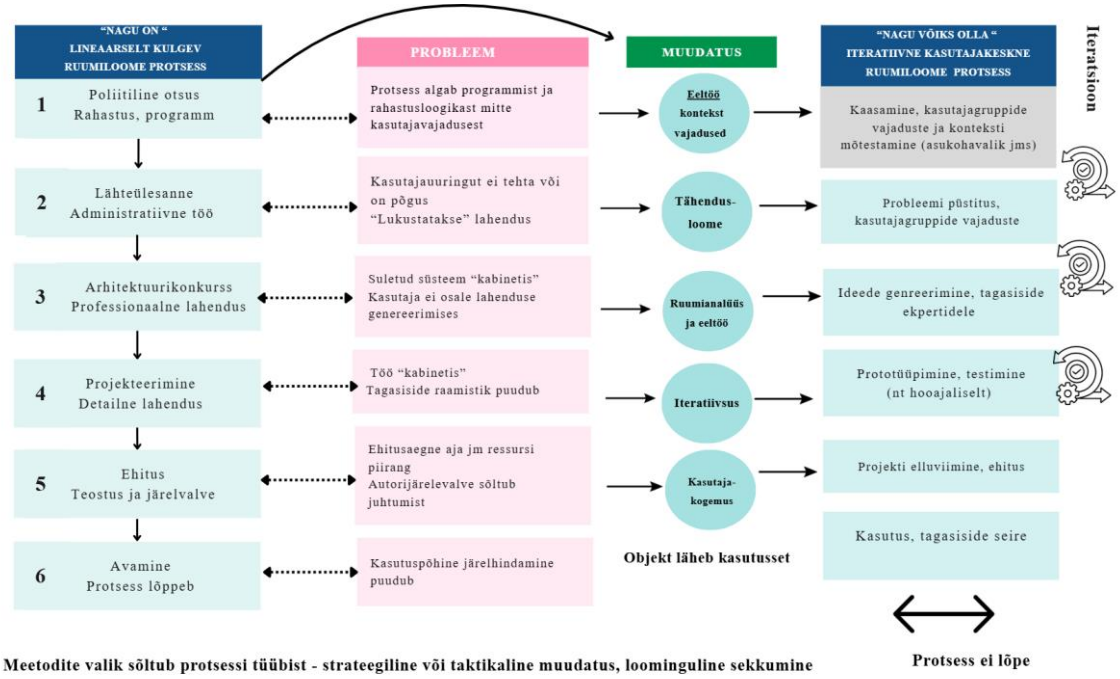

Joonis 7. Keskväljakute „nagu on“ ruumiloome protsessimudel, parendused ning iteratiivse kasutajakeskse ruumiloome protsessimudel

Sellisena sisustab täiendatud ruumiloome protsessimudel disainmõtlemisel põhineva loogika, kus ruumi kujundamine liigub lineaarsest projektipõhisest protsessist iteratiivseks ja kasutajakeskseks arenduseks, alustades konteksti ja kasutajavajaduste mõistmisest (empaatia) ning jätkudes koosloome, ideede arendamise, prototüüpimise ja valideerimise kaudu.

Töö teooriaosas esitatud teoreetiline ruumiloome protsessimudel (joonis 5) ning empiirilisest teadmisest lähtuv täiendatud ruumiloome protsessimudel on omavahel kooskõlas põhiloogika ja etappide tasandil. Seejuures on empiirilisel analüüsil põhinev mudel detailsem, kuna kujundab teoreetilised põhietapid empiirilise uuringu alusel tuvastatud konkreetseteks protsessisammudeks. Lähenemine aitab siduda teoreetilise disainmõtlemisel põhineva mudeli praktilise ruumiloome protsessiga, muuta kasutaja rolli formaalsest osalusest sisuliseks kaasloojaks ning võimaldab pidevat õppimist ja ruumi kohandamist kasutuskogemusest lähtuvalt. Nõnda on mudel praktikute jaoks paremini rakendatav. KOV-id ja teised seotud osapooled saavad seda teadlikult kasutada ning vastavalt konkreetsele ruumilisele ja sotsiaalsele kontekstile kohandada.

Kokkuvõttes toob uuring esile, et ruumiloome protsessi peamised kitsaskohad ei tulene üksnes kaasamise vähesusest, vaid kasutajavajaduste ebapiisavast integreerimisest kogu protsessi loogikasse. Disainmõtlemise põhimõtted võimaldavad käsitleda ruumiloomet koostöise protsessina, kus kasutajate teadmised ei ole protsessi kõrvalosa, vaid üks selle keskseid lähtekohti. Töö tulemusena välja pakutud kasutajakeskne protsessimudel loob võimaluse siduda avaliku sektori menetlusloogika süsteemsemalt kasutajakogemuse ja koosloome põhimõtetega.

Käesoleva töö uurimuse piirangud tuleb arvestada tulemuste tõlgendamisel. Esiteks hõlmab valim kolme juhtumit ühest programmist (EAL Hea avalik ruum / EV100), mis tähendab, et leiud peegeldavad konkreetset ajastut ja rahastus- ning protsessiraamistikku. Teiseks on intervjueeritud ainult professionaale ja otsustajaid; kasutajaid endid ei ole küsitletud, mis tähendab, et „kasutajavaade“ on esitatud professionaalide tõlgenduse kaudu. See on piirang uurimuses, mis ise kritiseerib kasutaja kaudset esindatust, kuid mida ei olnud magistritöö mahu juures realistlik lahendada. Kolmandaks tähendab „teadvustamata disainmõtlemine“ kui leid seda, et intervjueeritavad kirjeldavad oma praktikat oma sõnadega ja uurija tõlgendab seda disainmõtlemise raamistiku kaudu, mis toob kaasa tõlgendusriski. Neljandaks on kolme juhtumi objektide valmimine toimunud erinevatel aastatel ja mälestused sellest võivad olla teatud osas moonutatud.

Järgnevalt pakub autor välja võimalikud edasised uurimissuunad. Esiteks oleks vajalik uurida kasutajate endi kogemust kasutajapõhise järelhindamise kaudu, sh analüüsida kogukondade tahet ja võimekust ruumiloome protsessidesse panustada. Teiseks oleks otstarbekas piloteerida kasutajakeskse ruumiloome protsessimudelit konkreetses omavalitsuses analoogses arendusprotsessis. Kolmandaks väärib eraldi uurimist omavalitsuste vahelise mentorluse mõju, mille toimemehhanisme ei ole seni süsteemselt analüüsitud, kuid millel võib olla potentsiaali toetada KOV-e ka laiemalt, mitte ainult ruumiloome valdkonnas. Neljandaks pakub väärtuslikku uurimismaterjali riigiarhitekti büroo rolli kujunemine ja areng tulevikus, kuna kõik osapooled tõid esile sellega seotud ootusi.

KOKKUVÕTE

Käesolev magistritöö käsitles Eesti Vabariik 100 tegevuskava raames „Hea avalik ruum“ programmi raames rajatud linnade keskväljakute ruumiloome protsessi, keskendudes osapoolte rollidele, koostööviisidele ja kasutajakesksuse rakendumisele praktikas. Probleem tulenes asjaolust, et kuigi avaliku ruumi kujundamisel rõhutatakse kasutajavajaduste arvestamist, ei kajastu see ruumiloome protsessides süsteemselt. Keskväljakute arendamise praktika näitel ilmnes, et protsessid on ebaühtlased, sõltudes konkreetse eestvedaja oskustest ja tahtest. Kasutajate roll jääb sageli kaudseks, mis võib viia olukorrani, kus loodud ruum ei vasta kasutajate tegelikele vajadustele ning koha tähenduslikkus kasutaja vaates jääb nõrgaks.

Töös analüüsiti keskväljakute ruumiloome protsessi ning hinnati disainmõtlemise rakendamise võimalusi selle parendamiseks. Magistritöö teoreetilises osas anti ülevaade koostööpõhise valitsemise, koos- ja kohaloome ning disainmõtlemise ja teenusedisaini käsitlustest. Selgus, et avaliku ruumi kujundamine on mitmetasandiline ja koostööpõhine protsess, kus väärtus kujuneb erinevate osapoolte, sh kasutajate, koostoimes. Teooria põhjal on eduka ruumiloome eelduseks varajane kasutajate kaasamine, iteratiivne arendus ning osapoolte rollide teadlik kujundamine.

Läbiviidud uuringu teoreetilise alusena kasutati teooriaosas käsitletud disainmõtlemise topeltteemandi mudelit, mida täiendati ruumiloome kontekstile omaste elementidega, kohakeskse lähenemisega. Töö teoreetiline lisandväärtus seisneb kasutajakeskse ruumiloome protsessimudeli väljatöötamises, mis ühendab disainmõtlemise, kasutajakeskse disaini ja kaasava ruumiloome põhimõtted terviklikuks iteratiivseks raamistikuks. Mudel rõhutab sidusrühmade varajast ja süsteemset kaasamist ning toetab ühise tähendusloome kujunemist ruumiloome protsessis ning seob probleemi mõistmise, ideede genereerimise ja lahenduste testimise etapid.

Empiiriline uuring viidi läbi kvalitatiivse lähenemisega, analüüsides kolme Eesti linna (Elva, Tõrva ja Rapla) keskväljakute ruumiloome protsesse. Väljakud on sarnase mastaabiga, rajati samal ajaperioodil ning on olnud piisava aja juba tegelikus kasutuses. Andmekogumismeetoditena kasutati dokumendianalüüsi, poolstruktureeritud intervjuusid, vaatlust ja koosloome töötubasid ning siinjuures kasutati muuhulgas teenusedisaini töövahendeid. Andmeid analüüsiti kvalitatiivse sisuanalüüsi abil. Meetodite triangulatsioon võimaldas käsitleda protsessi mitmetahuliselt ning tuua esile erinevate osapoolte vaatenurgad.

Uuring näitas, et ruumiloome protsessis jääb kasutajakesksus praktikas valdavalt deklaratiivseks ega kajastu protsessi ülesehituses süsteemselt. See vastab esimesele uurimisküsimusele, mis käsitles osapoolte rolle, koostööviise ja kasutajakesksuse rakendumist ruumiloome protsessis. Kuigi kasutajakesksust peetakse oluliseks põhimõtteks, ei ole kasutaja protsessis tegelikult kesksel kohal. Kasutaja perspektiiv jõuab lahendustesse pigem hilises etapis ja institutsioonide vahendusel, mistõttu võivad tema vajadused protsessi käigus teiseneda või hajuda. Samuti ilmnes osapoolte väärtusruumide erinevus, mis mõjutab nii otsustusloogikat kui ka protsessi eesmärkide tõlgendamist. Ruumiloome protsess osutus killustatuks ja valdavalt lineaarseks, kus kaasamine on episoodiline ning sageli formaalne.

Lisaks selgus, et kuigi osapoolte rollid on formaalselt määratletud, on need sisuliselt nihke - otsustusprotsessis domineeris kohalike omavalitsuste ja arhitektide vaade ja kaasamine ei olnud piisavalt süsteemselt kavandatud koostööd soodustava instrumendina. Eelkõige jäi puudu selle järjepidevusest ja korduvusest, mis on vajalik osapoolte vahelise usalduse kujunemiseks ning võrgustumise tekkeks. Protsessi kvaliteet sõltus suurel määral konkreetse omavalitsuse võimekusest ning eestvedajate pädevusest. Ebaühtlane protsessiloogika tõi kaasa osalt ka ebaühtlased tulemused, mida püüti kompenseerida reaktiivselt kommunikatsiooni või hilisema ruumi kohandamise, parandamisega. Protsessi mõjutasid lisaks mõned välised tegurid, nagu rahastusmeetmete ajasurve ja poliitilised tsüklid.

Disainmõtlemise potentsiaali ruumiloomes käsitleva küsimuse analüüsimisel ilmnes, et Eesti ruumiloome praktikas on disainmõtlemise ja teenusedisaini töövahendite rakendamiseks potentsiaal olemas, kuid see ei realiseeru veel süsteemselt.

Disainmõtlemise töövahendeid kasutatakse küll teatud määral, ent enamasti killustatult, intuitiivselt ja teadvustamata. Puudub terviklik raamistik, mis seoks kasutajauuringu, koosloome, ideearenduse ja prototüüpimise ühtseks iteratiivseks protsessiks. Seetõttu ei toeta senine praktika piisavalt koostööpõhist arendust ega kasutajavajaduste süsteemset arvestamist.

Uuringu tulemusena töötati teooria ja uuringu tulemuste sünteesina välja kasutajakeskne ruumiloome protsessimudel („nagu võiks olla"), mis käsitleb ruumiloomet iteratiivse ja mitmetasandilise koostööprotsessina. Mudel ühendab disainmõtlemise, kasutajakeskse disaini ja kaasava ruumiloome põhimõtted ühtseks raamistikuks ning rõhutab varajast ja süsteemset sidusrühmade kaasamist. Mudeli eesmärk ei ole olemasolevat protsessi asendada, vaid seda täiustada, sidudes kasutajate vajadused, osapoolte rollid ja otsustusprotsessi terviklikuks süsteemiks selliselt, et ükski oluline etapp ei jää läbimata.

Mudelile täienduseks töötas autor välja ettepanekud ruumiloome protsessi parendamiseks. Olulisemateks soovitusteks kohalikele omavalitsustele on varajase ja sisulise kasutajauuringu rakendamine, koosloome süsteemsem integreerimine kogu protsessi vältel alates juba lähteülesande faasist ning iteratiivse testimise ja prototüüpimise juurutamine. Samuti rõhutati vajadust kaasata täiendavaid kompetentse ning kujundada selgem rollijaotus osapoolte vahel. Eraldi toodi esile sõltumatu vahendaja kaasamise otstarbekus keerukamates protsessides, et tasakaalustada huve ning olla tõlgiks erinevate valdkondlike oskuste ja teadmistega osapoolte vahel.

Töö eesmärk saavutati, kuna uuring võimaldas analüüsida ruumiloome protsessi ning pakkuda sellele süsteemne, kasutajakeskne täiendus. Töö rakenduslik panus seisneb kohalikel omavalitsustel põhinevas praktilises protsessimudelis, mis aitab vältida kasutajavajaduste „kaotsiminekut" projekti käigus. Teoreetiline panus väljendub disainmõtlemise ja ruumiloome käsitluste sünteesis, mis näitab, et kasutajakesksus ruumiloomes ei ole mitte ainult meetodite, vaid eelkõige protsessi juhtimise ja etappide järjestuse küsimus. Pakutud raamistik on teoreetiline edasiarendus, mis näitab, kuidas teadvustamata disainmõtlemist saab institutsionaliseerida strateegiliseks ruumiloomeks.

Töö praktiline väärtus seisneb kohalikele omavalitsustele kasutajakeskse ruumiloome protsessimudeli ja ettepanekute pakkumises, mis toetavad avaliku ruumi arendamise,

kaasamisprotsesside ja osapoolte koostöö süsteemsemat korraldamist. Lisaks võivad töö tulemused olla abiks Maa- ja Ruumiametile, erialaliitudele, arhitektidele, maastikuarhitektidele ning teistele ruumiloome valdkonna praktikutele ja kogukondadele kasutajakesksete ning koostööpõhiste ruumiloome praktikate kujundamisel.

Uuringu piiranguteks on valimi suurus ning asjaolu, et kasutajate vaade kajastus peamiselt kaudselt läbi ekspertide tõlgenduste. Samuti esineb uuringu läbiviimisel teatav tõlgendusrisk, kui intervjueeritavad kirjeldavad tegevust omade sõnadega, aga uurija tõlgendab seda disainmõtlemise kaudu. Edasistes uuringutes on otstarbekas kaasata otseseid ruumikasutajaid, mida käesoleva magistritöö mahus teha ei olnud võimalik. Otstarbekas on testida loodud protsessimudelit praktikas mõnes omavalitsuses ning piloteerida uuringus esile toodud kohalike omavalitsuste omavahelise mentorluse süsteemi ja miks mitte teha seda laiemalt kui vaid ruumiloome valdkonnas.

Täiendavalt võib märkida, et hetkel on käimas ulatuslikud ruumilise arengu arutelud uue üleriigilise planeeringu „Eesti 2050“ koostamise ning sellega kooskõlas järgmise Euroopa Liidu rahastusperioodi (2027+) prioriteetide kujundamisega. Võimalik, et väiksemate maakonna keskuste elukeskkonna parandamisse ning avaliku ruumi projektidesse suunatakse lähitulevikus taas riigi toel rahalisi vahendeid. Kohalikud omavalitsused peaksid sestap juba täna teadlikumalt valmistuma oma ruumiliste arenguvajaduste defineerimiseks ning kogukonda kaasava kasutajakeskse ruumiloome protsessi läbiviimiseks. Käesolev uurimistöö koos loodud protsessimudeli ja ettepanekutega pakub selleks praktilist tuge.

VIIDATUD ALLIKAD

Aelbrecht, P., & Stevens, Q. (Toim). (2019). *Public space design and social cohesion: An international comparison*. Routledge.

Aitken, R., & Campelo, A. (2011). The four Rs of place branding. *Journal of Marketing Management*, *27*(9–10), 913–933. https://doi.org/10.1080/0267257X.2011.560718

Aitken, R., & Compelo, A. (2011). *The four Rs of place branding*. https://doi.org/https://doi.org/10.1080/0267257X.2011.560718

Akbar, P. N. G., & Edelenbos, J. (2021). Positioning place-making as a social process: A systematic literature review. *Cogent Social Sciences*, *7*(1), 1905920. https://doi.org/10.1080/23311886.2021.1905920

Amin, A. (2008). Collective culture and urban public space. *City*, *12*(1), 5–24. https://doi.org/10.1080/13604810801933495

Ansell, C., & Gash, A. (2008). Collaborative Governance in Theory and Practice. *Journal of Public Administration Research and Theory*, *18*(4), 543–571. https://doi.org/10.1093/jopart/mum032

Arabindoo, P. (2014). Rethinking Urban Design. *Explorations in Urban Design* (lk 45–60). Ashgate.

Arenguseire Keskus. (2023). *Riigi konkurentsivõime tulevikutegurid* [Lühiraport]. Arenguseire Keskus.

Arnstein, S. R. (1969). A Ladder Of Citizen Participation. *Journal of the American Institute of Planners*, *35*(4), 216–224. https://doi.org/10.1080/01944366908977225

Bason, C., & Austin, R. D. (2022a). Design in the public sector: Toward a human centred model of public governance. *Public Management Review*, *24*(11), 1727–1757. asboruckhttps://doi.org/10.1080/14719037.2021.1919186

Biddulph, M. (2012). *Introduction to Residential Layout*. Routledge.

Blomkamp, E. (2018). The Promise of Co-Design for Public Policy. *Australian Journal of Public Administration*, *77*(4), 729–743. https://doi.org/10.1111/1467-8500.12310

Bovaird, T. (2007). Beyond Engagement and Participation: User and Community Coproduction of Public Services. *Public Administration Review*, *67*(5), 846–860. https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2007.00773.x

Brown, T. (2009). *Change by design: How design thinking transforms organizations and inspires innovation.* New York Harper Business.

Carmona, M. (2019). Principles for public space design, planning to do better. *URBAN DESIGN International*, *24*(1), 47–59. https://doi.org/10.1057/s41289-018-0070-3

Davos Declaration, Conference of Ministers of Culture. (2018).

De Magalhães, C. (2010). Public Space and the Contracting-out of Publicness: A Framework for Analysis. *Journal of Urban Design*, *15*(4), 559–574. https://doi.org/10.1080/13574809.2010.502347

Eesti Arhitektide Liit. (2026). *Programm „Hea avalik ruum“*. Programm „Hea avalik ruum“. https://arhliit.ee/ev100-juubeliprogramm-hea-avalik-ruum/

Eesti inimarengu aruanne. (2019). https://www.2020.inimareng.ee/

Ehituskunst 61/62 Väikelinnad: Mittekasvavad. (2022). EKA arhitektuuriteaduskond ja Eesti Arhitektide Liit.

Ellery, P. J., & Ellery, J. (2019). Strengthening Community Sense of Place through Placemaking. *Urban Planning*, *4*(2), 237–248. https://doi.org/10.17645/up.v4i2.2004

Ellery, P. J., Ellery, J., & Borkowsky, M. (2021). Toward a Theoretical Understanding of Placemaking. *International Journal of Community Well-Being*, *4*(1), 55–76. https://doi.org/10.1007/s42413-020-00078-3

Elo, S., & Kyngäs, H. (2008). The qualitative content analysis process. *Journal of Advanced Nursing*, *62*(1), 107–115. https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2007.04569.x

Elsbach, K. D., & Stigliani, I. (2018). Design Thinking and Organizational Culture: A Review and Framework for Future Research. *Journal of Management*, *44*(6), 2274–2306. https://doi.org/10.1177/0149206317744252

Entson, A. K. (2020, juuli 3). Avalik ruum on inimestele. Aga kus on inimesed? *Sirp*.

Etikan, I. (2016). Comparison of Convenience Sampling and Purposive Sampling. *American Journal of Theoretical and Applied Statistics*, *5*(1), 1. https://doi.org/10.11648/j.ajtas.20160501.11

Fainstein, S. S. (2010). *The Just City*. Cornell University Press. https://doi.org/10.7591/9780801460487

Gehl, J. (2015). *Linnad inimestele*. Eesti Kunstiakadeemia. (Original work published 2010, Island Press)

Grönroos, C. (1998). Marketing services: The case of a missing product. *Journal of Business & Industrial Marketing*, *13*(4/5), 322–338. https://doi.org/10.1108/08858629810226645

Guest, G., Bunce, A., & Johnson, L. (2006). How Many Interviews Are Enough?: An Experiment with Data Saturation and Variability. *Field Methods*, *18*(1), 59–82. https://doi.org/10.1177/1525822X05279903

Hasbrouck, J. (2024). *Ethnographic Thinking: From Method to Mindset* (2. tr). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003381075

Hirsjärvi, S., Remes, P., & Sajavaara, P. (2005). *Uuri ja kirjuta.* Medicina.

Hyysalo, S. (2025). *Design Participation*. Springer Nature Switzerland. https://doi.org/10.1007/978-3-031-95437-5

Hyysalo, S., Hyysalo, V., & Hakkarinen, L. (2019). *The work of democratized design in setting-up a hosted citizen-designer community. International Journal of Design,*

13(1), 69–82. .http://www.ijdesign.org/index.php/IJDesign/article/view/3346/850

Hyysalo, S., Marttila, T., Perikangas, S., & Auvinen, K. (2019). Codesign for transitions governance: A mid-range pathway creation toolset for accelerating sociotechnical change. *Design Studies*, *63*, 181–203. https://doi.org/10.1016/j.destud.2019.05.002

Hyysalo, V. (2022). *Yhteissuunnittelu ja palvelumuotoilu julkisen sektorin kehityssuuntina: Kaupunkilaiset tekijöinä, käyttäjinä ja kumppaneina keskustakirjasto Oodin suunnittelussa* [doctoralThesis, fi=Lapin yliopisto|en=University of Lapland|]. https://lauda.ulapland.fi/handle/10024/64956

Ilus, E. (2005). *Rooma eraõiguse alused*. Kirjastus ILO.

Jacobs, J. (1992). *The Death And Life of Great American Cities*. (Original work published New York: Random House (1961))

Kodukoha Kompass. (s.a.). Eesti Koostöö Kogu. Salvestatud https://2020.inimareng.ee/kodukohakompass.html

Källström, L., & Siljeklint, P. (2021). "My green heart": An inclusive place branding process facilitated by Design Thinking. *Place Branding and Public Diplomacy*, *17*(3), 278–291. https://doi.org/10.1057/s41254-021-00213-7

Lagerspetz, M. (2017). *Uurimismeetodite ABC*. Tallinna Ülikooli Kirjastus.

Leetmaa, K., & Hess, D. (2019). Linnastumine ja linnaruumi arengud. *Inimarengu Aruanne 2019/2020*.

Lefebvre, H., Nicholson-Smith, D., & Lefebvre, H. (2013). *The production of space* (33. print). Blackwell Publishing.

Lew, A. A. (2017). Tourism planning and place making: Place-making or placemaking? *Tourism Geographies*, *19*(3), 448–466. https://doi.org/10.1080/14616688.2017.1282007

Lewrick, M., Link, P., & Leifer, L. (2020). *The Design Thinking Toolbox: A Guide to Mastering the Most Popular and Valuable Innovation Methods (1st ed*. Wiley.

Li, J., Dang, A., & Song, Y. (2022). Defining the ideal public space: A perspective from the publicness. *Journal of Urban Management*, *11*(4), 479–487. https://doi.org/10.1016/j.jum.2022.08.005

Liedtka, J. (2015). Perspective: Linking Design Thinking with Innovation Outcomes through Cognitive Bias Reduction. *Journal of Product Innovation Management*, *32*(6), 925–938. https://doi.org/10.1111/jpim.12163

Manzini, E. (2015). *Design, When Everybody Designs: An Introduction to Design for Social Innovation*. The MIT Press. https://doi.org/10.7551/mitpress/9873.001.0001

Manzini, E. (2019). *Disain kui kõik disainivad. Sissejuhatus sotsiaalset innovatsiooni edendavasse disaini*. EKA Kirjastus. (Original work published 2015, Massachusets Institute of Technology)

Marcuse, P. (2009). From critical urban theory to the right to the city. *City*, *13*(2–3), 185–197. https://doi.org/10.1080/13604810902982177

Meroni, A., & Sangiorgi, D. (2016). *Design for Services* (0 tr). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315576657

MTÜ Ligipääsetavuse foorum. (2018). *Ligipääsetavuse analüüs perioodil 2014–2020 struktuuritoetustest rahastatud projektides. Analüüsi aruanne*. Soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise voliniku kantselei.

Musicant & Shayesteh. (2026). *Placemaking Is Dead, Long Live Placemaking!* https://www.pps.org/article/placemaking-is-dead-long-live-placemaking

Nabatchi, T., Sancino, A., & Sicilia, M. (2017). Varieties of Participation in Public Services: The Who, When, and What of Coproduction. *Public Administration Review*, *77*(5), 766–776. https://doi.org/10.1111/puar.12765

New European Bauhaus. (s.a.). Salvestatud https://new-european-bauhaus.europa.eu/tools-and-resources/use-toolbox_en

Nutt, N., Salmistu, S., Kupper, K., & Kotval, Z. (2024). *Assessing age-friendliness of contemporary urban outdoor places in Estonia. Quality in Ageing and Older Adults, 25(3), 204–219.* https://doi.org/https://doi.org/10.1108/QAOA-05-2024-0033

OECD. (2022). *Building Trust to Reinforce Democracy: Main Findings from the 2021 OECD Survey on Drivers of Trust in Public Institutions*. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/b407f99c-en

Osborne, S. P. (2006). The New Public Governance?[1]. *Public Management Review*, *8*(3), 377–387. https://doi.org/10.1080/14719030600853022

Parasuraman, Zeithaml, & Berry. (s.a.). *A Conceptual Model of Service Quality and Its Implications for Future Research—A. Parasuraman, Valarie A. Zeithaml, Leonard L. Berry, 1985*. Salvestatud 14. detsember 2024 https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/002224298504900403

Riigikontroll. (2021). *Omavalitsuse teenuste korraldus endistes keskustes ja nende lähiümbruses pärast haldusreformi*.

Roose, A., Sooväli-Sepping, H., & Müüripeal, A. (2020). Avaliku ruumi mõiste areng ja tähendusväljad. *Keel ja Kirjandus*, *2020*(8). https://doi.org/10.54013/kk754a3

Ruumiloome ekspertrühma lõpparuanne. (2018). [Riigikantselei tellimus].

Sanders, E. B.-N., & Stappers, P. J. (2008). Co-creation and the new landscapes of design. *CoDesign*, *4*(1), 5–18. https://doi.org/10.1080/15710880701875068

Sanders, E. B.-N., & Stappers, P. J. (2014). Probes, toolkits and prototypes: Three approaches to making in codesigning. *CoDesign*, *10*(1), 5–14. https://doi.org/10.1080/15710882.2014.888183

Sim, P. (2021). *Pehme linn- tihedus, mitmekesisus ja lähedus argielus*. Eesti Arhitektuurikeskus.

Sorkin, M. (2009). The End(s) of Urban Design. *The Urban Design Reader* (lk 177–187). Routledge. https://doi.org/e

Starostka, J., de Götzen, A., & Morelli, N. (2022). Design thinking in the public sector – a case study of three Danish municipalities. *Policy Design and Practice*, *5*(4), 504–515. https://doi.org/10.1080/25741292.2022.2144817

Statistikaamet. (2017). *Eesti Statistika Kvartalikiri*. Statistikaamet.

Steen, M. (2011). Tensions in human-centred design. *CoDesign*, *7*(1), 45–60. https://doi.org/10.1080/15710882.2011.563314

Steinfeld, E., & Maisel, J. (2012). *Universal design: Creating inclusive environments*. John Wiley & Sons, Inc.

Stickdorn, M., Hormess, M., Lawrence, A., & Schneider, J. (Toim). (2021). *This is service design doing: Applying service design thinking in the real world ; a practitioners' handbook* (10. Nachdr). O'Reilly Media.

Swiss Federal Office of Culture. (s.a.). *Davos Baukultur Quality System*. Salvestatud 17. mai 2026 https://www.bak.admin.ch/bak/en/home/baukultur/qualitaet/davos-qualitaetssystem-baukultur.html

Zeithaml, V. A. (1988). Consumer Perceptions of Price, Quality, and Value: A Means-End Model and Synthesis of Evidence. *Journal of Marketing*, *52*(3), 2–22. https://doi.org/10.1177/002224298805200302

The Double Diamond—Design Council. (s.a.). Salvestatud 16. detsember 2024 https://www.designcouncil.org.uk/our-resources/the-double-diamond/

Torfting, J., Sorensen, E., & Roiseland, A. (2019). *Transforming the Public Sector into an Arena for Co-creation: Barriers, Drivers, Benefits and Ways Forward*.

Tritter, J. Q., & McCallum, A. (2006). The snakes and ladders of user involvement: Moving beyond Arnstein. *Health Policy*, *76*(2), 156–168. https://doi.org/10.1016/j.healthpol.2005.05.008

UN-Habitat. (2013). *Streets as Public Spaces and Drivers of Urban Prosperity*.

United Nations. (2015). *ÜRO kestliku arengu eesmärgid—Goal 11: Make cities and human settlements inclusive, safe, resilient and sustainable.*

United Nations. (2017). *The New Urban Agenda*. United Nations. https://habitat3.org/the-new-urban-agenda/

United Nations Human Settlements Programme. (2020). *World Cities Report 2020: The Value of Sustainable Urbanization*. United Nations.

Vargo, S. L., & Lusch, R. F. (2008). Service-dominant logic: Continuing the evolution. *Journal of the Academy of Marketing Science*, *36*(1), 1–10. https://doi.org/10.1007/s11747-007-0069-6

Voets, J., Brandsen, T., Koliba, C., & Verschuere, B. (2021). Collaborative Governance. *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.1419

Vooberg. (2014). *Koostöö avalikus halduses, võrgustikupõhine lähenemine*.

Wenger, E. (1999). *Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity*. Cambridge University Press.

Whitaker, G. P. (1980). Coproduction: Citizen Participation in Service Delivery. *Public Administration Review*, *40*(3), 240. https://doi.org/10.2307/975377

Wyckoff, Mark. A. (2014). *DEFINITION OF PLACEMAKING: Four Different Types*. https://www.canr.msu.edu/uploads/375/65824/4typesplacemaking_pzn_wyckoff_january2014.pdf

Õunapuu, L. (2014). *Kvalitatiivne ja kvantitatiivne uurimisviis sotsiaalteadustes. Tartu Ülikool*. Tartu Ülikool. https://hdl.handle.net/10062/36419

Yin, R. K. (1994). *Case study research: Design and methods (2nd ed.)*. SAGE Publications.

Lisa 1. Koosloome ja kohaloome võrdlus

Koosloome	Kohaloome	Allikad
Fookus: Laiemal protsessil ja sisul.	Keskendub eelkõige füüsilisele ruumile ja paikkonnale.	Hyysalo, 2022, lk 4–5, 16; Botero, 2013; Wyzcoff, 2010, lk 3–8
Tulemus: Uued ideed, teenused, tooted, poliitikad, strateegiad.	Kohaliku keskkonna ja ruumi arendamine, mis toetab kogukonna vajadusi.	Hyysalo, 2022, lk 21; Wyzcoff,2010, lk 3–8.
Kontekst: Võib toimuda igal tasandil ja igas valdkonnas avalik sektor, äri, kogukonnad, tehnoloogia.	On seotud peamiselt linnaplaneerimise, arhitektuuri ja avaliku ruumi disainiga.	Arnstein,1969; Wyzcoff 2010, lk 3–8.
Kaasatavad osapooled: Võib kaasata väga mitmekesist publikut, sõltuvalt eesmärgist.	Rõhutab sageli kohaliku kogukonna ja ruumikasutajate kaasamist.	Steen *et al*., 2011; Hyysalo, 2022, lk 5; Wyzcoff, 2010, lk 3–8.
Näited: Teenuste disain, toote arendus, strateegilise poliitika loomine.	Linnaruumi projekteerimine, kogukonnakeskuste arendus, avaliku ruumi renoveerimine.	Hyysalo, 2022, lk 16–22; Wyzcoff, 2010, lk 3–8.
Töövahendid ja metoodikad: Digitaalsed platvormid, töötoad, arutelud, kaasamisuuringud.	Kohalikud ideetalgud, maketid, ruumilised simulatsioonid, kohaspetsiifilised töötoad.	Botero, 2013; Hyysalo, 2022, lk 16-21; Wyzcoff, 2010, lk 3-8.

Lisa 2. Koosloomes läbiviidud disainiprotsessi osalejate roll, panus ja mõju

Allikas	Osaleja	Roll/panus	Mõju	Tulemus
Manzini põhjal	Hõlbustaja, vahendaja	Siduda osapooli, tasakaalustada huve, toetada disainialgatusi	Koostöine, usalduslik õhkkond	Protsess on süsteemselt juhitud
	Algataja, käivitav jõud	Juhtida tähelepanu sotsiaalsetele väljakutsetele, inspireerida kogukondi	Loob uusi võimalusi sotsiaalseks innovatsiooniks	Uuenduslikud ja loovad algatused
	Loomemeeskonna liikmed	Osalemine disainiprotsessides, panustada teadmiste ja oskustega	Arendavad lahendusi, mis lähtuvad parimast teadmisest meeskonnas	Parim teadmine kasutatud ja disaneritega koostöös rakendatud disainmõtlemise töövahendeid
	Disainiaktivistid	Algatatakse ühiskonna vaates olulisi innovatiivseid projekte, juhtoll algatustes	Uuenduslikud protsessid on ellukutsutud	Unikaalsed lahendused sünnivad oskuste ja teadmiste toel - „asjad pannakse juhtuma“
Manzini järgi võtmeelemendid: Juhitud, dünaamiline protsess,asjatundlik, loovuse rakendamine, uuenduslikkus				
Hyysalo põhjal	Otsustajad, avalik sektor	Loovad raamistiku, mis võimaldab koos loomist ja pakuvad vajalikud ressursid. Protsessi haldajatena tagasid nö kõigile „hääle“ protsessis	Piisavad ressursid ja töötingimused on olemas. Õiged inimesed on protsessis.	Lahendus on aktsepteeritud otsutajate poolt.
	Juhendajad, innovaatorid	Omavad professionaalseid oskusi ja teadmisi protsesside läbiviimiseks	Lahendused on valideeritud professionaalide poolt	Lahendused on valideeritud, kvaliteet
	„Sildade ehitajad“ vahendajad	Ühendavad erinevate osapoolte perspektiivid, seovad kogemuspõhist teadmist muu ekspertiisiga	Arvesse on võetud kasutajate kogemused ja vajadused	Koostöö tulemusel valmib laiemalt aktsepteeritud lahendus

	Disainieksperdid	Pakuvad metoodilist raamistikku ja struktureeritud protsessi, et toetada lahenduste välja töötamist	Praktiline sisend on arvesse võetud kasutajate vaates ning vormindatud professionaalselt	Lahendus on professionaalide poolt „pakendatud“ vastates samas kasutajate sisendile
	Koostööpartnerid, kasutajad	Omavad aktiivset rolli ja panustavad teadmistega	Partnerite vajadustest lähtuv sisend on teenuste kujundamisel arvesse võetud	Teenused on disainitud kasutaja vajaduste kohaselt
	Kogejad kasutajad, „kodanik-disainerid“, „rohujuure tasand“	Osalevad otseselt teenuste ja ruumi muutuste kogemises, tagasidestavad	Erinevad kasutajate vajadused on analüüsitud ja arvesse võetud	Disainitud teenus ja ruumid on kujundatud kooskõlas kasutaja vajadustega, toimivad
	Kogukonna aktivistid ja mitteametlikud eestvedajad	Juhivad ja ise teatud osa disainiprotsessist	Võivad viia läbi samuti töötubasid jms, panustavad keskmisest enam.	Laiem kandepind ehk isikute ring, kelle ootustele tulemus vastab
Hyysalo oluline: hõlmata võimalikult laiem ring inimesi, sh kasutajad; võimaldada inimestel täita soovi korral mitut erinevat rolli sõltuvalt huvist, usaldada osa disainiprotsessi töövahenditest ka aktivistide kätte				

Autori süntees: Hyysalo (2019) ja Manzini (2015/2019)

Lisa 3. Disainmõtlemist ja organisatsiooni kultuuri ühendav raamistik

Sisu	Kirjeldus	Milline?	Mis on oluline?
Organisatsiooni kultuuri mõju disainmõtlemise le	Avatus ja riskivalmidus. Soositakse eksperimenteerimi st ja vigadest õppimist, suudetakse paremini rakendada disainmõtlemise iteratiivset protsessi.	Koostööle suunatus. Organisatsioonid, kus väärtustatakse koostööd ja ideede jagamist, saavad disainiprotsessist rohkem kasu.	Konteksti määramine ja protsessi järjepidevus. Kohaloome toimub järjepideval skaalal alates väliselt kehtestatud muutustest (nt avaliku halduse või arendajate juhitud) kuni kogukonna algatatud muudatusteni.
Disainmõtlemise mõju organisatsiooni kultuurile	Kogukonnatunde tugevdamine: Disainmõtlemine soodustab kollektiivset osalust ja kuuluvustunnet. Tekivad protsessi edasiviivad artefaktid ja füüsilised kogemused	Innovatsiooni stimuleerimine: Loov lähenemine probleemide lahendamisele muudab organisatsioonid paindlikumaks ja kohanemisvõimelisema ks	Innovatsiooni stimuleerimine. Loov lähenemine probleemide lahendamisele muudab organisatsioonid paindlikumaks ja kohanemisvõimelisema ks
Disainmõtlemin e kui kaasav ja interaktiivne protsess	Võimalikud rakendused: kogukonna liikmete kaasamine töötubades ja ideekorjes.	Empaatiapõhine probleemide kaardistamine (nt avaliku ruumi vajadused ja barjäärid).	Mõju tunnetuse kaudu, st kohaloome tulemused sõltuvad sellest, kuidas kogukonna liikmed kohaga suhestuvad ja seda tunnetavad. Mida suurem on kogukonna osalus, seda tõenäolisem on positiivse „koha tunnetuse“ kujunemine Lahenduste testimine ja täiustamine kogukonna tagasiside põhjal
Organisatsiooni-kultuur ja ruumiline disain, kus füüsiline keskkond ja kultuurilised väärtused võivad üksteist vastastikku kujundada.	Ruumilahenduste loomine, mis toetavad kogukonna väärtusi (nt jätkusuutlikkus, avatus, mitmekesisus).	Disain, mis julgustab sotsiaalset suhtlust ja kogukonnatunde tekkimist.	Prototüübid, visandid ja ruumid ning kogetud emotsioonid (nt empaatia, üllatus) aitavad mõista ja tugevdada seoseid disainmõtlemise ja organisatsioonikultuuri vahel

Loominguline ja kriitiline mõtlemine ruumiloome protsessis ehk disanmõtlemise üks tugevusi on loovuse ja kriitilise analüüsi tasakaal	Loovate ja innovaatiliste lahenduste leidmist avaliku ruumi probleemidele.	Ruumide loomist, mis ei ole pelgalt esteetilised, vaid ka funktsionaalsed ja sotsiaalselt kasulikud.	
Kontekstuaalne lähenemine ja interaktsioon	Paindlik ja pidevalt kogukonna vajadustele kohandatav protsesa.	Võimaldab lähtuda kohaliku kogukonna spetsiifilistest vajadustest.	Katsetada erinevaid ideid väiksemas mahus enne suuremahulist elluviimist.
Võrgustikud ja koostöö	Loob koostöövõrgustikke kogukonna, kohalike omavalitsuste ja disainiekspertide vahel.	Edendab dialoogi ja aitab leida lahendusi	Protsess loob kogukonnaliikme ja koha vahelisne side. Seda sidet nähakse nii isikliku ühendusena kohaga kui ka kuuluvustundena kogukonna liikmetega.

Elsbach & Stigliani, 2018, lk 2276-2306; Hyysalo, 2022, lk 20-23; Ellery *et al*., 2021, lk 55-76

Lisa 4. Disainmõtlemise töövahendite kasutusvõimalused

Etapp	Kirjeldus	Töövahendid
Probleemi määratlemine *(framing)*	Kontekstuaalne mõistmine, empaatiapõhine osapoolte kaasamine	Intervjuud, fookusgrupid, narratiivimudeleid- sisend ruumi ja teenuste tajumise kohta.
Lahenduste genereerimine *(generating solutions)*	Ideede ja loovuse rakendamine iteratiivse protsessi kaudu. Kaasamine.	Ideekogumise platvormid (s digi), töötoad. Kohtumised, linnaüritustel kaasamised -kasutajad jagavad ideid ja ootusi. Kogutud andmete analüüs arhetüüpsed kasutajad (persoonad). Teekonna kaardid teenuse kasutamisel, tuvastada kitsaskohad ja võimalused.
Prototüüpimine ja testimine *(prototyping and testing)*		Prototüüpimine, töötoad Lahenduste katsetamine, täiustamine Kontseptuaalsete prototüüpide loomine (nt ruumilahendused), testitakse kasutajatega. Võivad olla füüsilised mudelid või teenuste stsenaariumid. Tehakse ruumilised ja sisulised kohandused Fasiliteerimine ja pikaajaline kaasamine testimisse.

Allikad: Tim Brown, 2009; Change by Design; Stickdorn & Schneider, 2011/2018; Sanders & Stappers, 2014;Källström&Siljeklint, 2021

Lisa 5: Uuringuetapid, meetodid ja tulem

Etapp	Eesmärk	Meetodid ja tegevused	Infoallikad	Ajakava	Tulemid
Disainiväljakutse määratlemine					
Probleemi kaardistus	Kaardistada olemasolev protsess (‘nagu on’) ja tuvastada uurimislüngad	Dokumendianalüüs Töötuba EAL-iga ‘nagu on’ protsessi kaardistamiseks Huvirühmade kaardi koostamine Uurimisvälja valimisse võetavate KOV-idega eeltöö	EV100 ‘Hea avalik ruum’ programmi materjalid Arhitektuurikonkursside lähteülesanded EAL programmi eestvedajad KOV-ide arengudokumendid	Okt 2025 – Jaan 2026	Uurimisküsimuste täpsustamine ‘Nagu on’ protsessi esialgne kaardistus Huvirühmade kaart (Lisa .) Intervjuu küsimustikud (Lisa.)
Avastuslik, uuriv faas					
Andmete kogumine	Koguda osalejate kogemusi ja tõlgendusi protsessist läbi erinevate rollide	10 poolstruktureeritud individuaalintervjuud 2 grupiintervjuud (EAL) I etapi andmete analüüs	Ruumiloome eksperdid (RL1–RL4) KOV esindajad (KOV1–KOV3) ABd (AB1–AB3) EAL programmi eestvedajad Vt lisa B	Jaan – Märts 2026	Transkribeeritud intervjuud (ca 16h) Töötoa formaat: avaliku ruumi väärtuste reastamine ‘Nagu on’ protsessi kaardistus kitsaskohtadega (joonis X) Huvi/mõju maatriks (Lisa.27.) Veebitöötuba „nagu on „ protsessi hindamiseks (Lisa .). Protsessi osaliste persoonad (Lisa.)

Mõtestamine, ideede genereerimine					
Andmete süntees	Tuvastada korduvad mustrid, sünteesida ‘nagu on’ mudel ja võrrelda teooriaga	Deduktiivne sisuanalüüs ‘Mustrite’ otsimine ja kategoriseerimine Uurimisfaasi tulemuste võrdlus teoreetilise raamistikuga Empiirika baasil ettepanekute koondamine	II etapi transkriptsioonid ja koodid Analüüsikategooriate maatriks (Lisa..) Teoreetiline raamistik (ptk 1) Juhtumi võrdlus (Elva, Tõrva, Rapla)	Märts–Apr 2026	Kodeeritud andmestik Analüüsikategooriate maatriks (Lisa.) ‘Nagu on’ protsessimudel kitsaskohtadega Empiirilise peatüki põhijäreldused Sisend ‘nagu võiks olla’ mudelile
Koosloome, parendused ja tagasiside					
Valideerimine	Testida ‘nagu võiks olla’ protsessimudelit ja koguda tagasisidet	Poolstruktureeritud grupiintervjuu(d) eks-pertidega Töötuba ‘nagu võiks olla’ mudeli testimiseks Saadud suuniste analüüs ja info koondamine	Eesti Arhitektide Liit Maa- ja Ruumiameti eksperdid Rigiarhitekti büroo Protsessikaart ja parendus-ettepanekud (lisa I)	Märts – Apr 2026	Valideeritud ‘nagu võiks olla’ protsessi ettepanekud Parendusettepanekud sihtrühma(de)le Protsessikaart ettepanekutega joonis Y (lisa..I) Soovitused KOV-idele, EAL-ile, riigiarhitekti büroole

Allikas: Autori koostatud, Hyysalo, 2016; 2019; Källström & Siljeklint, 2021 ja disainmõtlemise protsessiloogika baasil

Lisa 6. Elva keskväljaku vaatlus

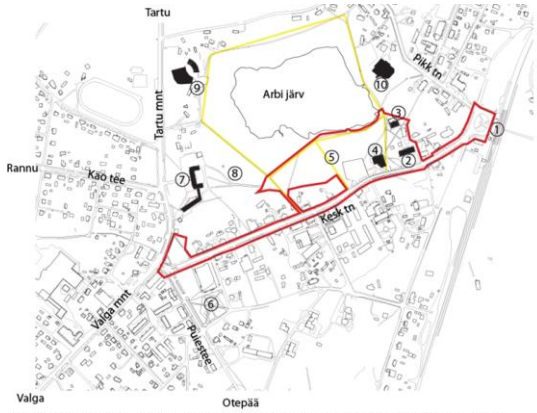

Asukohaskeem võistlusala (punane), kergliiklusteede (kollane) ja ümbritsevate objektidega.

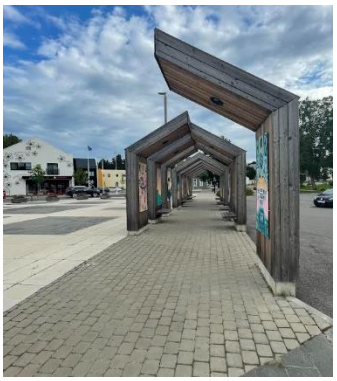

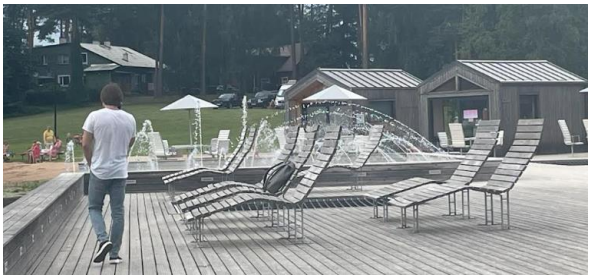

Lisa 7. Tõrva vaatlus

Väljavõte arhitektuurikonkursi võistlustöö materjalidest, maa-ala

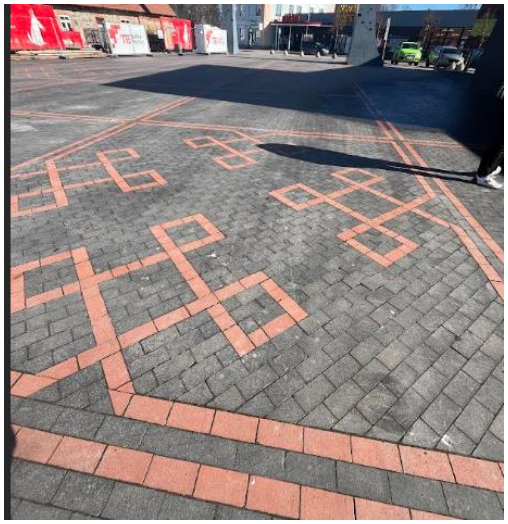

Lisa 8. Rapla keskväljak vaatlus

Väljavõte Rapla arhitektuurivõistluse ülesandest maa-ala kohta

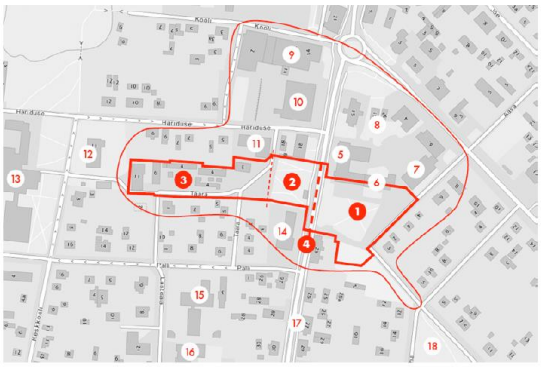

Skeem 2. Võistlusala ja selle ümbrus. Võistlusalasse kuuluvad punktid 1 – 4. Peenema joonega on märgitud võistluse kontaktala, katkendjoonega võistlusala mõtteline jaotus. **1** – nn. Hollivuudi plats, **2** – nn. Veteranide park, **3** – Rapla turg ja Taara tn, **4** – Tallinna mnt, **5** – kultuurimaja (A. Volberg, E. Velbri), **6** – nn. Elioni maja, **7** – spordihoone (korvpallikool), **8** – ärihoone/restoran (RAF arhitektid), **9** – Rapla maavalitsus (H. Margna), **10** – Konsum, **11** – Tarbijate Ühistu maja (sh Talupood), **12** – õpilaskodu, **13** – Rapla Ühisgümnaasium (R. Raidna), **14** – ärihoone, **15** – lasteaed Kelluke, **16** – raamatukogu ja täiskasvanute gümnaasium, **17** – Tallinna mnt miljööväärtuslikud puitelamud, **18** – Lastepark

Lisa 9. Eesti Arhitektide Liit koosloome töötuba 15.01.2026

Kohtumine EAL direktori ja „Hea avalik ruum“ projekti ühe eestvedaja I. Maldiga. Koht: EAL kontor, aeg kl 11-12.00.

Eesmärk: Valideerida autori poolt dokumendianalüüsist tulenevalt koostatud kohalike omavalitsuste nimekirja, saada täpsustatud KOV esindajate ja arhitektuuribüroode kontaktid. Ühiselt töötada läbi autori poolt dokumendianalüüsi baasil koostatud keskväljakute kavandamise protsessi kaart, A-versioon. Tasutainfona on autor läbi töötanud ka EAL arhitektuurikonkursside läbiviimist reguleerivad korrad.

Tulemus: Kaardistatud info praktikas arhitektuurikonkursside läbiviimise protsessist. Valideeriti autori dokumendianalüüsist tulenevat infot ning täpsustati autori poolt eelnevalt koostatud protsessi kaart.

1. Uurimistöö autor tutvustab magistritöö eesmärki ja uurimisküsimusi (PP slaidid) ning „uurimisvälja kaarti“ ja uuringu ülesehitust. Sõlmitakse kokkulepe veebruaris ekspertintervjuu läbiviimiseks kahe EALi esindajaga, kes projekti juhtinud.

2. Skeemi läbivaatuse märkused, mille baasil autor täpsustab seda märkuste baasil pärast Canva keskkonnas.

Lisa 9 järg

3. Sisend, et riigiarhitekti bürool peaks tekkima avaliku ruumi objektide kavandamisel suurem roll, EAList tuleks võistluste korraldamise kompetents aga koostöö ja kaasamise ning KOV professionaalse nõustamise teema oleks kohane MaRus lahendada. Sellel teemal toimus ka riigiarhitekti büroo koosolek EALiga jaanuaris. Mõnes etapis EAL ise teeb ettepanekud protsessi parendusteks, skeemil toodud esile punase tooniga.

Märkused ja kommentaarid etappide kaupa:

1. Etapp põhimõtteline otsus ja rahastus.

Rahastuse protsessist sõltus sageli ka kogu arendusprotsessi ja konkursiga alustamine. Rahastus tuli rahandusministeeriumi regionaalarengu suunalt ja kultuuriministeeriumist. Vahel venisid rahade üle tulemine, lepingud jne. Poliitikud olid otsuse teinud aga asi venis. Oluline siin faasis on, et esmalt EALi inimesed käisid ise ka volikogus projekti tutvustamas, selgitusi andmas. KOV otsustas, kas minna projektiga kaasa või mitte.

2. Arhitektuurikonkursi lähteülesande koostamine

Väga oluline etapp, kus EAL tegi lepingu eksperdiga, kes asus koostama arhitektuurikonkursi tingimusi.(erinevad tegijad, EAL otsis). Selle fasilitaatori roll oli suhelda KOViga, vahel suheldi ka kogukonnaga ja saadi kasutaja vaade ka veidi „pilti““. Väljavõte sisekorrast arhitektuurikonkursside osas:

49. Kui võistluse (eelkõige planeeringute ja avaliku ruumi ehitusprojektide võistluste) objekti lahendus võib pakkuda huvi piirkonna elanikele, siis on soovitatav teha võistlustingimuste koostamisel koostööd piirkonna kodanikuühendustega ja huvitatud isikutega, võttes nii võistlusülesandes kui ka žürii töös arvesse nende seisukohti eesmärgiga leida võistlusel kõiki huve tasakaalustatult arvestav ruumiline lahendus.

Märkus: mida tugevam ekspert KOVis endas tegutses, seda vähem pidic EAL sekkuma ja seda ladusamalt asi sujus. Sisuline märkus EAL poolt, et tingimuste faasis oleks võinud ka olla kohalik vaade/kasutaja vaade rohkem nö nõutav. Seni see oli erinevate KOVide lõikes väga erinev. Mõni lähteülesannete kooostav ekspert tegi koostööd tingimuste faasis vähem. teine rohkem.

Lisa 9 järg

3. Avalik arutelu (youtubes videodena saadaval) tingimuste koostajad ja KOV annavad sisulisi selgitusi neile, kel huvi ja kes nt on potentsiaalsed osalejad. Eelkõige siiski suunatud arhitektidele mitte kogukonnale.

4. Konkursitööde koostamise faas- aeg sõltus objektist. Algul olid tähtajad lühemad 2-4 kuud vahemik umbes, on ka pikemaid protsesse kui nt ei tulnud piisavalt tugevaid töid.

5. Võidutöö valiku etapp

EAL toetavas rollis. Mingit tööde avalikustamist enne valiku tegemist ei toimunud, inimesed seega nendega enne tutvuda ei saanud. Näitused jm tehti peale preemia saanud tööde välja valimist. EAL suunas seda, et info avalikustataks.

6. Võidutöö realiseerimise sisulised arutelud, vajadusel muudatused

EAL osales ainult juhtudel, kui tekkisid probleemid nt autoriõigustega vüi materjalide muutused jne. KOV ja arhitektuuribüroo tegutsesid käsikäes.

7. Projekteerimine, konsultatsioonid - EALei osale va probleemide korral

8. Loamenetlused, kooskõlastused- EALei osale va probleemide korral

9. Välja ehitamine, parendused, muudatused-EALei osale va probleemide korral

EAL täiendustega protsessikaart:

Lisa 9 järg

Koosloome töötoas täiendatud skeem

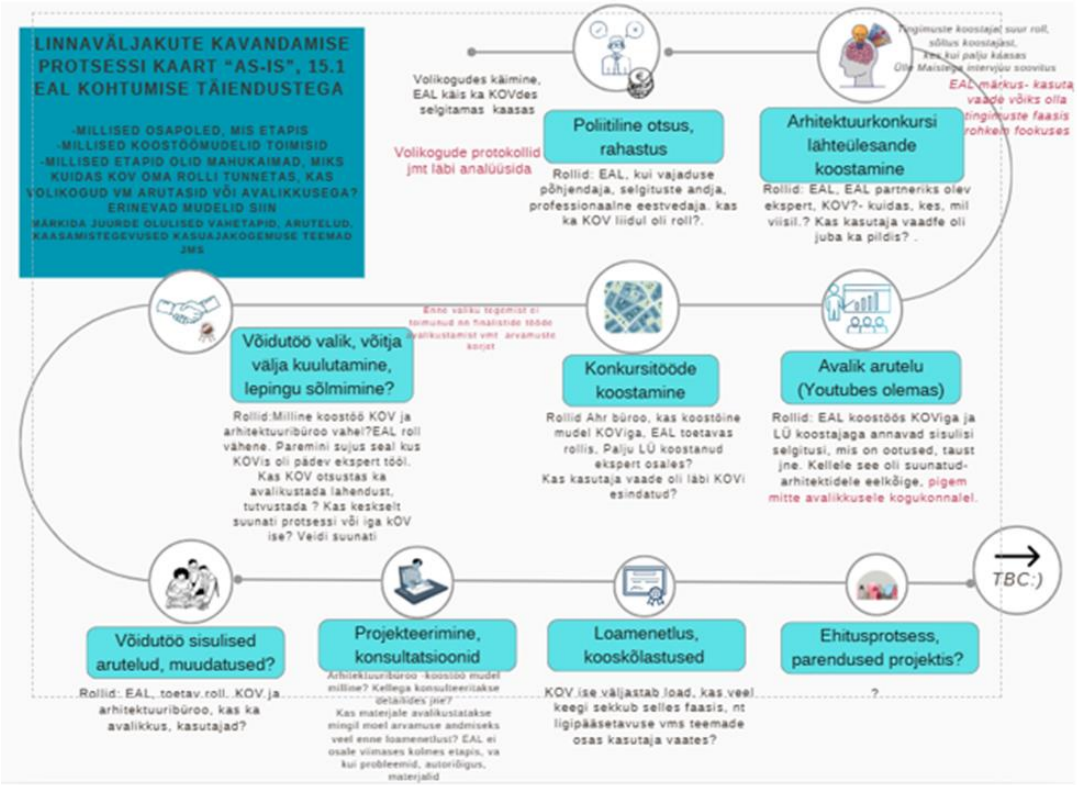

Lisa 10: Intervjueeritavate huvirühmade kaart

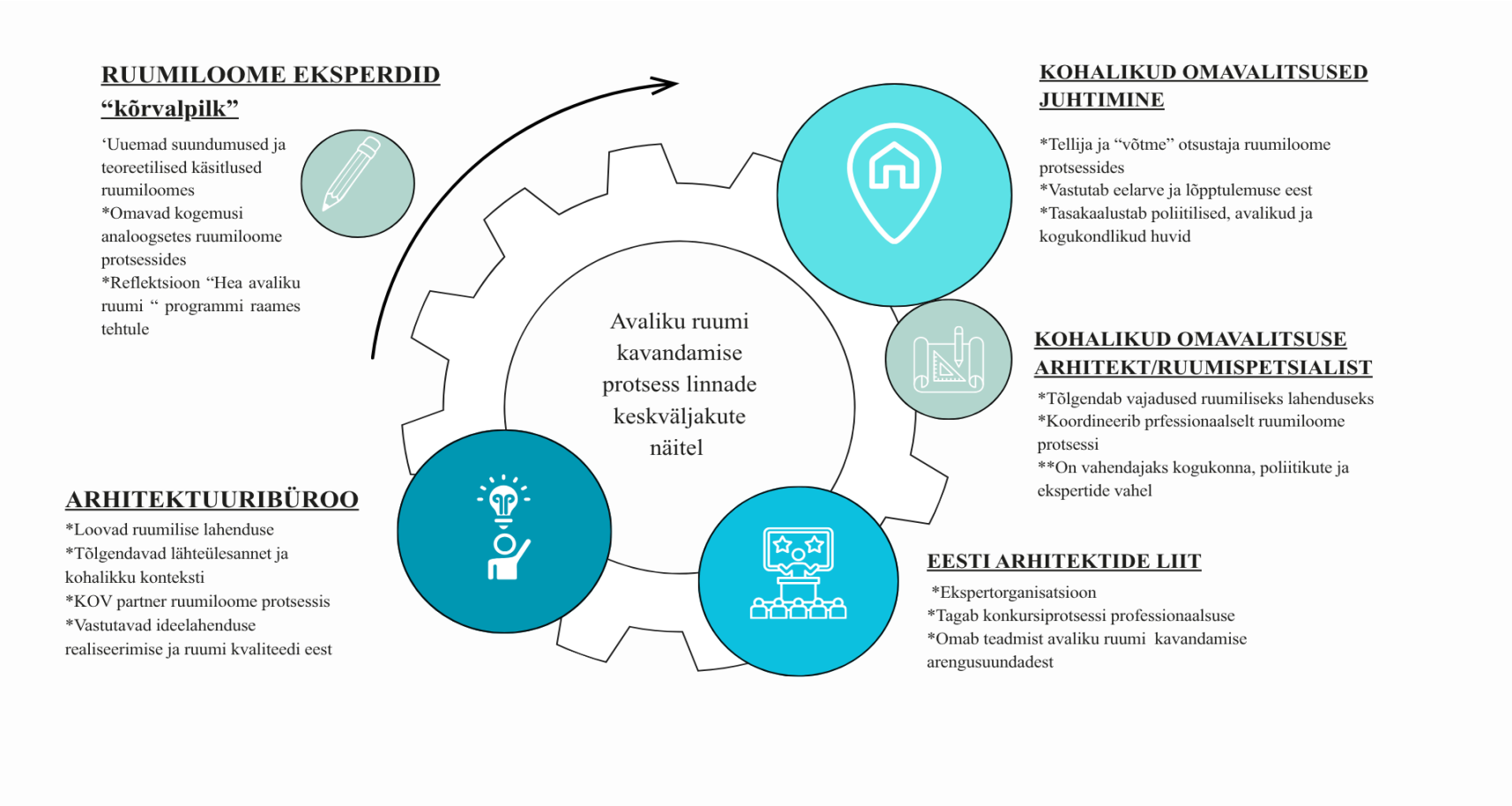

Allikas: Koostatud mh "The 4-Rs of placebranding" ehk Rights, Roles, Relationships, Responsibilities (õigused, rollid, suhted kohustused) põhimõttel (Aitken & Campelo, 2011)

Lisa 11. Teoreetiliselt põhistatud intervjuu küsimustik ruumiloome valdkonna ekspertidele

Ruumiloome valdkonna ekspert	Teoreetiline taust ja allikad
Intervjueeritava taust ja professionaalne profiil	
• Kirjeldage oma töökogemust ja rolle ruumiloome valdkonnas avalik/era/kolmas sektor • Milline on kokkupuude EV100 programmi „Hea avalik ruum“ raames valminud linnaruumi projektidega?	Stickdorn, et al., 2018, lk 129–130 Autori koostatud
Avaliku ruumi väärtused ja eesmärk	
• Kui mõtled avalikule ruumile oma professionaalses tegevuses, siis milliseid väärtusi pead kõige olulisemaks? Palun reasta sellest nimekirjast 3 kõige olulisemat tähtsuse järjekorras. Soovi korral ka muud. • Mis seostub nende väärtustega, kus ja kuidas oled nendega kokku puutunud? Meenub konkreetseid olukordi, kus selline väärtus avaldus? • Kas midagi olulist on siit loetelust välja jäänud? Täienda • Palun tooge näiteid, kus ruumiloome protsessis osalejate väärtused ja prioriteedid on kujundanud avaliku ruumi lõpptulemust? Kuidas see praktikas on väljendunud?	Brown, 2008, lk 84; Lefebvre, 1991; Roose *et al.,* 2020; Ellery *et al*., 2021; Jacobs, 1961; Manzini, 2019; Wyczkoff, 2010; Gehl, 2015;
III -Koht, kohatunnetus ja kohaloome *placemaking* avalikus ruumis	
• Kas on näiteid, kus avalik ruum on otseselt kujundanud inimeste käitumist/praktikaid ja nt tekitanud spontaanset kasutust? Head ja halvad näited. • Kas ja kus olete tajunud, et kvaliteetne ruumiline disain on tasakaalustanud mingi koha nõrka identiteeti ja kohatunnetust? Kas kohatunnetus on sõltuv disainikvaliteedist?	Akbar & Edelenbos, 2021; Ellery *et al*., 2021, lk 56-77; Marcuse, 2012; Amin, 2008;

• Rääkige oma kogemusest koha tähenduse teadlikult kavadamisel? • Või pigem kujuneb ruum kasutuse, harjumuste ja sotsiaalsete praktikate kaudu? • Kuidas eristate mõisteid „ruum“ ja „koht“ avaliku ruumi kontekstis? Millistel tingimustel või millises etapis muutub füüsiline ruum, nt linna keskväljaku näol „kohaks? • Millised tegurid mõjutavad seda, kas inimesed tunnevad end mingis avalikus ruumis „kohal“? • Kas avalik ruum, nt linna keskväljaku näol, saab olla „kõigile“ehk erinevatele kasutajagruppidele loodud ja samal ajal säilitada tugeva kohatunnetuse? • Millist lisandväärtust võiks kohaloome lähenemine pakkuda linnade keskväljakute kavandamise protsessis võrreldes tavapärase planeerimis-ja projekteerimisloogikaga? Miks? • Kas kasutaja vaates „hea koht“ saab Teie hinnangul eksisteerida ilma tugevate igapäevaste funktsioonideta, teenusteta?	Paaver & Kiivet, 2020, lk 105–115; Blomkamp, 2018, lk 729–743; Starostka *et al*, 2022, lk 504. Stickdorn *et al*., 2018, lk 72–73 Ehituskunst, 2022, lk 177
Avalik ruum kui võimaldaja: kasutajakogemus ja teenuse põhine lähenemine	
• **Kui mõelda avalikule ruumile kui teenusele, siis mis Teie hinnangul näitab, et see ruum “toimib hästi”?** • Kuidas saab aru, et avalik ruum toimib hästi ka haavatavamate kasutajagruppide jaoks? • Kui mõelda avalikust ruumist nagu teenusest ehk see peaks inimest igapäevaselt tema tegevustes toetama ja ka miks mitte inspireerima, siis kuidas see mõtteviis aitab Teie arvates paremini arvestada kasutajate vajadustega? kohale saabumine, avalikus ruumis viibimine ja ruumi kasutamine kooskõlas tema vajaduste ja võimetega? • Palun tooge oma praktikast näiteid, milliseid disainmõtlemise töövahendeid olete avaliku ruumi kavandamisel kasutanud nt persoona, töötoad, disainisprint, prototüüpimine, ajutised ruumisekkumised, disaini audit. Millised neist on olnud Teie hinnangul kõige tulemuslikumad ning millised vähem tulemuslikud – ja miks? • Kuidas võiks lähiaastatel „ruum kui teenus“ mõtteviis koos disainmõtlemise tööriistade kasutamisega mõjutada avaliku ruumi kavandamise ja elluviimise protsesse nt lähteülesanne, projekteerimine, testimine, parendused?	Wyzkoff 2014, Braunerhielm, 2025, lk 16-18 Strokosch, 2013, lk 31-47 Sanders & Stappers, 2014, lk 5-14; Osborne, 2018, lk 1-10; Grönroos, 1998, lk 322; Zeithamnl *et al*., 2020, lk 4; Stickdorn *et al*., 2018, lk 72–73; Liedtka, 2015, lk 927; Design Council, 2015, lk 4;

Ruumiloome protsess; osapoolte rollid, võimusuhted ja võimestamine	
• Kui peaksite kirjeldama ideaalset avaliku ruumi kavandamise protsessi – millised etapid on selles vältimatud ja millised on protsessi kõige kriitilisemad otsustushetked? • Kas avaliku ruumi kavandamine on pigem lineaarne iteratiivne protsess – miks? • Kas Teie kogemuse põhjal on ruumiloome protsessis rollid otsustaja, looja, kasutaja jt algusest peale selged või kujunevad need pigem protsessi käigus? • Millised rollid kipuvad avaliku ruumi kavandamises ajas tugevnema ja millised taanduma? Miks? • Kelle käes on linnaruumi kavandamisel ideest kuni teostuseni tegelik otsustusõigus, nt kui professionaalsed, poliitilised ja kogukondlikud huvid põrkuvad? • Kuidas saab ruumiloome eksperdina või protsessis otsustajana osalev osapool võimestada kasutajaid osalema ja endi ootusi väljendama? Millised võtted on Teie praktikas toiminud? • Kas omavalitsus on Teie meelest rohkem suunaja, võimaldaja või kontrollija? Miks • Millises ruumiloome protsessi etapis olete tajunud kõige sagedamini protsessi „katkemist“ / „lagunemist“? • Kuidas seda tõrget on saanud ületada -näiteid? Kelle poolt peaks sel puhul tulema initsiatiiv? • Milliseid näiteid oskate tuua -millist rolli või käitumismustreid peaks ruumiloome ekspert avaliku ruumi protsessis vältima, et mitte piirata kasutajate ja teiste osapoolte sisulist panust?	Aitken & Campelo, 2011, lk 913-933; Sanders & Stappers, 2008, lk 7-17; S. Hyysalo 2019, 2025; V. Hyysalo 2022; Manzini, 2019; Arnstein, 1969, lk 216-224; Vargo, Lusch 2008, lk 18-10; Einfeld & Blomkamp, 2022, lk 1; Starostka *et al*., 2021, lk 83–166
VII Reflektiivne ruumiloome: sotsiaalne innovatsioon ja tulevikustsenaariumid	
• Mida on otstarbekas valdkonna professionaalidel ja otsustajatel ette võtta olukorras, kus kavandatud ruum ei ole kujunenud kasutajate jaoks tähenduslikuks kohaks või selles on ilmselgeid puudusi? • Kuidas saab avaliku ruumi kavandamise protsess kujuneda mitte üksnes füüsilise objekti valmimiseks, vaid aktiivset osalust, koostööd ja uusi ühiseid praktikaid loovaks protsessiks?Ehk kuidas saab avaliku ruumi planeerimise protsess tuua kaasa midagi “uut ja sotsiaalset”, mitte ainult valmis ruumi?	Osborne & Strokosch, 2013, lk 31–47; Starostka *et al*., 2021, 836–844. Manzini, 2019; Hasbrouck, 2024

• Kui käsitleda avalikku ruumi kui teenust, siis millised on selle teenuse "kvaliteedinäitajad"? nt viibimise aeg, kasutusotstarbed, turvatunne jne • Kui omavalitsus peaks kehtestama "avaliku ruumi teenusestandardi", siis millised oleks Teie vaates selle 3 kohustuslikku mõõdikut? Miks? • Millised on kõige suuremad takistused uuenduslikuma ja õiglasema ruumiloome tekkeks Eestis? raha, normid, ajapuudus, kompetentsid, vastutus.	

Lisa 12. Teoreetiliselt põhistatud intervjuu küsimustik kohaliku omavalitsuse esindajale

Empiirilise uurimise raamistik lähtub disainipõhisest ja kaasloomele orienteeritud avaliku ruumi arendusprotsessi käsitlusest. KOVi käsitletakse protsessi raamijana ja võimaldajana, mitte ainult tellijana. Uurimisraam ühendab kolm vaadet: „placemaking“ teooria, disainipõhine arendusprotsess ning teenuse-ökosüsteemi põhine lähenemine. See võimaldab analüüsida avalikku ruumi kui teenust, kus väärtus tekib mitme osapoole koostöös. Intervjuuraamistik on struktureeritud nelja telje alusel: kaasamise loogika, sisendi kasutamine otsustes, disainimõtlemise instrumendid ning kasutaja vaate integreerimine. Täiendavalt analüüsitakse katkestusi ja kommunikatsioonitõrkeid protsessis. Lõpus soovitakse mõned ideed saada tulevikku vaatavalt ehk nn „to-be“ vaatesse.

KOV esindaja	**Intervjueeritava eksperdi profiil**	**Teoreetiline taust ja allikad**
KOV 1, KOV 2 KOV3 intervjuud		
I plokk -Intervjueeritava taust ja professionaalne profiil		
• Kui pika perioodi vältel ja millised on Teie kogemused ruumiloome valdkonnas (avalik/era/kolmas sektor) või sellega seonduvates projektides? • Millistes rollides olete avaliku ruumi kavandamise protsessides osalenud- looja, tellija, kasutaja, kaasatu? • Kas ja millised on kokkupuuted konkreetselt EV100 programmi „Hea avalik ruum“ raames valminud linnaruumi ehk keskväljakute projektidega?		Autori koostatud
II plokk - Avaliku ruumi väärtused ja eesmärk		
• Mõeldes avalikule ruumile - mida pead selle kõige olulisemaks väärtuseks? • Kui peaksid siit nimekirjast 3 kõige olulisemat valima, siis palun reasta need tähtsuse järjekorras. (näitan intervjueeritavale teooriast tuletatud tabelit / loendit) Selgita, mis teeb		Jacobs, 1961 Gehl, 2015 Carmona, 2019

just need väärtused Sinu jaoks olulisemateks? Kui midagi olulist on siit loetelust välja jäänud- täienda palun. • Kui peaks lühidalt kokku võtma, siis milline on Teie linna keskväljaku väärtus ja peamine olla täna? • Kui siis milliseid kogemusi keskväljaku projektis saite kogukonna esindajate kaasamisest avaliku ruumi projekti eesmärkide, prioriteetide ja väärtuste määratlemisse? • Kas olete oma praktikas täheldanud, et loodud avalik ruum, nt keskväljak, on otseselt kujundanud inimeste käitumist/praktikaid? Või nt tekitanud spontaanset kasutust, mis omakorda on muutnud algset ruumi planeeritud olemust?	Hyysalo, 2022; Manzini, 2019; Wyzcoff, 2010
III -Koht, kohatunnetus ja kohaloome (placemaking) avalikus ruumis	
• Mil määral saab koha tähendust Teie hinnangul teadlikult kavandada ja kujundada ning mil määral kujuneb see eeskätt kasutuse, harjumuste ja sotsiaalsete praktikate kaudu? • Kas keskväljaku projekti näitel on kvaliteetne ruumiline disain ja arhitektuur pigem loonud või muutnud koha identiteeti ja kohatunnetust? • Kuidas eristate mõisteid „ruum“ ja „koht“ avaliku ruumi kontekstis? Kas Teie hinnangul on keskväljak muutnud kogukonna jaoks „kohaks“ ? Kas pigem disaini tulemusena või sotsiaalse kasutuse ja kogemuse kaudu? • Millised tegurid Teie hinnangul kõige enam mõjutavad seda, kas inimesed tunnevad end mingis avalikus ruumis „kohal“? Nimeta mõned tegurid teie KOVi keskväljaku näitel. • On see universaalne tunnetus või paratamatult erinev eri kasutajagruppide jaoks? • Millist lisandväärtust võiks kogukonnaga koosloomeline lähenemine pakkuda linnade keskväljakute kavandamise protsessis võrreldes tavapärase planeerimis-ja projekteerimisloogikaga? Miks? • Kuidas jõuab kohaliku kogukonna teadmine ja kohatunnetus avaliku ruumi ruumilahendustesse? (milliste meetoditega sellist sisendit koguda?) • Kuidas kogukonna esindajad on osalenud koha identiteedi, sümbolite ja kasutusviiside sõnastamises?	Gehl, Manzini, 2019 Hyysalo, 2022 Wyzcoff, 2010 Ellery *et al*., 2021 Bovaird, 2007; Blomkamp, 2018

• Kui keskväljak on suunatud kõigile, kes sinna satuvad - siis kuidas see avaliku ruumi osa saab olla „kõigile“ehk erinevatele kasutajagruppidele loodud ja samal ajal säilitada tugeva eripärase kohatunnetuse? Milline on siin KOVi roll? • Kuidas kogute kogukonna esindajate kaudu infot ruumikasutuse ja kasutajakogemuse kohta? • Kui jah, siis kuidas ja mida tulemustega KOV ette võtab, kui selgub, et objekt ei vasta mingis osas kasutajate ootustele? • Kas kasutaja vaates „hea koht“ saab Teie hinnangul eksisteerida ilma tugevate igapäevaste funktsioonideta, teenusteta-ehk niiöelda kindla põhjuseta sinna tulla?	
IV -Avalik ruum kui võimaldaja: kasutajakogemus ja teenuse põhine lähenemine	
• Kuidas ja millises protsessi etapis kogusite kogukonna esindajate kaudu infot ruumikasutuse ja kasutajavajaduste kohta ning milliseid kasutajauuringu ja kaasamise meetodeid selleks kasutasite? • Kuidas on KOV avaliku ruumi disainimise protsessis taganud, et kaasamisse ja otsustusprotsessi oleksid kaasatud mitmekesiste vaatenurkadega osapooled — sh erinevate kogemuste ja vajadustega inimesed? • Millised on Teie hinnangul kolm peamist ruumi toimivuse või kvaliteedi indikaatorit, mis näitavad, et see toimib ka haavatavamate kasutajagruppide jaoks? • *Kuidas saab Teie hinnangul „ruum kui teenus“ mõtteviis aidata avaliku ruumi kavandamisel esile tõsta kasutaja vajadused (kohale saabumine, avalikus ruumis viibimine, infovajadus ja ruumi kasutamine kooskõlas tema vajaduste ja võimetega)? • Kui siis milliseid disainmõtlemise töövahendeid olete oma KOVis avaliku ruumi kavandamisel kasutanud, kas ka keskväljaku puhul? (nt kasutaja persoonad, töötoad, disainisprint, prototüüpimine, ajutised ruumisekkumised, disaini audit). Millised neist on olnud Teie hinnangul kõige tulemuslikumad ning millised vähem tulemuslikud – ja miks?	Hyysalo, 2022; Wyzkoff, 2010; Braunehielm, 2025 Liedtka, 2015; Stickdorn *et al*., 2021; Elsbach & Stigliani, 2018

• Kuidas ja millistel tingimustel aitavad prototüübid ja ajutised ruumisekkumised avaliku ruumi kavandamisel päriselt õppida ja lahendusi parandada, mitte ainult ideid visualiseerida?	
V -Ruumiloome protsess; osapoolte rollid, võimusuhted ja võimestamine	
• Kui peaksite kirjeldama ideaalset avaliku ruumi kavandamise protsessi – millised etapid on selles vältimatud ja millised on protsessi kõige kriitilisemad otsustushetked? • Kas keskväljaku mastaabi ja mõjuga avaliku ruumi objektide puhul oleks vajalik õigusakti või ka kaasamise hea tava tasandil reguleerida materjalide avalikustamist analoogselt planeeringute protsessiga? Millisel hetkel protsessist võiks sellest olla kõige enam kasu? • Kas Teie kogemuse põhjal olid keskväljaku ruumiloome protsessis rollid (otsustaja, looja, kasutaja jt) algusest peale selged või kujunesid need pigem protsessi käigus? • Millised rollid kipuvad avaliku ruumi kavandamises ajas tugevnema ja millised taanduma? Miks? • Kelle käes on tegelik otsustusõigus, kui ruumiloome professionaalsed, poliitilised ja kogukondlikud huvid põrkuvad? • Kuidas saab ruumiloome protsessis otsustajana osalev osapool võimestada kasutajaid osalema ja endi ootusi väljendama? Millised võtted on Teie praktikas nt keskväljaku projektis toiminud? • Millised töögrupid ja rollid olid protsessis esindatud? Kuidas oli korraldatud info liikumine nende vahel? • Millises keskväljaku ruumiloome etapis on protsess kõige enam takerdunud, milles on seisnenud peamised koostöö- või kommunikatsioonitõrked? Kuidas saaks neid vältida? • Millist rolli või käitumismustreid peaks väline ruumiloome ekspert KOVis avaliku ruumi protsessis osaledes vältima, et mitte piirata kasutajate ja teiste osapoolte sisulist panust? (Manzini)	Hyysalo, 2022; Manzini, 2019; Arnstein, 1969; Torfing, 2019; Wyzcoff, 2010; Braunerhielm, 2025 Vargo & Lusch, 2008; Planeerimisseadus, ehitusseadustik
VII Reflektiivne ruumiloome: sotsiaalne innovatsioon ja tulevikustsenaariumid	

• Mida valdkonna professionaalidel ja otsustajatel ette võtta olukorras, kui kavandatud ruum ei ole kujunenud kasutajate jaoks tähenduslikuks kohaks või selles on ilmselgeid puudusi? • Kuidas võiks kogukonna esindajate roll ruumiloomes tulevikus tugevneda? • Milliseid uusi mudeleid või töövorme võiks kasutada kogukondade võimestamiseks? • Kas KOVil on siinjuures ootusi ka uuele institutsioonile, riigiarhitekti büroole? • Kas „ruum kui teenus“ võiks mõtteviis mõjutada avaliku ruumi kavandamise ja elluviimise protsesse (nt lähteülesanne, projekteerimine, testimine, parendused faasides)? • Kuidas tagada, et kogukonna kaasamine loob pikaajalist koostöövõimekust? • Millised on kõige suuremad takistused uuenduslikuma ja õiglasema ruumiloome tekkeks Eestis? (raha, normid, ajapuudus, kompetentsid, vastutus). • Mida teeksite või olete juba teinud järgmises sarnases protsessis teisiti?	Manzini, 2019, Hasbruck, 2024 Hyysalo, 2022; Maa-ja ruumiameti põhimäärus

Lisa 13. Teoreetiliselt põhistatud intervjuu küsimustik keskväljakute arhitektuuribüroode esindajatele

Intervjuu kava on koostatud eesmärgiga analüüsida avaliku ruumi (keskväljakute) kavandamise protsessi neid väljakuid projekteerinud arhitektide vaates, lähtudes kasutajakeskse disaini, kohaloome ja inimkeskse innovatsiooni teoreetilistest käsitlustest. Küsimused tuginevad mh disainmõtlemise (Källström & Siljeklint, 2021), koostööpõhise disainiprotsessi (Manzini, 2019), kasutajate kaasamise (Hyysalo, 2016) ja kohaloome teooriatele (Ellery & Ellery, 2019).

Arhitektuuribüroo esindaja/ekspert	**Intervjueeritava eksperdi profiil**	**Teoreetiline taust ja allikad**
ABL 1, AB 2, AB3- 3 intervjuud	Pikaajaline ruumiloome valdkonnas tegutsemise kogemus. Kogemused avaliku ruumi objektide kavandamisega. Intervjueeritavad on konkreetsete keskväljakute arhitektuurikonkursside tulemusel elluviidud projektide autor(id).	
I plokk -Intervjueeritava taust ja professionaalne profiil		
• Kirjeldage oma kogemusi ruumiloome valdkonnas (avalik/era/kolmas sektor) ja kui pikalt oled valdkonnas tegutsenud? • Millistes rollides oled avaliku ruumi kavandamise protsessides osalenud- looja, tellija, kasutaja, kaasatu? • Milline on olnud kokkupuude EV100 programmi „Hea avalik ruum“ raames valminud linnaruumi projektidega, lisaks sellele, et konkreetse võidutöö oled koostanud?		Hyysalo, 2016; Manzini, 2019
II plokk - Avaliku ruumi väärtused ja eesmärk		
• Kui mõtled heale avalikule ruumile oma professionaalsest vaatest, siis milliseid väärtusi pead kõige olulisemaks? • Palun vali sellest nimekirjast enda jaoks 3 kõige olulisemat ja reasta need tähtsuse järjekorras. (näitan intervjueeritavale teooriast tuletatud tabelit / loendit) Kui midagi olulist on siit loetelust välja jäänud? Täienda		Gehl, 2010,lk 13; Ellery & Ellery, 2019; Jacobs, 1961; Carmona, 2019; Hyysalo, 2022; Manzini, 2019; Wyzkoff, 2010;

• Kelle vajadustest lähtumine on Sinu hinnangul ruumiloomes kõige olulisem? • Too näiteid, kus avalik uum on muutnud inimeste käitumismustreid? Või näiteid, kus ruum on disainitud selliselt, et võimaldab spontaanset kasutust ehk inspireerib kasutajat? Meenuta häid ja halbu näiteid? • Kui peaks ühe lausega kokku võtma, siis milline on ühe linna keskväljaku väärtus ja peamine roll täna?	
III -Koht, kohatunnetus ja kohaloome (placemaking) avalikus ruumis	
• Kuidas on Sinu kogemustes kvaliteetne ruumi disain tasakaalustanud, tugevdanud koha nõrka identiteeti ja kohatunnetust? • Kuidas eristad mõisteid „ruum“ ja „koht“ avaliku ruumi kontekstis? Millistel tingimustel või millises etapis muutub füüsiline ruum, nt keskväljak, „kohaks“? On teadlikult „koha“ indentideedi kujundamine Sinu hinnangul üldse võimalik’ • Millised tegurid Teie hinnangul kõige enam mõjutavad seda, kas inimesed tunnevad end mingis avalikus ruumis „kohal“? Nimeta mõned tegurid KOVi keskväljaku näitel • Kuidas arvestasite kohaliku konteksti ja identiteediga keskväjakute projektis ja milliseid meetodeid kasutasite “koha“ mõistmiseks? • Keskväljak on suunatud kõigile, kes sinna satuvad. Kuidas saab „kõigile“ehk erinevatele kasutajagruppidele loodud ja samal ajal säilitada tugeva eripärase kohatunnetuse? Milline on siin AB roll? • Kuidas on kogukonna esindajad Sinu praktikas osalenud koha identiteedi ja kasutusviiside sõnastamises ning kas on olnud olukordi, kus nende algatus muutis ruumilahenduse planeeritud „suunda“? • Kas keskväljaku toimivust atraktiivse kohana saab hinnata või mõõta –nt kirjeldada süsteemselt kvalitatiivsete või kasutajauuringu meetoditega? • Millist lisandväärtust võiks kohaloome lähenemine ja kogukonna aktiivsem osalemine pakkuda linnade keskväljakute kavandamise protsessis võrreldes tavapärase planeerimis-ja projekteerimisloogikaga? Miks? • Kas kasutaja vaates „hea koht“ saab Teie hinnangul eksisteerida ilma tugevate igapäevaste funktsioonideta, teenusteta-ehk niiöelda kindla põhjuseta sinna tulla?	Ellery & Ellery, 2019 Bovaird, 2007; Blomkamp, 2018 Gehl, Manzini, 2019; Hyysalo, 2022; Ellery & Ellery, 2019; Wyzcoff, 2010

IV -Avalik ruum kui võimaldaja: kasutajakogemus ja teenuse põhine lähenemine	
• Kuidas saab Sinu hinnangul „ruum kui teenus“ mõtteviis esile tõsta kasutaja vajadused (kohale saabumine, avalikus ruumis viibimine ja ruumi kasutamine kooskõlas tema vajaduste ja võimetega)? Kas oled kunagi oma praktikas selliselt ruumi loomisele lähenenud? • Palun too oma praktikast näiteid, milliseid disainmõtlemise töövahendeid oled teadlikult või ka teadmatult avaliku ruumi objektide kavandamisel kasutanud (nt persoona ehk arhetüüpne kasutaja, töötoad, disainisprint, prototüüpimine, ajutised ruumisekkumised, disainiaudit, järelhindamine). Millised neist on olnud kõige tulemuslikumad ning millised vähem tulemuslikud – ja miks? • Võrreldes „Hea avalik ruum“ programmi algusajaga on üha enam juttu kohaloomest ja ajutistest ruumisekkumistest ehk tegelikult prototüüpidest ja testimisest (mis on disainmõtlemise instrumendid). Kas Sinu arvates võiks neist meetoditest abi olla avaliku ruumi objektide kavadamisel? Kas neist on võimalik päriselt õppida ja parandusi teha, mitte üksnes ideid visualiseerida? • Disainmõtlemist iseloomustab ka katsetamise tulemusel muudatuste ellukutsumine. Kuidas suhtud autorina nn ruumi loomisel tehtud vigade paranduse temaatikasse? Nt on mõningad viimaste aastate jooksul keskväljakute suhtes läbiviidud auditid ja uuringud näidanud, et just haavatavamate kasutajagruppide vaates on parendused vajalikud? Milliseid mõtteid see teema tekitab, kuidas autori vaates see välja peaks nägema?	Källström & Siljeklint, 2021; Brown, 2009; Hyysalo, 2022; Wyzkoff, 2010; Braunerhielm, 2025; Liedtka, 2015; Stickdorn *et al*., 2021; Elsbach &Stigliani, 2018
V -Ruumiloome protsess; osapoolte rollid, võimusuhted ja võimestamine	
• Kui peaksite kirjeldama ideaalset avaliku ruumi kavandamise protsessi – millised etapid on selles vältimatud ja millised on protsessi kõige kriitilisemad otsustushetked? • Kas keskväljaku mastaabi ja mõjuga avaliku ruumi objektide puhul oleks vajalik õigusakti või ka kaasamise hea tava tasandil reguleerida materjalide avalikustamist analoogselt planeeringute protsessiga? Millisel hetkel protsessist võiks sellest olla kõige enam kasu? • Kas Teie kogemuse põhjal olid keskväljaku ruumiloome protsessis rollid (otsustaja, looja, kasutaja jt) algusest peale selged või kujunesid need pigem protsessi käigus? • Millised osapooled mõjutasid Sinu kogemuse järgi kõige enam keskväljaku lahenduse lõplikku kujunemist ja kuidas see praktikas avaldus?	Hyysalo, 2016; Manzini, 2019; Vargo & Lusch, 2008; Wyzcoff, 2010; Ellery & Ellery, 2019

• Kelle käes on sellises protsessi tegelik otsustusõigus, kui nt professionaalsed, poliitilised ja kogukondlikud huvid põrkuvad? • Kuidas saab ruumiloome eksperdina osalev osapool ehk arhitekt võimestada kasutajaid osalema ja endi ootusi väljendama? Millised võtted on Sinu praktikas toiminud? • Millised töögrupid ja rollid olid protsessis esindatud? Kuidas oli korraldatud info liikumine nende vahel, mis toimis hästi? • Millises keskväljaku ruumiloome etapis on protsess kõige enam takerdunud, milles on seisnenud peamised koostöö- või kommunikatsioonitõrked, „katkestused“ ? Kuidas saaks juba kavandamise, projekteerimise faasis neid vältida, mida teha teisiti? • Millist rolli või käitumismustreid peaks ruumiloome ekspert avaliku ruumi protsessis vältima, et mitte piirata kasutajate ja teiste osapoolte sisulist panust?	
VII Reflektiivne ruumiloome: sotsiaalne innovatsioon ja tulevikustsenaariumid	
•Kuidas kujundada avaliku ruumi kavandamise protsess mitte üksnes füüsilise objekti valmimiseks, vaid aktiivset osalust, koostööd ja uusi ühiseid praktikaid loovaks protsessiks? On see ruumilahenduse autori /looja vaates üldse vajalik ja kes peaks seda sel juhul eestvedama? •Milliseid uusi mudeleid või töövorme võiks kasutada kogukondade võimestamiseks, kas on olnud häid kogemusi teistes protsessided peale „Hea avaliku ruumi„ programmi ? •Kas keskväljaku tüüpi või muu olulisema mõjuga objekti puhul näete ka siinjuures rolli uuel institutsioonil, riigiarhitekti bürool? •Kas Sinu arvates saab head avalikku ruumi hinnata või mõõta –nt kirjeldada süsteemselt kvalitatiivsete või kasutajauuringu meetoditega „teenuse kvaliteedinäitajaid”? (nt viibimise aeg, kasutusotstarbed, turvatunne jne) •Mida on otstarbekas valdkonna professionaalidel ja otsustajatel ette võtta olukorras, kus kavandatud ruum ei ole kujunenud kasutajate jaoks tähenduslikuks kohaks või selles on ilmselgeid puudusi? Millised on kõige suuremad takistused uuenduslikuma ja õiglasema ruumiloome tekkeks Eestis? (raha, normid, ajapuudus, kompetentsid, vastutus). Mida teeksite või olete juba teinud järgmises sarnases protsessis teisiti?	Hyysalo, 2016; Manzini, 2019; Källström & Siljeklint, 2021 Ellery, & Ellery, 2019; Gehl, 2010;. Brown, 2009;

Lisa 14: Intervjuude kava

Grupp	Fookus	Kood	Intervjueeritava roll	Kuupäev	Koht	Kestus	Formaat
I Ruumiloome eksperdid	Ekspertvaade keskväljakute ruumiloome protsessile, „väline“ vaatleja. Avalik ruum kui väärtus; trendid; hinnangud; soovitused	RL1	Kohaloome ekspert	25.01.2026	Tartu	2h 15min	Individuaal-intervjuu
		RL2	Urbanist	05.02.2026	Tallinn	1h 30min	Individuaal-intervjuu
		RL3	Avaliku ruumi ekspert	12.02.2026	Tartu	1h 15 min	Individuaal-intervjuu
		RL4	Avaliku halduse ja ruumiloome ekspert	12.02.2026	Tartu	1h 15 min	Individuaal-intervjuu
II Kohalikud omavalitsused	KOV roll ja kogemus; sisend parendusteks	KOV1	KOV arhitektid ja ruumiloome eksperdid	13.02.2026	Elva	2h	Individuaal-intervjuu
		KOV2	Keskväljakute protsessis osalenu	12.02.2026	Rapla	1h 30min	Individuaal-intervjuu
		KOV3	Keskväljakute protsessis osalenu	13.03.2026	Tõrva	1h 30min	Individuaal-intervjuu
III Arhitektuuri-bürood	AB roll ja kogemus; sisend parendusteks	AB1	Keskväljakute arhitektuurse lahenduse autor	25.03.2026	Tallinn	1h 30min	Individuaal intervjuu
		AB2	Keskväljakute arhitektuurse lahenduse autor	25.03.2026	Tallinn	1h 30min	

		AB3	Keskväljakute arhitektuurse lahenduse autor	25.03.2026	Tallinn	1h 30min	
IV Eesti Arhitektide Liit	Programmi tulemuste arutelu ja uuringu tulemustereflektsioon; soovitused	EAL	EAL direktor ja EAL poolne programmi „Hea avalik ruum“ eestvedaja	25.03.2026	Tallinn	1h 15 min	Grupiintervjuu
V Maa-ja ruumiamet	Laiemad trendid ruumiloome, koos- ja kohaloome valdkonnas. Ekspertide hinnangud „Hea avalik ruum“ projektile. Uuringu tulemuste arutelu, soovitused edasiseks	MaRu	Riigis ruumiloome valdkonna eest vastutav ametkond	27.03.2026	Tallinn	1h 30min	Töötuba

Lisa 15: Uuringu alusel loodud persoonad

I grupp ruumiloome eksperdid, „kõrvalpilk“

ALISA

KOHALOOME EKSPERT, URBANIST
PROFIL: KOMBINEERIB TEOORIA JA PRAKTIKA

Vanus 45-55
Taust: arhitektuur, maastikuarhitekt, taktikaline urbanist
Erasektor, akadeemiline töö

AVALIKU RUUMI VÄÄRTUSED

Inimlik “mõõtkava”
Kasutatavus + turvalisus
Identiteet + kaasavus
Looduslik komponent

“Hea ruum kujuneb ajas koos seda kasutavate inimestega”

EESMÄRGID

Luua tähenduslikke kohti
Tugevdada kogukonna ja ruumi suhet
Arendada metoodikaid

MOTIVATSIOON

Inimkeskne ruum
Koha identiteet
Usalduse loomine osapoolte vahel
Kollektiivne looming

VALUPUNKTID

Ruum on liiga disainikeskne
Universaalsed, mitte unikaalsed lahendused
Nõrk sisuline kaasamine
Kasutaja ei tunne ruumi “enda omana”

EMPAATIA

Kas inimene tahab siin olla?	**Mõtleb**
Vastutus	**Tunneb**
“Ruum mõjutab rohkem kui arvame?”	**Ütleb**
Testib, analüüsib nõustab	**Teeb**

TAIPAMINE

“Koht” ei teki disainist vaid kasutusest ja tähendusest

KAJA

RUUMILOOME EKSPERT, PRAKTIK, PROTSESSIJUHT, STRATEEGILINE MÕTLEJA

Vanus 35-45
Taust: ruumiline planeerimine ja avalik haldus
Avalik sektor+ teeb ka projekte erasektoris

AVALIKU RUUMI VÄÄRTUSED

Inimlik “mõõtkava”, mugav viibida
Igapäevane kasutatavus, aktiivne elu
Tasakaalustatud ja teostatav lahendus
Kulutõhusus

“Hea ruumilahendus peab olema mitte ainult projektis visuaalselt kaunis vaid ka päriselt teostatav”

EESMÄRGID

Tasakaalustada erinevad huvid
Koordineerida projekt eduka lõpuni
Luua tõrgeteta toimiv ruum

MOTIVATSIOON

Kollektiivselt loodud elluviidav ja aktsepteeritud lahendus
Inimkeskne ligipääsetav ruum
Leida koha identiteet

VALUPUNKTID

Vastandlikud ootused
Aja -ja ressursipuudus
Poliitilised mõjutused

EMPAATIA

Kas see on teostatav?	**Mõtleb**
Surve, vastutus	**Tunneb**
“Peame leidma kompromissi?”	**Ütleb**
Juhib, peab läbirääkimisi, võrgustub	**Teeb**

TAIPAMINE

Hea ruum tekib, kui selle kavandamise käigus suudame osapoolte vahel “sildu“ ehitada

Lisa 15 järg

II grupp KOV persoonad-juhtimistasand ja ruumiloome eksperdi tasand

KERT

KOHALIKU OMAVALITSUSE JUHT, TÄITEVVÕIMU ESINDAJA

Vanus 40-55
Taust: juhtimine+ ehitus ja projektijuhtimine
Avalik sektor- tellija, vastutaja

AVALIKU RUUMI VÄÄRTUSED

Igapäevane kasutatavus, aktiivne elu
Kohalik identiteet ja tähenduslikkus
Paindlikkus ja muutumisvõime ajas

Hea avalik ruum sünnib siis, kui tellija teab, mida ta tahab

EESMÄRGID

Luua toimiv, kasutatav ja elav avalik ruum
Tõsta koha identiteeti ja luua ruum, mille üle saab uhkust tunda
Tagada, et investeering kestab ka veel 10+ aasta pärast
Saavutada sobiv tasakaal funktsiooni ja esteetika vahel

MOTIVATSIOON

Soov teha otsuseid, millel on päris mõju linnale
Uhkus hästi õnnestunud projektide üle
Vastutustunne kogukonna ja tuleviku ees

VALUPUNKTID

Ressurss ja kompetentsi piiratus
Kogukond ei pruugi mõista kvaliteetse ruumi väärtust
Surve teha projekt soodsamalt kvaliteedi arvelt

EMPAATIA

Kas see projekt õnnestub edukalt?	**Mõtleb**
Vastutust kodukoha tuleviku eest	**Tunneb**
"Kaasamisel peab olema mõte, see ei tohi olla näiline"	**Ütleb**
Juhib, sekkub detailidesse tasakaalustab osapooli, põhjendab valikuid	**Teeb**

TAIPAMINE

"Hea ruum "liimib" inimesed kokku – isegi ilma sündmusteta."

MART

KOHALIKU OMAVALITSUSE ARHITEKT, VALDKONNAJUHT,

Vanus 35-55
Taust: arhitektuuri haridus, täiendanud end jooskvalt ruumiloome valdkonnas
Avalik sektor, kogemus projekteerimise valdkonnas erasektoris

AVALIKU RUUMI VÄÄRTUSED

Sotsiaalne mitmekesisus ja õiglane linn
Igapäevane kasutus ja aktiivne elu
Koha identiteet ja tähenduslikkus
+NB! nn baastase -:turvalisus, ligipääsetavus, hooldatavus

"Hea ruum teenib kasutajat"

EESMÄRGID

Tasakaalustada kogukonna, poliitika ja ekspertide ootused
Viia ruumiprojektid ideest teostuseni
Tagada, et loodud ruum oleks tõrgeteta kasutatav ja kestlik

MOTIVATSIOON

Vastutustunne, et loodud ruum päriselt toimiks ka tulevikus
Soov näha, et ruum toob inimesed kokku ja elavneb
Soov vältida lahendusi, mis on ilusad, aga ei tööta

VALUPUNKTID

Väiksemas omavalitsuses ainuke arhitekt
Aja -ja ressursipuudus
Poliitilised mõjutused
Erinevate osapoolte ootuste "tõlkimine" vajab arendamist

EMPAATIA

Ruum ei ole ainult esteetika, see on linnasüsteemi osa	**Mõtleb**
Vastutus, ajaline surve, kartus uusi meetodeid proovida	**Tunneb**
"Äkki kogukond ei võta ruumi nö omaks?"	**Ütleb**
Juhib ruumiloome protsesse, selgitab, (vajadusel visualiseerib), sh poliitilisele tasandile.	**Teeb**

TAIPAMINE

Me arvame, et me teame, mida inimesed vajavad aga tegelikult peaksime küsima.

Lisa 15 järg

III grupp ABd/autorid

OLIVER

KESKVÄLJAKU ARHITEKTUURIKONKURSI VÕIDUTÖÖ AUTOR, KONTSEPTUAALNE MÕTLEJA

Vanus 35-50
Taust: arhitektuuri haridus, kogemused konkursside teel valitud avaliku ruumi projektidega
Erasektor:praktik

AVALIKU RUUMI VÄÄRTUSED

Koha identiteet ja tähenduslikkus
Igapäevane kasutatavus ja aktiivne elu
Paindlikkus ja muutumisvõime ajas

"Me loome konteksti. kus elu saab juhtuda"

EESMÄRGID

Saavutada selge kontseptsiooniga avaliku ruumi loomine
Autorina hoida lahenduse "tuuma" kogu kavandamise protsessi vältel
Luua ruum, mis toimib nii igapäevaselt kui sündmustel
Tagada, et lahendus kestab ajas

MOTIVATSIOON

Soov luua tähenduslik ja tugev ruumiline tervik
Professionaalne vastutus kvaliteedi eest
Tahe teha projekte, mis päriselt ellu viiakse

VALUPUNKTID

Hea idee kaob kompromissides
Võidutööd ei realiseeru
Lähteülesanne on nõrk või segane
Liiga lai või hiline kaasamine= "killustunud" tulemus
Inimesed ei suhtu avalikku ruumi hoolivalt

EMPAATIA

Ruum peab võimaldama, mitte määrama	**Mõtleb**
Vajadust kaitsta oma ideed	**Tunneb**
"Liiga palju kompromissi ei ole hea"	**Ütleb**
Hoiab kontseptsiooni, struktureerib, on kuraator	**Teeb**

TAIPAMINE

"Hea ruum ei sünni alati kompromissidest – vaid tugevast ideest, mis suudab ajas kohaneda."

MAI

KESKVÄLJAKU ARHITEKTUURIKONKURSI VÕIDUTÖÖ AUTOR, LÄHTEÜLESANNETE KOOSTAJA, KONTEKSTI TÕLGENDAJA

Vanus 35-50
Taust: arhitektuuri haridus, kogemused arhitektuurikonkursside protsessidega ja avaliku ruumi projektidega
Erasektor:praktik

AVALIKU RUUMI VÄÄRTUSED

Koha identiteet ja tähenduslikkus
Igapäevane kasutatavus ja aktiivne elu
Paindlikkus ja muutumisvõime ajas

"Oluline on mõista kontekst, kuhu sekkume"

EESMÄRGID

Vältida pealiskaudseid lahendusi ja jõuda tegelike kasutusmustriteni
Siduda ruum kohaliku identiteedi ja kontekstiga
Tagada, et lahendus on mõistetav ja omaks võetav

MOTIVATSIOON

Rõhutab kasutajast ja kohast lähtuvat lähenemist
Tahe tuua protsessi rohkem teadlikkust ja kaasamist
Saavutada hea kontakt ja koostöö protsessi osapooltega

VALUPUNKTID

KOV ja arhitekti töömeetodid on erinevad
Otsused ei toetu alati ruumilisele loogikale
KOV eeltöö ruumiloome protsessiks on ebapiisav
Kogukond ei tule alati kaasa
Kaasamine võib viia vastandumiseni

EMPAATIA

Kas oleme piisavalt hästi konteksti mõistnud?	**Mõtleb**
Vajadust teha otsuseid teadlikult, mitte oletuste põhjal	**Tunneb**
"Kuidas inimesed seda ruumi päriselt kasutavad?"	**Ütleb**
Kaardistab, vahendab, struktureerib sisendi	**Teeb**

TAIPAMINE

"Ruum peab tulenema kohast ja kasutajast – muidu ei teki sidet."

Lisa 15 järg

IV grupp Programmi eestvedaja, erialaliidu esindaja

SIIM

AVALIKU RUUMI PROTSESSIDE EESTVEDAJA, ERIALALIIDU ESINDAJA, "VÄLINE PILK", STRATEEG

Vanus 50-55
Taust: arhitektuuri haridus, tugevalt seotud erinevate avaliku ruumi projektidega, süsteemne ja kriitiline mõtleja,
Erasektor: arhitekt, arhitektuuri teoreetik

AVALIKU RUUMI VÄÄRTUSED

Paindlikkus ja muutumisvõime ajas
Koha identiteet ja tähenduslikkus
Igapäevane kasutatavus ja aktiivne elu

"Keskväljak ei ole lihtsalt plats – see on kogu linna süda ja katalüsaator"

EESMÄRGID

Luua tugevad keskused (keskväljak + peatänav)
Anda KOV-ile pikem visioon, mitte üksik projekt
Käivitada areng (ka erasektori investeeringud)
Tõsta koha identiteeti ja enesekindlust

MOTIVATSIOON

Soovib päriselt keskkonda muuta, mitte ainult konkurssi ja jooniseid näha- valmis projektid
Vajadus korrastada kogu kavandamise süsteemi mitte ainult ruumi ennast
Missioonitundega tegutsedes loodab näha KOVi "'ärkamist"

VALUPUNKTID

Pidevate poliitiliste muutuste tõttu "mälu kaob" ja head ideed visatakse lihtsalt minema- ei mõisteta ruumi tähtsust
Rahastusmeetmed ei arvesta KOVide suurust ja võimalusi
Kohati ajaline surve pärsib head protsessi
Kaasamine ei tööta alati (nt kogukond ei tule kaasa või arvamuste paljusus)

EMPAATIA

Kui me sekkume õigesti, muutub terve linnaloogika	**Mõtleb**
KOVid ei taju ise oma ruumi potentsiaali, tuleb minna appi otsustama	**Tunneb**
"Probleem ei ole teadmistes, vaid süsteemis (raha, poliitika, protsessid)"	**Ütleb**
Sõnastab ise ruumi potentsiaali teiste eest, pakub lahenduse ja "müüb" ideed	**Teeb**

TAIPAMINE

"Ruum peab toimima mitte ühe projektina vaid laiemas kontekstis, looma võimalusi tuleviku arenguteks"

Lisa 16. Huvi-mõju maatriksite koondmaterjal

KOV 1, KOV 2, KOV3:

KOV 1:

Huvi/ mõju maatriks näitab, et keskväljaku projekti kujundamine on pigem tellija- ja eksperdikeskne. Kõrge mõju ja huviga positsioonil on kohalik omavalitsus ning arhitektuurilahenduse autorid, kes määravad projekti suuna ja lõpptulemuse. Lõppkasutajad paiknevad küll kõrge huviga, kuid madala mõjuga alal, mis tähendab, et nende roll on pigem informeeritav ja konsultatiivne. Seega ei ole kasutajate vaade otsustusprotsessis tuntav. Peamised järeldused, et otsustusvõim on koondunud KOV-i ja arhitektide kätte. Kasutajate huvi on kõrge, kuid mõju piiratud. Protsess ei ole olemuselt koosloomeline, vaid pigem ekspert- ja tellijakeskne. Kasutajate kaasamine toimub pigem hilises või piiratud mahus. Maatriks peegeldab kooskõlas intervjuuga, et kasutajate varasem ja sisulisem kaasamine aitaks suurendada ruumi vastavust tegelikele vajadustele.

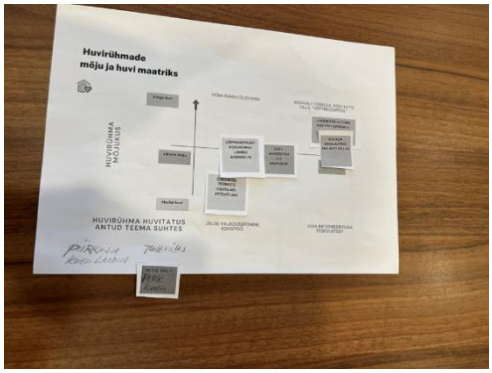

Lisa 16 järg

KOV 2:

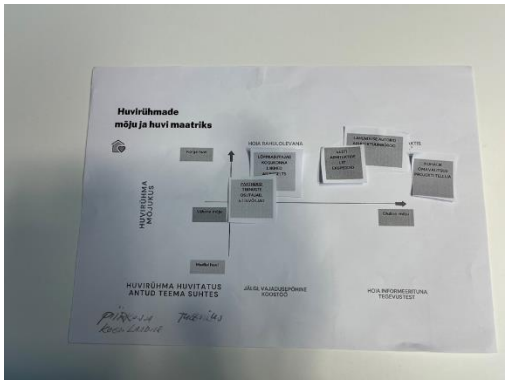

KOV 2 huvirühmade mõju ja huvi maatriks peegeldab kohaliku omavalitsuse esindaja vaadet avaliku ruumi kavandamise protsessile, tuues esile selge jaotuse otsustusvõimu ja osaluse vahel. Kõrge mõju ja kõrge huviga positsioonil paikneb eelkõige kohalik omavalitsus kui projekti tellija, kelle roll on protsessi juhtimine ja lõplike otsuste tegemine. Samasse mõjualasse kuuluvad ka lahenduse autorid ehk arhitektuuribürood ning erialaeksperdid, sealhulgas Eesti Arhitektide Liit. Osapoolte positsioneerimine viitab, et ruumilahenduse kvaliteet ja suund kujunevad eeskätt professionaalse ekspertiisi ja tellija koostöös. Lõppkasutajad ehk kogukonna liikmed on paigutatud kõrge huviga, kuid võrreldes eelnevatega mõnevõrra madalama mõjuga positsioonile. Samas on nende asetus siiski suhteliselt keskme lähedal, mis viitab sellele, et kogukonna rolli tajutakse olulisemana kui pelgalt formaalne kaasamine. See võib osutada püüdlusele liikuda sisulisema kaasamise suunas, kuigi otsustusõigus jääb endiselt institutsionaalsete osapoolte kätte. Partnerid, teenuste osutajad ja ettevõtjad paiknevad maatriksi keskosas, viidates nende rollile protsessi toetavate ja elluviimist mõjutavate osapooltena. Nende huvi ja mõju on tasakaalus, kuid mitte domineeriv, peegeldades nende pigem operatiivset rolli.

Kokkuvõtvalt joonistub maatriksist välja eelmisest veidi tasakaalustatug, kuid selgelt hierarhiline mudel. Otsustusõigus on koondunud tellija ja ekspertide kätte, samas kui kogukonna roll on oluline, kuid piiratud. Võrreldes Elva võidutöö arhitekti poolt Elva kohta esitatuga võib täheldada mõningast nihkumist kogukonna suurema mõjukuse suunas. See võib viidata erinevatele arusaamadele kaasamise rollist avaliku ruumi

Lisa 16 järg

kavandamises. Maatriks viitab, et kuigi kaasamise olulisust teadvustatakse, on otsustusstruktuur endiselt valdavalt institutsionaalne, kus lõplik mõju jääb avaliku sektori ja ekspertide kätte.

KOV 3:

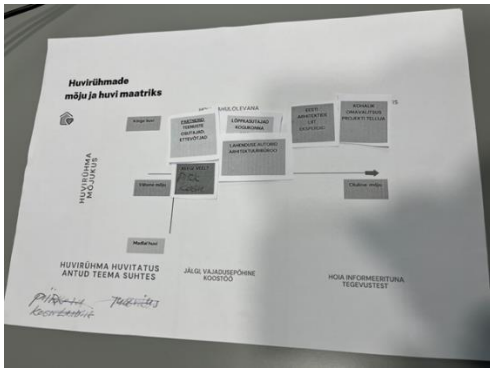

KOV esindaja koostatud huvirühmade maatriks peegeldab ruumiloome protsessi kui selgelt juhitud ja hierarhilist süsteemi, kus otsustusõigus ja mõju on koondunud institutsionaalsete osapoolte – eelkõige omavalitsuse ja arhitektide – kätte. Kuigi kogukonnal ja partneritel on tajutavalt kõrge huvi, jääb nende mõju protsessile piiratuks. Kaasamine pigem instrument informeerimiseks "mida me teeme", mitte sisulisele koosloomele.

Autorid arhitektuuribürood huvi-mõju maatriks (AB1, AB2, AB3)

AB 1

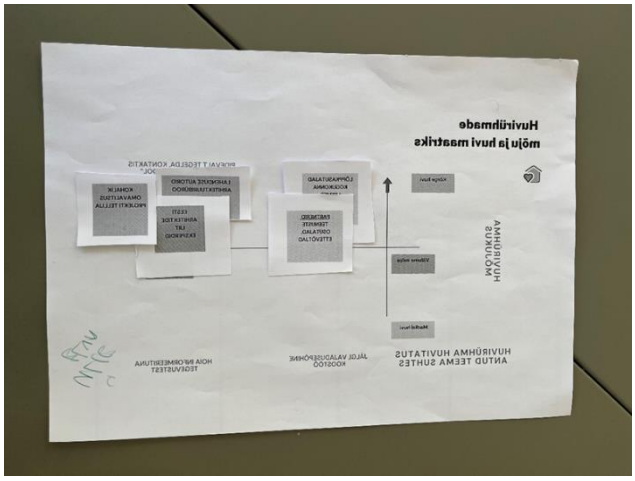

Lisa 16 järg

Huvi, mõju maatriksi kokkuvõte

Huvirühmade huvi–mõju maatriksist joonistub välja, et keskväljaku kavandamine ei toimu ühe selge hierarhia järgi, vaid eri osapoolte vahelise tasakaalu otsimisena. Lõppkasutajad ja kogukond on selgelt kõrge huviga – nemad hakkavad ruumi igapäevaselt kasutama ja seetõttu on nende ootused väga tugevad. Samas nende mõju otsustele jääb pigem kaudseks. Arhitektina tähendab see, et kuigi kasutaja on pidevalt mõttes kohal, ei jõua tema hääl alati otseselt otsustuslauale, vaid tuleb tõlkida läbi teiste osapoolte.Samas paiknevad lahenduse autorid ehk arhitektuuribüroo kõrge huvi ja suure mõjuga tsoonis. Nende huvi on aga teistsugune – see ei ole ainult kasutus, vaid ruumilise terviku ja kvaliteedi loomine. Sarnases positsioonis võib näha ka eksperte ja erialaorganisatsioone, kes aitavad hoida professionaalset taset, eriti protsessi algfaasis. Kohalik omavalitsus kui tellija on samuti tugeva mõjuga osapool, kelle kaudu kujunevad nii otsused kui ka projekti raamid. Partnerid, nagu ettevõtjad ja ehitaja, on protsessis pigem toetavas rollis, kuid nende mõju avaldub väga konkreetselt – läbi selle, mis on päriselt teostatav ja millised lahendused lõpuks ellu viiakse. Arhitekti vaates tuleb eri osapoolte ootusi tõlgendada ja omavahel sobitada.

AB1 Lisakommentaar AB1:“Lõppkasutaja, kogukonna liikmed - kindlasti kõrge huvi, aga mõju on pigem seal keskel, mitte hullult suur. Lahenduse autorid, arhitektuuribüroo - kõrge huvi ja mõju ka väga suur, kuigi nende huvi on natuke teistsugune. Arhitektide liit ja eksperdid on võib-olla autoritega suhteliselt samas tsoonis. Kohalik omavalitsus on ka kindlasti seal, kus mõju on väga suur. Coop ja teised partnerid või teenuseosutajad on samuti oma rolliga olemas, aga neid vist rohkem ei ole. Ehitaja tuleb ka partnerina sinna juurde.“

Lisa 16 järg

AB 2

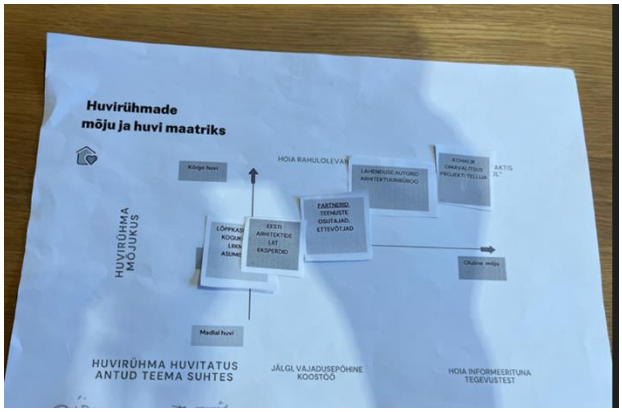

AB2 Keskväljaku arhitekti koostatud huvirühmade maatriks näitab, et ruumiloome ei ole sirgjooneline ega ühe osapoole juhitud protsess, vaid pigem erinevate huvide ja ootuste pidev põimumine. Kohalik omavalitsus ja tellija näevad protsessi selgelt juhitavana – nende jaoks on oluline hoida kontrolli nii otsuste kui ka tulemuse üle. Arhitektina tähendas see pidevat tasakaalu otsimist nende ootuste ja ruumilise terviku vahel.Partnerid ja ettevõtjad vaatavad projekti pigem võimalusena – nende huvi on seotud sellega, kuidas ruum töötab ja mida see võimaldab. Aktivistid toovad protsessi juurde kriitilise vaate, küsivad küsimusi ja sunnivad otsuseid paremini läbi mõtlema.Kogukonna roll on - huvi on suur, sest nemad hakkavad ruumi igapäevaselt kasutama, kuid nende mõju otsustele on pigem kaudne. Arhitekti jaoks tähendab see, et kuigi nende vajadused on väga olulised, jõuavad need lahendustesse tihti teiste osapoolte eelkõige KOV tõlgenduse kaudu. Ekspertide, näiteks erialaorganisatsioonide roll on ajas muutuv – nad on rohkem kohal alguses, kui pannakse paika suurem visioon, kuid hiljem nende otsene osalus väheneb.Protsess on dünaamiline. Arhitekti roll on selles kõige keskel neid erinevaid vaateid kokku tuua ja neist toimiv tervik kujundada.

Lisa 16 järg

AB 3:

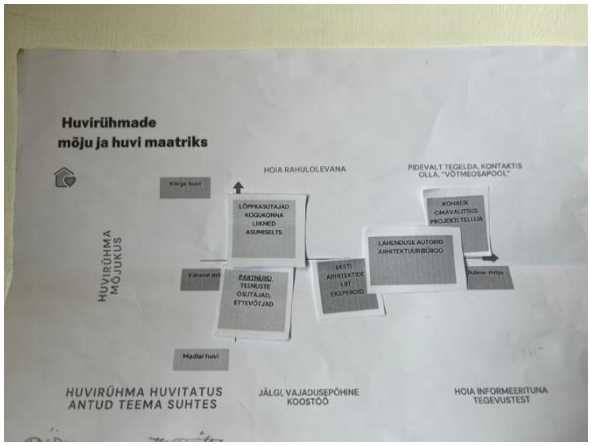

AB3 Arhitektuuribüroo koostatud huvi–mõju maatriks näitab keskväljaku kavandamist üsna selgelt juhitud protsessina, kus osapoolte rollid on paika pandud ja prioriseeritud. Kõige olulisemas tsoonis on kohalik omavalitsus kui tellija ning arhitektuuribüroo kui lahenduse autor – neid nähakse võtmeosapooltena, kellega tuleb pidevalt suhelda ja kelle käes on ka peamine otsustusõigus. Kogukond ehk lõppkasutajad on küll väga huvitatud, kuid nende mõju on väiksem, mis viitab sellele, et nende roll on pigem tagasiside andmine ja tulemusega rahulolu kujunemine, mitte otsuste tegemine. Partnerid ja teenuseosutajad kaasatakse vastavalt vajadusele ning ekspertide roll jääb pigem nõuandvaks. Kokkuvõttes jätab maatriks mulje praktilisest ja toimivast tööriistast, kuid samas ka protsessist, kus otsused sünnivad eelkõige kitsamas ringis ning laiem kaasamine on pigem toetav kui suunav.

Lisa 16 järg

Programmi eestvedaja ja erialaliidu esindaja vaade protsessis osapoolte huvi-mõju vaates, kokku ca 12 keskväljaku kogemuse pealt vaadatuna

EAL

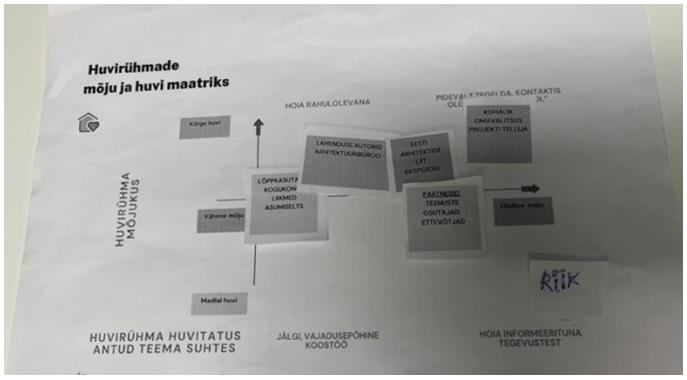

EAL- Arhitektide Liidu poolt kogu keskväljakute programmi vaates koostatud huvi–mõju maatriks näitab protsessi veidi tasakaalustatumana kui üksiku projekti tasandil, kuid toob selgelt esile ka ühe olulise lisamõõtme – riigi rolli. Kui kohalik omavalitsus ja arhitektuuribüroo paiknevad jätkuvalt kõrge mõju tsoonis, siis riik on siia lisatud eraldi ja tugeva mõjuga osapoolena, mis peegeldab programmi rahastusloogikat. Intervjuude põhjal ilmneb, et just riiklik tugi oli mitmete projektide realiseerumise eelduseks, andes protsessile selge suuna ja võimaldades selle üldse ellu viia. Kuigi maatriksis on kogukonna roll mõnevõrra tugevamalt esile toodud kui üksiku projekti vaates, jääb see siiski pigem keskmise mõjuga tasemele. See viitab, et kasutaja perspektiiv on küll teadvustatud ja väärtustatud, kuid ei määra otsuseid samaväärselt institutsionaalsete osapooltega. Seega joonistub välja ruumiloome protsess, kus lisaks kohaliku tasandi otsustajatele on võtmeroll ka riigil kui rahastajal ja suunajal. Arhitekti vaates tähendab see, et protsess ei ole ainult kohalike huvide tasakaalustamine, vaid ka laiemate poliitikate ja rahastusmehhanismide tõlkimine konkreetseks ruumiks.

Lisa 16 järg

Huvi -mõju maatriksi koondvaade (KOV1-3, AB1-3 ja EAL hinnangu baasil)

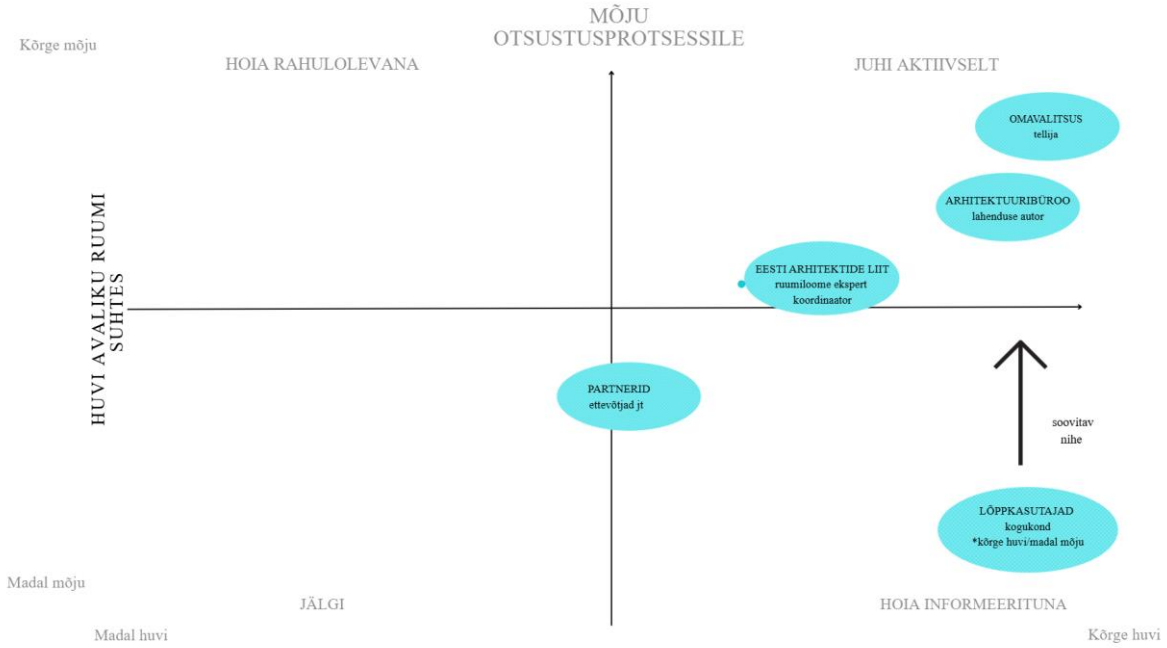

Peamine leid: kõigi 6 vastanu põhjal (KOV1, KOV 2, KOV 3 ja AB1,AB2 ja AB3) on lõppkasutajal kõrge huvi avaliku ruumi kavandamise suhtes, kuid piiratud mõju otsutusprotsessile. Otsustusvõim koondub KOVi ja arhitektide kätte, kogukonda pigem informeeritakse kui kaasatakse sisuliselt.

Lisa 17. Koosloome töötuba veebis

Käesolev lisa esitab 2026. aasta veebruaris toimunud veebitöötoa käigus kogutud tagasiside sünteesi keskväljakute kavandamise „nagu on“ protsessikaardi kohta. Autor koostas dokumendianalüüsi põhjal graafilise „nagu on“ protsessikaardi „Hea avalik ruum“ programmi raames toimunud arhitektuurikonkursside kaudu kujunenud linnade keskväljakute kavandamise protsessist. Koostöös Eesti Arhitektide Liidu (EAL) direktoriga, kes oli programmi üks eestvedajaid, viidi 15. jaanuaril 2026 läbi töötuba, mille käigus täpsustati protsessiskeemi ning lisati EAL-i märkused.

Töötuba viidi läbi veebikeskkonnas. Osalejatel paluti tutvuda protsessikaardi A-versiooniga ning esitada ettepanekuid nii graafilisel kui ka tekstilisel kujul, lähtudes ruumikasutaja vaatenurgast. Lisaks oli võimalik esitada vabavormilisi ettepanekuid, tuginedes professionaalsele kogemusele. Sisendi andsid viis avaliku ruumi protsessides erinevates rollides osalejat (sh AB1, KOV1 ja KOV2) ning kaks ruumiloome eksperti (RL1 ja RL3), kellel on ulatuslik kogemus koos- ja kohaloome meetodite rakendamisel ning arhitektuurikonkursside kaudu kavandamise protsessides. Küsimuste koostamisel lähtuti töö teoreetilises osas käsitletud koos- ja kohaloome käsitlustest. Vastused esitati autorile e-posti teel nii skeemide kui ka tekstiliste ettepanekutena.

Kontrollküsimused/ teemad, millele paluti mõelda olid järgmised:

1. Millistes etappides on oluline saada infot kaustajate vajadustest (erinevad kasutajagrupid);

2. Millistes etappides on kasulik saada kasutajate peegeldust senitehtule, et teha vajadusel muudatused, parandused;

3. Millised on võtmekohad, kus KOV oma kogukonna tundjana peab olema ise "otsustaja" rollis ja ekspertide roll võiks pigem tagaplaanil.

4. Protsessiskeemi paluti käsitleda nii institutsionaalsest kui ka kohaloome vaatenurgast.

Lisa 17 järg

Tagasisidet koondati „nagu on“ versiooni loogika põhjal.

1. Protsessi algus ja eeltöö

Osalejad tõid esile, et protsessi algus ei ole piisavalt struktureeritud ning eeltöö roll on alahinnatud. RL3 ja AB1 märkisid, et avalik arutelu peaks toimuma enne lähteülesande koostamist, et koguda sisendit kohalike vajaduste ja ootuste kohta. KOV2 ja RL1 rõhutasid süsteemse eeluuringu ja kohapõhise analüüsi vajalikkust.

Lisaks leiti, et huvigruppe tuleks kaasata juba protsessi algfaasis ning kaasamine peaks olema järjepidev kogu protsessi vältel. Praegune kaasamine on pigem episoodiline ega ole protsessi integreeritud osa. Mitme osaleja hinnangul viitab eeltöö puudumine süsteemsele probleemile, kus otsustamine eelneb probleemi mõtestamisele.

2. Lähteülesande koostamine ja rollid

Tagasiside põhjal on lähteülesande koostamine üks protsessi olulisemaid etappe, kuid selle kvaliteet on ebaühtlane ning kasutajate sisend jääb sageli ebapiisavaks.

RL3 ja KOV1 rõhutasid, et selle etapi kvaliteet sõltub suuresti koostaja subjektiivsest lähenemisest ning kaasamise ulatusest. Sama tähelepanek tehti ka Eesti Arhitektide Liidu 15. jaanuari 2026 töötoas. Märgiti, et kasutajate ja huvigruppide sisend ei jõua sellesse etappi piisaval määral. Samuti ilmnes rollide ebaselgus Eesti Arhitektide Liidu, kohalike omavalitsuste ja ekspertide vahel. Selle tulemusena sõltub protsessi kvaliteet sageli konkreetse omavalitsuse võimekusest ja praktikast.

3. Konkursi faas ja avalik arutelu

Osalejad leidsid, et avalik arutelu on pigem formaalne kui sisuline. Tagasiside ei kandu alati edasi järgmistesse etappidesse, mis viitab lineaarsele, mitte iteratiivsele protsessile.

RL1 hinnangul on kohaloome põhimõtted osaliselt esindatud, kuid nende rakendamine ei ole süsteemne. RL3 märkis, et avalikud arutelud on sageli ühepoolsed ning ei toimi sisulise dialoogina. Samuti puudub finalistide tööde avalik arutelu.

Lisa 17 järg

Võimaliku lahendusena pakuti kogukonna suuremat kaasamist, näiteks „rahva lemmiku“ valimise kaudu, kuid rõhutati, et lõplik otsustusõigus peaks jääma professionaalsele žüriile.

4. Projekteerimine ja arendusetapid

Projekteerimisfaasis väheneb EAL-i roll ning vastutus liigub arhitektuuribüroo ja kohaliku omavalitsuse kätte. Selles etapis puudub süsteemne kaasamine ning kasutajate roll on piiratud. AB1 rõhutas, et kaasamine peaks jätkuma ka pärast võidutöö valikut, hõlmates nii eskiisi- kui ka põhiprojekti etappe. Samuti viitab tagasiside rollide jätkuvale ebaselgusele.

5. Kommunikatsioon ja läbipaistvus

KOV1 ettepanekutes rõhutati pideva kommunikatsiooni vajadust, näiteks blogi või muu kanali kaudu, mis võimaldaks elanikel protsessi jälgida ja panustada. Praegune praktika on pigem episoodiline ja killustatud. RL3 tõi positiivse näitena Tartu Siuru keskuse protsessi, mis on väga teadlikult juhitud ja inimesi hoitakse toimuvaga kursis igas etapis. Nii RL3 kui AB1 rõhutasid ligipääsetavuse teemaga läbivalt tegelemise vajadust ja vastavate ekspertide kaasamise vajadust.

6. Üldine süntees

Tagasiside põhjal ei ole protsess ühtlaselt juhitud ning sõltub suuresti osapoolte pädevusest. Kuigi kaasamise vajadust teadvustatakse, ei ole see süsteemselt protsessi integreeritud. Kohaloome vaatenurgast (RL1) ilmneb, et kogukonna roll on valdavalt kas ühepoolse informatsiooni vastuvõtja või nõrgalt konsultatiivne, kuid mitte koosloomeline. See piirab omakorda kogu protsessi potentsiaali.

Protsessi arendamisel on vajalik liikuda lineaarse mudeli asemel iteratiivse ja kaasava loogika suunas.

Lisa 17 järg

Peamised ettepanekud:

- Selge eeltöö etapi lisamine enne poliitiliste otsuste tegemist
- Huvigruppide kaasamine juba lähteülesande koostamise faasis
- Avalike arutelude muutmine dialoogiliseks ja sisuliseks
- Kaasamise jätkamine ka pärast arhitektuurikonkursi lõppu
- Pideva ja arusaadava kommunikatsiooni tagamine kogu protsessi vältel, vajadusel digikanaleid lisades.

Protsess peaks olema:

- Iteratiivne – tagasiside liigub etappide vahel ning mõjutab otsuseid
- Kaasav – kogukond on protsessi aktiivne osaline, mitte pelgalt sisendi andja
- Läbipaistev – info on kättesaadav ja arusaadav kogu protsessi vältel.

Veebitöötoas esitatud EALiga koostöös välja töötatud protsessiskeemi „nagu on“ versioon

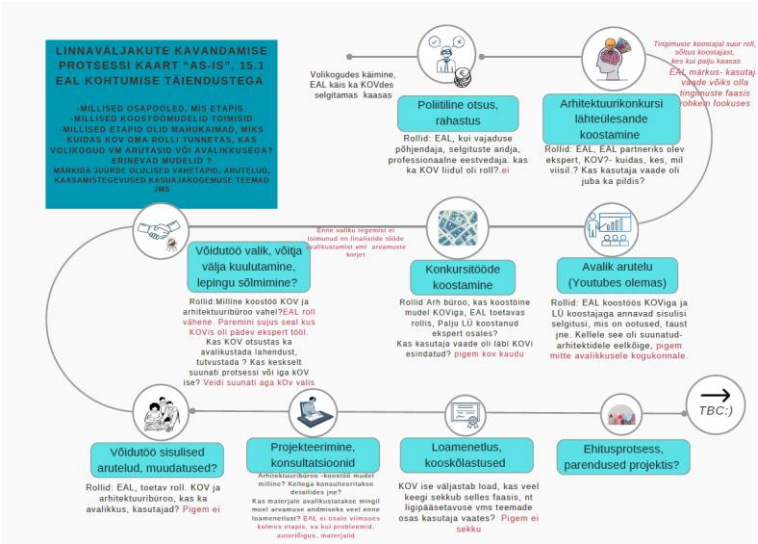

Lisa 17 järg

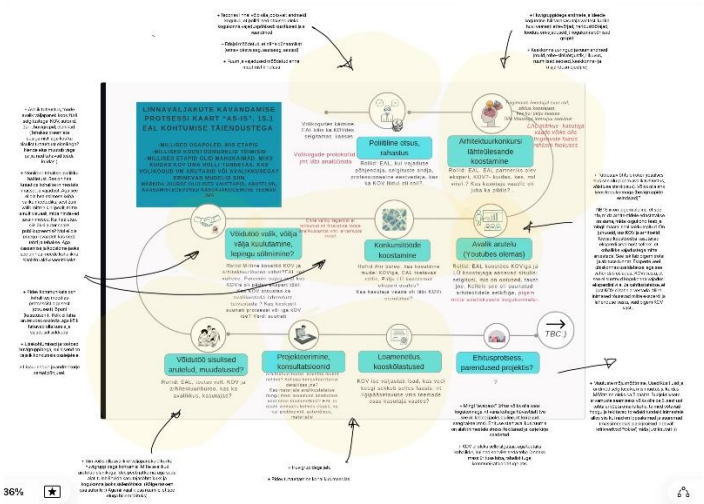
LINNAVÄLJAKUTE KAVANDAMISE PROTSESSI KAART "AS-IS", 15.1 EAL KOHTUMISE TÄIENDUSTEGA
Poliitiline otsus, rahastus
Arhitektuurkonkursi lähteülesande koostamine
Võidutöö valik, võitja välja kuulutamine, lepingu sõlmimine?
Konkursitööde koostamine
Avalik arutelu (Youtubes olemas)
Võidutöö sisulised arutelud, muudatused?
Projekteerimine, konsultatsioonid
Loamenetlus, kooskõlastused
Ehitusprotsess, parendused projektis?
TBC:)
36%

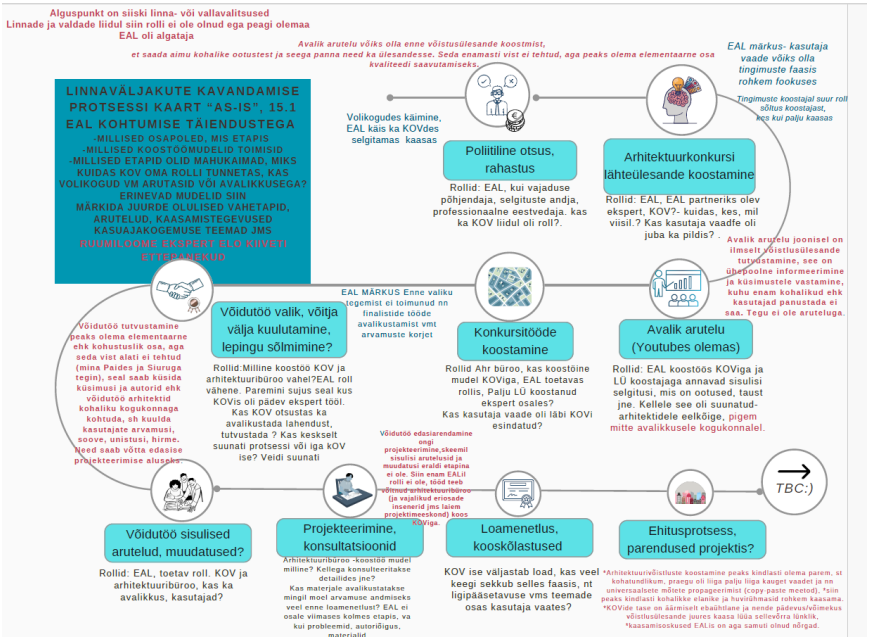
Algupunkt on siiski linna- või vallavalitsused
Linnade ja valdade liidul siin rolli ei ole olnud ega peagi olemaa
EAL oli algataja
Avalik arutelu võiks olla enne võistusülesande koostmist,
et saada aimu kohalike ootustest ja seega panna need ka ülesandesse. Seda enamasti vist ei tehtud, aga peaks olema elementaarne osa kvaliteedi saavutamiseks.
EAL märkus- kasutaja vaade võiks olla tingimuste faasis rohkem fookuses
Tingimuste koostajal suur roll sõltus koostajast, kes kui palju kaasas
LINNAVÄLJAKUTE KAVANDAMISE PROTSESSI KAART "AS-IS", 15.1 EAL KOHTUMISE TÄIENDUSTEGA
-MILLISED OSAPOLED, MIS ETAPIS
-MILLISED KOOSTÖÖMUDELID TOIMISID
-MILLISED ETAPID OLID MAHUKAIMAD, MIKS KUIDAS KOV OMA ROLLI TUNNETAS, KAS VOLIKOGUD VM ARUTASID VÕI AVALIKKUSEGA?
ERINEVAD MUDELID SIIN
MÄRKIDA JUURDE OLULISED VAHETAPID, ARUTELUD, KAASAMISTEGEVUSED KASUAJAKOGEMUSE TEEMAD JMS
RUUMILOOME EKSPERT ELO KIIVETI ETTEGAMIEKUD
Volikogudes käimine, EAL käis ka KOVdes selgitamas kaasas
Poliitiline otsus, rahastus
Rollid: EAL, kui vajaduse põhjendaja, selgituste andja, professionaalne eestvedaja. kas ka KOV liidul oli roll?.
Arhitektuurkonkursi lähteülesande koostamine
Rollid: EAL, EAL partneriks olev ekspert, KOV?- kuidas, kes, mil viisil.? Kas kasutaja vaadfe oli juba ka pildis?
Avalik arutelu joonisel on ilmselt võistlusülesande tutvustamine, see on ühepoolne informeerimine ja küsimustele vastamine, kuhu enam kohalikud ehk kasutajad panustada ei saa. Tegu ei ole aruteluga.
EAL MÄRKUS Enne valiku tegemist ei toimunud nn finalistide tööde avalikustamist vmt arvamuste korjet
Võidutöö tutvustamine peaks olema elementaarne ehk kohustuslik osa, aga seda vist alati ei tehtud (mina Paides ja Siuruga tegin), seal saab küsida küsimusi ja autorid ehk võidutöö arhitektid kohaliku kogukonnaga kohtuda, sh kuulda kasutajate arvamusi, soove, unistusi, hirme. Need saab võtta edasise projekteerimise aluseks
Võidutöö valik, võitja välja kuulutamine, lepingu sõlmimine?
Rollid:Milline koostöö KOV ja arhitektuuribüroo vahel?EAL roll vähene. Paremini sujus seal kus KOVis oli pädev ekspert tööl. Kas KOV otsustas ka avalikustada lahendust, tutvustada ? Kas keskselt suunati protsessi või iga KOV ise? Veidi suunati
Konkursitööde koostamine
Rollid Ahr büroo, kas koostöine mudel KOViga, EAL toetavas rollis, Palju LÜ koostanud ekspert osales? Kas kasutaja vaade oli läbi KOVi esindatud?
Avalik arutelu (Youtubes olemas)
Rollid: EAL koostöös KOViga ja LÜ koostajaga annavad sisulisi selgitusi, mis on ootused, taust jne. Kellele see oli suunatud- arhitektidele eelkõige, pigem mitte avalikkusele kogukonnalel.
Võidutöö edasiarendamine ongi projekteerimine,skeemil sisulisi arutelusid ja muudatusi eraldi etapina ei ole. Siin enam EALil rolli ei ole, tööd teeb võitnud arhitektuuribüroo (ja vajalikud eriosade insenerid jms laiem projektimeeskond) koos KOViga.
Võidutöö sisulised arutelud, muudatused?
Rollid: EAL, toetav roll. KOV ja arhitektuuribüroo, kas ka avalikkus, kasutajad?
Projekteerimine, konsultatsioonid
Arhitektuuribüroo -koostöö mudel milline? Kellega konsulteeritakse detailides jne? Kas materjale avalikustatakse mingil moel arvamuse andmiseks veel enne loamenetlust? EAL ei osale viimases kolmes etapis, va kui probleemid, autoriõigus, materjalid
Loamenetlus, kooskõlastused
KOV ise väljastab load, kas veel keegi sekkub selles faasis, nt ligipääsetavuse vms teemade osas kasutaja vaates?
Ehitusprotsess, parendused projektis?
*Arhitektuurivõistluste koostamine peaks kindlasti olema parem, st kohatundlikum, praegu oli liiga palju liiga kauget vaadet ja nn universaalsete mõtete propageerimist (copy paste meetod). *siin peaks kindlasti kohalikke elanike ja huvirühmasid rohkem kaasama. *KOVide tase on äärmiselt ebaühtlane ja nende pädevus/võimekus võistlusülesande juures kaasa lüüa sellevõrra ünklik, *kaasamisoskused EALis on aga samuti olnud nõrgad.
TBC:)

- Alguspunkt on siiski linna- või vallavalitsused ja alles seejärel (vajadusel) volikogud.
- Arhitektuurivõistluste koostamine peaks olema kohatundlikum ja rohkem kaasav.
- Avalik arutelu peaks olema enne võistusülesande koostamist.
- Avalik arutelu ei ole sama mis tutvustus.
- Võistlustööd valmivad arhitektuuribüroodes.
- Parimad tööd valib professionaalne žürii.
- Žürii koosneb arhitektidest ja KOVist.
- Võidutöö tutvustamine peaks olema kohustuslik.
- Lepingu sõlmib KOV ja arhitektuuribüroo.
- EAL roll lõpeb pärast võitja väljakuulutamist.
- Edasi = projekteerimine.
- Projekti tutvustamine on hea tava.
- Loamenetluses kaasatakse naabrid ja ametid.
- Lõpp: ehitus → kasutusluba → kasutamine.

Lisa 17 järg

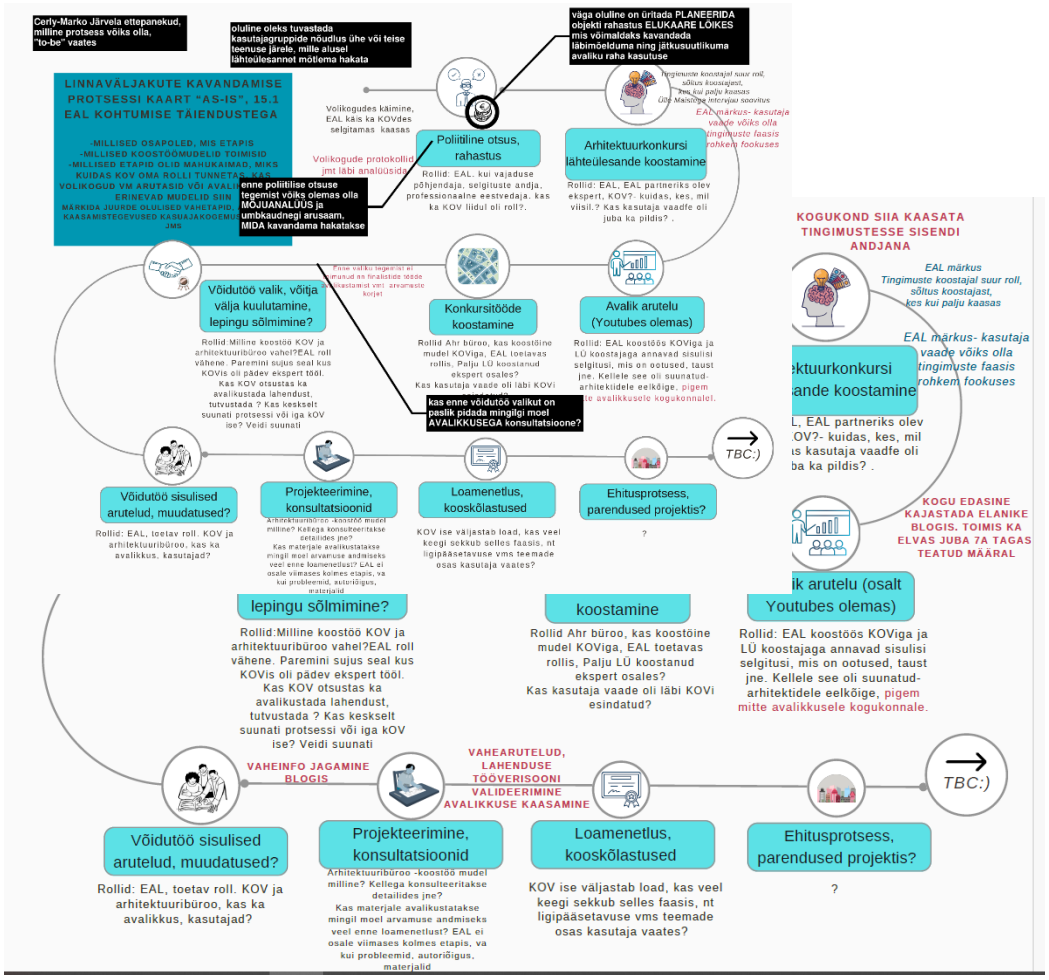

Märkused kirjalikul kujul:

AB1 märkused protsessikaardile

1. „kasutajagruppide“ asemel kasutaks pigem sõna „huvigruppe“. Neid, keda projekt puudutab on rohkem, kui ainult kasutajad – nt naabrite äri- või muud huvid (me oleme nt

kohalikke Coope kaasanud); vahel jääb alasse nt mõni skulptuur vm element, mille kohta tuleks omanike-autorite-annetajate seisukoht saada; hooldusteemad.

2. Kindlasti on siin veel palju teisi huvigruppe, kui ainult kasutajad. Ja kõige olulisem on see sisend alguses; aga samas ka iga etapi järel (võistluse järel (enne eskiisi koostamist; eskiisi järel, eelprojekt, põhiprojekt).

Lisa 17 järg

3.Väljastpoolt spetsialistide/ekspertide kaasamist peaks ka kaardistama ? Eeldame, et ekspertiis on KOVil endal olemas ja kui ei ole, siis ta kaasab eksperte väljastpoolt? Seda on keeruline teha kuna on on väga erinev omavalitsuste lõikes.

4. Et kunas kaasata kasutajat (=huvigruppe)? Küllap on mõttekas seda teha igas etapis.

5.Ekspertide otsustada võiks jätta asjad, mida kasutajal või vallainimesel on raske hinnata, kuna neil puudub vastav pädevus ja kogemus (nt kuhu teha keskväljak).; ka otsuseid, mis eeldavad suuremat muutust, on raske teha, kui ollakse ise asjaga seotud – nt parkimiskohtade vähendamine – see on raske nii kohalikule, kui omavalitsusele, erinevatel põhjustel), "kodupimedus";

6.Eksperte võiks kaasata alusuuringute tegemiseks (kõige lihtsam on geoloogia, mis on enamasti olemas; dendroloogia – väga oluline, aga tihti ei raatsita enne võistlust tellida; aga ka igasugu tuleviku arengu-tsenaariumid jm (Kiviõlil nt oli neid) jm vastavalt koha omapärale.

7.Võidutöö välja valimine võiks ka jääda grupile, kus on eksperte/arhitekte ülekaalus.

8.Kokkuvõtvalt: sisendit on ikka vaja ka kohalikelt; aga lõpliku otsuse mingites olulistes asjades peaks tegema eksperdid, kellel on see kohalik/kasutaja sisend ka. Ka nt võidutöö valimisel on hea teada, mis kogukonnale meeldib. Meil Oisu kooli žüriis oli nt kogukonna esindaja eksperdiks – ilma hääleõiguseta, aga sai rääkida, mis kohalikele meeldib ja miks ja avada erinevaid tagamaid.

9.Kohalikus kogukonnas toimuvad kaasamisüritused võiks ka ideaalis olla sellised, kus on ka võistlust teha plaanivatel arhitektidel võimalus osaleda.

10. Ligipääsetavuse teemasid võiks varem üle vaadata; mitte pärast ehitust.

Lisa 18: Uuringu analüüsiraamistik

Põhikategooria 4 tk	Alamkategooria 12 tk	Analüütilised küsimused	Teoreetiline alus	Seos uurimiskü simusega
I Avaliku ruumi tähendus ja ruumiloome protsess	Ruumi põhiväärtused ja nende hierarhia	Milliseid väärtusi intervjueeritav esile tõstab? Väärtuste Top 3 kaardistus ja järjestus Mida lisaksid, mis oli puudu?	Gehl, 2010; Jacobs, 1961; Carmona, 2010; Walljasper, Hyysalo, 2016; Manzini, 2019	UK 1
	Ruumi mõju sotsiaalne, käitumuslik	Kuidas mõistetakse ruumi moju inimeste käitumusele? Kas ruum on muutnud inimeste käitumismustreid? Kas disain saab kompenseerida koha nõrkusi?	Gehl, 2010; Ellery *et al*. 2021; White 1980	UK 1
	Keskväljakute peamine roll ja väärtus	Mis on KOV keskväljakute peamine roll? Uhe lausega: keskväljakute väärtus ja roll tana?	Ellery *et al*. 2021, Project for Public Spaces	UK 1
	Protsessi ülesehitus ja kriitilised etapid	Millised etapid on vältimatud? Kas lähteülesanne on sisuliselt labi mõeldud voi tekib rahastusloogikast? Millal tuuakse kasutaja vaade protsessi? Kas protsess on lineaarne voi iteratiivne?	Hyysalo, 2016; Manzini, 2019; Design Council 2004; Elo & Kyngäs, 2008	UK 1
	Osapoolte rollid, võimusuhted ja võimestamine	Kas rollid on algusest selged voi kujunevad protsessis? Kelle kaes on tegelik otsustusõigus?	Arnstein,1969; Hyysalo, 2016; Manzini, 2019; Torfing, 2019; Wyckoff	UK 1

		Kuidas võimestada kasutajaid osalema? Kas KOV on suunaja, võimaldaja voi kontrollija?		
	Protsessi katkestused ja õpitud õppetunnid	Millises etapis protsess koige sagedamini katkeb? Kuidas tõrkeid on ületatud? Kuidas mõjutab poliitiline tasand otsuseid?	Manzini, 2019; Vargo & Lusch, 2008	UK1
II Rollid, kaasamine ja protsessi kitsaskohad	Kaasamise ajastus, formaat ja sisuline moju	Kas kaasamine toimub episoodiliselt voi pideva protsessina? Kas kaasatakse tegelikke kasutajaid voi ainult arvamusliidreid? Kas kasutajat käsitletakse sisendina, partnerina voi tegeliku tellijana?	Arnstein,1969; Hyysalo, 2016; Blomkamp, 2018; Bovaird 2007	UK 1, UK 2
	Koostöömudelid ja kommunikatsioon	Kuidas on koostöömudel KOV, ekspert, kogukond toiminud? Milliseid teadmisi voi oskusi protsessis puudu jääb? Kas eksperdid suudavad oma ideid arusaadavalt selgitada?	Manzini, 20197 2019; Torfing 2019	UK 1, UK 2
III Disainmõtlemise rakendamise võimalused	Ruum kui võimaldaja, teenusepõhine lähenemine	Mil määral suhestub intervjueeritav teemaga ruum kui teenus? Milliseid teenuseid ruum pakub tasuta vs tasuline? Kuidas käsitletakse haavatavaid gruppe? Mis näitab, et ruum toimib hasti?	Wyckoff *et al.*, 2008, Elsbach &Stigliani, 2018; Hyysalo, 2016	UK 2

	Disainmõtlemise töövahendite teadlik ja teadmatu kasutamine	Milliseid disainmõtlemise töövahendeid on kasutatud persoona, töötoad, prototüüpimine, disainiaudit? Kas kohaloome ja ajutised ruumisekkumised on ennast õigustanud? Kas neist on võimalik päriselt õppida?	Kallstrom & Siljeklint 2021; Liedtka, 2015; Stickdorn *et al*. 2018; Ellery *et al*. 2021; Elsbach & Stigliani, 2018	UK 2
IV Ideed ja ettepanekud	Protsessimudeli parendused ja uued koostöömudelid	Kuidas kujundada protsess aktiivset osalust ja koostööd loovaks? Kuidas voiks kogukonna esindajate roll tulevikus tugevneda? Milliseid uusi mudeleid kasutada kogukondade voimestamiseks?	Manzini, 2019, 2019; Sangiorgi, 2011; Hyysalo, 2016	UK 2
	Institutsionaalsed ja valdkondlikud soovitused	Kas ja millist rolli näete riigiarhitekti bürool? Kui KOV peaks kehtestama avaliku ruumi teenusestandardi, siis millised oleks 3 kohustuslikku mõõdikut? Millised on suurimad takistused uuenduslikuma ruumiloome tekkeks Eestis?	Wyckoff, Manzini, 2019; Starostka *et al*. 2022	UK 2

Lisa 19. Maa-ja Ruumiameti ekspertidega töötuba

Toimumise aeg: 27.03.2026
Asukoht: Tallinn
Kestus: 1,5 h
Vestlus ja koosloome töötuba:

Läbiviija: KLE
Osalejad: Maru 1 (riigiarhitekti büroo kaasamisnõunik), Maru 2 (riigiarhitekti büroo planeeringunõunik)

Eesmärk: Arutada riigis ruumiloome eest vastutava uue,2025 ellukutsutud, MaRU ameti riigiarhitektide büroo ekspertidega uuringu raames läbiviidud töötubade (15.1 EAL ja veebruar 2026 koosloome töötuba protsesside kaardistus) ja intervjuude tagasisidet ja praktilise töötoa formaadis valideerida avaliku ruumi ruumiloome protsessi tõhustamiseks esile tulnud ettepanekuid.

Kasutatakse vaba arutelu formaati, ideede vaideerimis "mapping" meetodil, ehk ekspertide hinnangul enim relevantseid ja realistlikult teostatavaid ettepanekuid tähistada.

1. Osalejate taust ja kompetents

Maru 1 (planeeringu nõunik): omab üle kümne aasta kogemust ruumiloome valdkonnas nii avalikus kui erasektoris, sealhulgas rahvusvahelist kogemust Suurbritannias. Ta on tegelenud arhitektuurikonkursside ettevalmistamise ja kaasamisprotsesside ülesehitamisega ning rõhutab, et ruumiloome protsess on suuresti mõjutamis- ja müügitöö, kus otsustajad tuleb suunata ja kaasata.

Maru 2 (kaasamisnõunik): taust on maastikuarhitektuuris ja inimgeograafias (doktorikraad). Tema lähenemine on rohkem uurijakeskne, keskendudes kogukonnauuringutele, eksperthinnangutele ja väikelinnade ruumiprojektidele, sh linnalabori tegevustele ja noortele suunatud arhitektuurikonkurssidele.

Lisa 19 järg

2. Ruumiloome protsessi olemus

Arutelust ilmnes selgelt, et kaasamine on kvaliteetse ruumiloome keskne osa. Parim praktika on koguda kogukonna sisend enne lähteülesande koostamist, mitte tagantjärele. Sageli on probleemiks see, et kaasamine toimub liiga hilja või formaalselt. Samuti rõhutati, et kogu protsess on teatud mõttes müügitöö – ideed tuleb otsustajatele esitada viisil, mis paneb nad ise lahendusteni jõudma. Edu sõltub suuresti isikutest, usaldusest ja suhtlusest.

3. Keskväljaku roll väikelinnas

Keskväljak ei ole väärtus omaette, vaid selle väärtus sõltub sellest, mis seal toimub ja kuidas see on ümbritsetud.Tühjad ja funktsioonita platsid ei toimi – oluline on kasutus, äärestamine ja järjepidev arendamine.Samas toodi välja, et kvaliteetne avalik ruum võib käivitada positiivseid muutusi, nagu ettevõtluse püsimine, kinnisvara väärtuse tõus ja inimeste suurem huvi oma keskkonda panustada.

4. Peamised kriitikad

Peamine kriitika keskväljakute programmi suhtes puudutab kohaspetsiifika nõrkust – on oht, et väljakud muutuvad liiga sarnasteks. Samuti sõltuvad lahendused ajastu trendidest ning võivad kiiresti vananeda.Oluline probleem on ka kasutajate vähene kaasamine. Näiteks eakate vajadused (nt liikumisvõimalused) ei ole alati piisavalt arvesse võetud.

5. Ruum kui teenus

Arutelus käsitleti avalikku ruumi kui teenust – mitte ainult füüsilist keskkonda, vaid kohta, mis pakub erinevaid hüvesid nagu sotsialiseerumine, puhkus ja liikumine. See lähenemine ei ole Eestis veel laialdaselt juurdunud, sest puuduvad praktilised tööriistad ning arendajad lähtuvad sageli majanduslikust loogikast. Rõhutati vajadust kasutajapõhise disaini ja avaliku ruumi teenuseökosüsteemi mõtestamise järele.

Lisa 19 järg

6. Kaasamise praktikad

Kaasamine peab olema sihtgrupipõhine. Noorte puhul toimivad visuaalsed ja kaardipõhised meetodid, eakate puhul jutuvestmine ja kogemuslood. Universaalset meetodit ei ole ning kaasamine nõuab aega ja ressursse. Hästi võiks toimida ka võrgustikud, kus omavalitsused jagavad kogemusi ning tekib mentorlussüsteem.

7. Süsteemsed väljakutsed

Suur probleem on institutsionaalne killustatus – rollid on hajunud ja vastutus ebaselge. Samuti on lõhe strateegiliste põhimõtete ja praktilise rakendamise vahel. KOVide võimekus on väga erinev ning palju sõltub konkreetsetest inimestest ja nende initsiatiivist.

8. Kokkuvõte

Hea avalik ruum ei sünni üksnes disainist, vaid eelkõige protsessist. Kaasamine peab olema varajane ja sisuline ning keskenduma kasutajatele. Keskväljak peaks toimima platvormina, mitte eesmärgina. Oluline on arendada tööriistu, tugevdada koostööd ja vähendada süsteemset killustatust. Nähakse ka järgmise EL 2028jj rahastusperioodi valguses võimalusi linnaruumi arendusteks vahendeid saada ja toodi esile, et KOVid tegelikult koostavad just arengukavasid ning järgmine aasta oleks igati kohane asuda tegema KOVides mõtlema sisulise eeltööna oma ruumilise arengu vajaduste üle.

Riigiarhitekti rolli nähakse pigem vajaduse põhise ja toetavana, täna puudub veel konkreetne vision, kuidas saavad KOVe toetada.

Lisa 19 järg

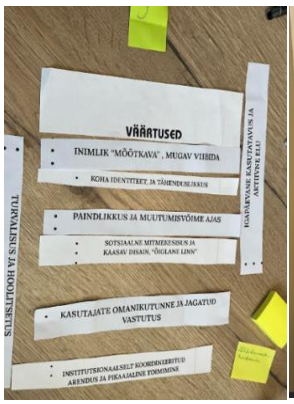
VÄÄRTUSED
INIMLIK "MÕÕTKAVA", MUGAV VIIBIDA
KOHA IDENTITEET JA TÄHENDUSLIKKUS
PAINDLIKKUS JA MUUTUMISVÕIME AJAS
SOTSIAALNE MITMEKESISUS JA KAASAV DISAIN, "ÕIGLANE LINN"
KASUTAJATE OMANIKUTUNNE JA JAGATUD VASTUTUS
INSTITUTSIONAALSELT KOORDINEERITUD ARENDUS JA PIKAAJALINE TOIMIMINE
TURVALISUS JA HOOLDUSTEGA
IGAPÄEVANE KASUTATAVUS JA AKTIIVNE ELU

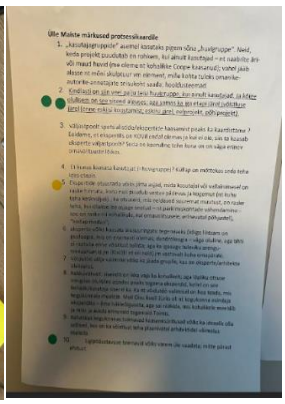
Ülle Mäkite märkused protsessikaardile

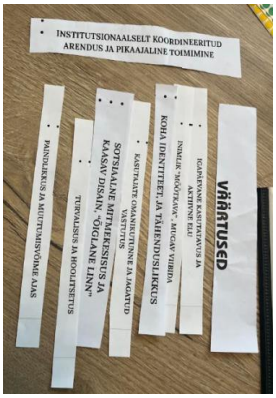
INSTITUTSIONAALSELT KOORDINEERITUD ARENDUS JA PIKAAJALINE TOIMIMINE
PAINDLIKKUS JA MUUTUMISVÕIME AJAS
SOTSIAALNE MITMEKESISUS JA KAASAV DISAIN, "ÕIGLANE LINN"
TURVALISUS JA HOOLDUSTEGA
KASUTAJATE OMANIKUTUNNE JA JAGATUD VASTUTUS
KOHA IDENTITEET JA TÄHENDUSLIKKUS
INIMLIK "MÕÕTKAVA", MUGAV VIIBIDA
IGAPÄEVANE KASUTATAVUS JA AKTIIVNE ELU
VÄÄRTUSED

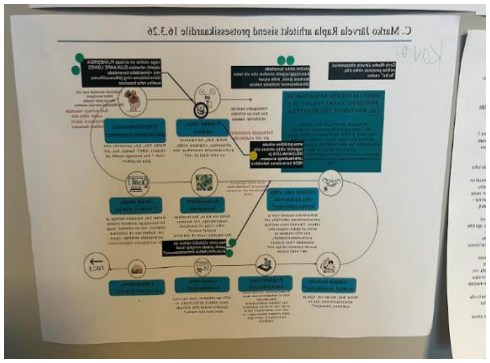

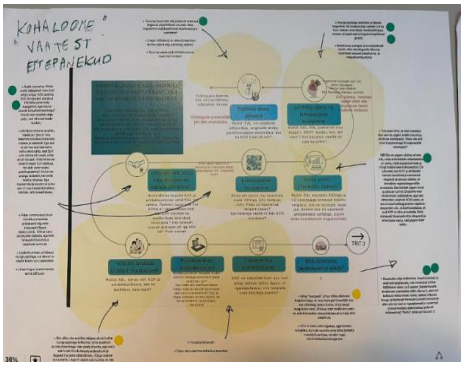
KOHA LOOKE
VÄÄRTUST
ETTEPANEKUD

Lisa 20. Avaliku ruumi väärtuselementide analüüs

Intervjueeritavatel paluti süvaintervjuu käigus reastada magistritöö teooria osal baseeruvad avaliku ruumi väärtuselemendid (Tabel 1). Tulemused näitasid nii kattuvusi kui ka erinevaid rõhuasetusi. Kõige olulisemaks peeti inimlikku "mõõtkava" ehk mugavat ja hästi tajutavat ruumi. Sellele järgnesid koha identiteet ja tähenduslikkus ning igapäevane kasutatavus ja aktiivne elu – need kujunesid kõigi osapoolte jaoks keskseteks väärtusteks.

Näited intervjuude käigust, kus reastati kõik väärtused:

Reastati enamik väärtustest, kuid osasid peeti läbivateks ja elementaarseteks, mis on hea avaliku ruumi eelduseks igal juhul:

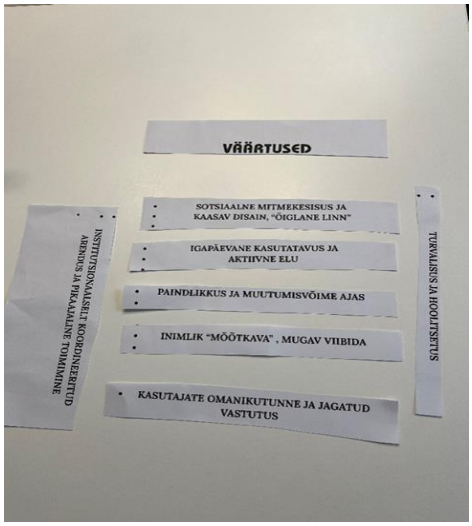

Lisa 20 järg

Mõõdukamalt hinnati sotsiaalset mitmekesisust, mida arhitektid eraldi väärtusena esile ei toonud. Samuti ei peetud väga oluliseks paindlikkust ja muutmisvõimet ega kasutajate omanikutunnet, kuigi viimane esines kõigis gruppides. Turvalisust käsitleti pigem iseenesestmõistetavana. Intervjuudest selgus, et inimlik "mõõtkava" tähendab lisaks füüsilisele mugavusele ka sotsiaalset ja emotsionaalset sidet ruumiga. Avalik ruum peab olema intuitiivne, mitmekesine ja kasutatav ka ilma sündmusteta. Oluliseks peeti ka kogukonna kaasamist ja omanikutunde loomist, kuigi selle rakendamine on suuremates linnades keerulisem. Ühiselt rõhutati, et keskväljak ei ole pelgalt esindusruum, vaid mitmekihiline elukeskkond, mille eesmärk on tuua inimesed kokku. Selle väärtus avaldub eelkõige spontaansetes tegevustes ja igapäevases kasutuses, mis loovad elava ja turvalise avaliku ruumi.

Grupp	Intervjuueritav	Inimlik "mõõtkava", mugav viibida	Koha identiteet ja tähenduslikkus	Igapäevane kasutatavus ja aktiivne elu	Sotsiaalne mitmekesisus, kaasav disain õiglane linn	Paindlikkus ja muutumisvõime ajas	Kasutajate omanikutunne ja jagatud vastutus	Turvalisus ja hoolitsetus	Institutsionaalselt koordineeritud arendus ja pikaajaline vaade
Arhitektuuri-bürood	AB1	3		2			1		
	AB2		1	2		3			
	AB3	3	2	1		4			
KOV-id	KOV1		1		3		2		4
	KOV2	4		2	1	3	5		
	KOV3	4	2	1	7	3	6	5	
Ruumi-planeerijad	RL1	1	5	3	4	7	6	2	8
	RL2	1	2	7	3		4	5	6
	RL3	2	1	4	3		7	5	6
	RL4	1	6	2	4		3	5	7
Keskmiselt asetus järgnevale järjele		**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**

Ruumiloome eksperdid

Ruumiloome eksperdid pidasid kõige olulisemaks inimlikku "mõõtkava", rõhutades ruumi mugavust, ligipääsetavust ja kasutatavust erinevate sihtrühmade jaoks. Nende vaates on oluline ka koha identiteet ning igapäevane aktiivne kasutus, eriti spontaansete

tegevuste võimaldamine. Lisaks tõid nad esile kogukonna kaasamise tähtsuse – omanikutunne ja usaldus tekivad siis, kui inimesed saavad ise ruumi kujundamises osaleda. Samas ei pidanud nad kuigi oluliseks paindlikkuse ja muutmisvõime väärtust, mis on mõnevõrra vastuoluline nende üldise ruumikäsitlusega.

Autorid / arhitektuuribürood

Arhitektid tõstsid samuti esikohale inimliku "mõõtkava", kuid käsitlesid seda eelkõige füüsilise ruumikvaliteedi kaudu – erinevad viibimisviisid, mugavus ja esteetiline kogemus. Oluliseks peeti ka koha identiteeti ning ruumi võimet toimida sotsiaalse katalüsaatorina. Samas ei pidanud arhitektid vajalikuks rõhutada sotsiaalset mitmekesisust eraldi väärtusena ning suhtusid kogukonna kaasamisse pigem ideaalina, mille rakendamine on praktikas piiratud, eriti suuremahulistes projektides.

Kohalikud omavalitsused (KOV-id)

Kohalike omavalitsuste jaoks on keskväljak eelkõige mitmekesine ja funktsionaalne "linna süda", mis peab täitma korraga mitut rolli – sündmuspaik, kogunemiskoht ja igapäevane liikumisruum. Nad hindavad inimlikku mõõtkava praktilisuse kaudu ning peavad oluliseks turvalisust, mida nähakse eelkõige normide ja kontrolli kaudu. Samuti rõhutavad nad realistlikke ressursse ja teostatavust, et ruum saaks ka päriselt valmis. KOV-ide jaoks on oluline inimesi avalikku ruumi tuua, sageli sündmuste ja maamärkide abil. Kokkuvõtteks intervjuudest saadud sisendi põhjal ning tabelis kuvatud informatsioon kinnitab, et kõige olulisemaks peetakse inimlikku "mõõtkava", millele järgnevad koha identiteet ja tähenduslikkus ning igapäevane kasutatavus ja aktiivne elu, mis ühtivad tekstis esile toodud universaalsete väärtustega. Samal ajal paiknevad sotsiaalne mitmekesisus ning paindlikkus ja muutmisvõime keskmises väärtusruumis, kusjuures viimast rõhutavad ruumiplaneerijad suhteliselt vähe, ning kasutajate omanikutunne esineb küll kõigis gruppides, kuid ei kuulu esmatähtsate hulka. Madalaima tähtsusega on turvalisus ja hoolitsetus ning institutsionaalselt koordineeritud arendus koos pikaajalise

vaatega, mis viitab nende käsitlemisele pigem iseenesestmõistetavate või taustateguritena.

SUMMARY

APPLICATION OF DESIGN THINKING TO IMPROVE SPATIAL DESIGN PROCESSES: THE CASE OF ESTONIAN TOWN SQUARES

Katri-Liis Ennok

This master's thesis addressed the spatial design process of town squares constructed within the framework of the "Great Public Space" ("Hea avalik ruum") program under the Estonia 100 action plan, focusing on the roles of stakeholders, forms of cooperation, and the practical application of user-centricity. The problem stemmed from the fact that although considering user needs is emphasized in public space design, it is not systematically reflected in spatial design processes. Based on the example of town square development practices, it emerged that processes are inconsistent, depending on the skills and will of the specific leader. The role of users often remains indirect, which can lead to a situation where the created space does not meet the actual needs of users, and the meaningfulness of the place from the user's perspective remains weak.

The thesis analyzed the spatial design process of town squares and assessed the possibilities of applying design thinking to improve it. The theoretical part of the master's thesis provided an overview of approaches to collaborative governance, co-creation and placemaking, as well as design thinking and service design. It emerged that the design of public space is a multi-level and collaborative process where value is co-created through the interaction of various stakeholders, including users. Based on the theory, prerequisites for successful spatial design include early user involvement, iterative development, and the conscious shaping of stakeholder roles.

The double diamond model of design thinking, discussed in the theoretical part, was used as the theoretical basis for the conducted research, supplemented with elements specific to the spatial design context, a place-based approach. The theoretical added value of the thesis lies in the development of a user-centric spatial design process model that combines the principles of design thinking, user-centric design, and inclusive spatial design into a comprehensive iterative framework. The model emphasizes the early and systematic involvement of stakeholders, supports the formation of shared meaning-making in the spatial design process, and links the stages of understanding the problem, generating ideas, and testing solutions.

The empirical study was conducted using a qualitative approach, analyzing the spatial design processes of the town squares of three Estonian towns (Elva, Tõrva, and Rapla). The squares are of a similar scale, were constructed during the same time period, and have already been in actual use for a sufficient amount of time. Document analysis, semi-structured interviews, observation, and co-creation workshops were used as data collection methods, incorporating, among other things, service design tools. The data were analyzed using qualitative content analysis. The triangulation of methods allowed for a multifaceted examination of the process and highlighted the perspectives of different stakeholders.

The study showed that in the spatial design process, user-centricity remains predominantly declarative in practice and is not systematically reflected in the structure of the process. This answers the first research question, which addressed the roles of stakeholders, forms of cooperation, and the application of user-centricity in the spatial design process. Although user-centricity is considered an important principle, the user is not actually central to the process. The user's perspective tends to reach solutions at a late stage and through institutional mediation, which means their needs may change or dissipate during the process. Differences in the value spaces of stakeholders also emerged, affecting both decision-making logic and the interpretation of process goals. The spatial design process proved to be fragmented and predominantly linear, with involvement being episodic and often formal.

In addition, it was revealed that although the roles of stakeholders are formally defined, they are misaligned in essence, the perspective of local governments and architects

dominated the decision-making process, and involvement was not planned systematically enough as an instrument to foster cooperation. Above all, there was a lack of continuity and iteration, which are necessary for developing trust between stakeholders and fostering networking. The quality of the process depended heavily on the capability of the specific local government and the competence of the leaders. The inconsistent process logic also led, in part, to uneven results, which were reactively compensated for through communication or subsequent space adjustments and improvements. The process was further influenced by external factors, such as the time pressure of funding measures and political cycles.

When analyzing the question concerning the potential of design thinking in spatial design, it emerged that while potential exists for applying design thinking and service design tools in Estonian spatial design practice, it is not yet realized systematically. Although design thinking tools are used to some extent, they are mostly applied in a fragmented, intuitive, and unconscious manner. There is no comprehensive framework that links user research, co-creation, idea development, and prototyping into a single software iterative process. Consequently, current practice does not sufficiently support collaborative development or the systematic consideration of user needs.

As a result of the study, a synthesis of theory and empirical findings led to the development of a user-centric spatial design process model ("as it could be"), which approaches spatial design as an iterative and multi-level collaborative process. The model combines the principles of design thinking, user-centric design, and inclusive spatial design into a unified framework and emphasizes early and systematic stakeholder engagement. The objective of the model is not to replace the existing process but to enhance it by linking user needs, stakeholder roles, and the decision-making process into a holistic system, ensuring that no essential stage is bypassed.

To supplement the model, the author developed proposals for improving the spatial design process. The key recommendations for local governments include implementing early and substantive user research, integrating co-creation more systematically throughout the entire process starting from the initial brief phase, and introducing iterative testing and prototyping. The need to involve additional expertise and to shape a clearer division of roles among stakeholders was also emphasized. The advisability of involving

an independent mediator in more complex processes was specifically highlighted in order to balance interests and act as a translator between parties with different sectoral skills and knowledge.

The aim of the thesis was achieved, as the research enabled the analysis of the spatial design process and offered a systematic, user-centric supplement to it. The practical contribution of the thesis lies in the practical process model based on local governments, which helps prevent user needs from getting "lost" during the project. The theoretical contribution is expressed in the synthesis of design thinking and spatial design approaches, demonstrating that user-centricity in spatial design is not just a matter of methods, but primarily a question of process management and the sequencing of stages. The proposed framework is a theoretical advancement showing how unconscious design thinking can be institutionalized into strategic spatial design.

The practical value of the thesis lies in providing local governments with a user-centric spatial design process model and recommendations that support a more systematic organization of public space development, engagement processes, and stakeholder cooperation. Additionally, the results of the thesis can be of assistance to the Land and Space Board, professional associations, architects, landscape architects, and other practitioners and communities in the field of spatial design when shaping user-centric and collaborative spatial design practices.

The limitations of the study include the sample size and the fact that the users' perspective was reflected mainly indirectly through expert interpretations. There is also a certain risk of interpretation in conducting the study, where interviewees describe activities in their own words, but the researcher interprets them through the lens of design thinking. In future research, it would be advisable to involve direct space users, which was not possible within the scope of this master's thesis. It is advisable to test the created process model in practice within a local government and to pilot the peer-mentorship system between local governments highlighted in the study—and why not do so more broadly than just in the field of spatial design.

Additionally, it can be noted that extensive spatial development discussions are currently underway regarding the preparation of the new nationwide plan "Estonia 2050" and, in

line with it, the shaping of priorities for the next European Union funding period (2027+). It is possible that in the near future, financial resources will again be directed toward improving the living environment of smaller county centers and into public space projects with state support. Local governments should therefore already prepare more consciously today to define their spatial development needs and to conduct community-inclusive, user-centric spatial design processes. This research paper, along with the developed process model and recommendations, offers practical support for this purpose.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Katri-Liis Ennok,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose Disainmõtlemise rakendamine ruumiloome protsesside parendamiseks Eesti linnade keskväljakute näitel, mille juhendaja on Marko Uibu, PhD ja vastutav juhendaja Gerda Mihhailova, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada Tartu Ülikooli digitaalarhiivi kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
2. annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commonsi litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
3. olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
4. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Katri-Liis Ennok

18.05.2026